

WOORD VOORAF

Het voorleggen van een scriptie ter afsluiting van een universitaire studie is een ideaal moment om mijn erkentelijkheid uit te drukken ten aanzien van een aantal mensen die mij in de loop der jaren en in het bijzonder bij het tot stand komen van dit proefschrift gesteund hebben.

Allereerst dank ik mijn promotor professor dr. E. Thoen voor zijn luisterbereidheid, zijn bijsturing en zijn geduld. Wat ik bijzonder apprecieerde was de vrijheid die me gelaten werd bij de concrete aanpak en planning van het onderzoek.

Mijn dank gaat ook uit naar het volledige professorenkorps en hun assistenten die mij een kritische blik en een gezonde portie relativeringsvermogen hebben bijgebracht.

Ook een woord van dank verdient het personeel van het Stadsarchief te Gent, voor hun vlotte dienstverlening en nuttige tips tijdens de opzoekingen.

Een speciale blijk van erkenning gaat uit naar Joris Verbeken, die me wegwijs gemaakt heeft in de wereld van Arcview.

Ook wil ik mijn ouders bedanken voor de steun en het vertrouwen; zij gaven mij de kans om verder te studeren.

Inhoudsopgave

Bronnen	I
Werkinstrumenten	II
Maten en gewichten	IV
Lijst van gebruikte afkortingen	VII
Literatuurlijst	VIII
1 Inleiding	1
1.1 Thema: stad versus platteland?	1
1.2 Stad en platteland in een internationale context	2
1.3 Onderzoeksvragen.....	5
1.4 Bespreking van het bronnenmateriaal: De Gentse schepenbanken ..	7
1.4.1 Registers van de keure	8
1.4.2 Registers van gedele	11
1.5 Methode	17
2 Stad en land-verhouding in de jaren 1400 - 1410	20
2.1 Historiek van buitenstedelijk bezit	21
2.2 Peiling naar de aard en intensiteit van de stedelijke greep op het platteland	23
2.2.1 Ligging	23
2.2.2 Aard	34
2.3 De realisatie van het bezit: wijze van verwerving en motivering	43
2.3.1 Wijze van verwerving	43
2.3.2 Motivering	46
2.3.2.1 Verraad van de burgerij?	46
3 De exploitatie van het buitenstedelijk bezit	55
3.1 De directe exploitatie	55
3.1.1 Moeren.....	57
3.2 Indirecte exploitatie	60
3.2.1 Verpachting.....	60

3.2.1.1	Tijdpacht (privé)	63
3.2.1.1.1	Spreiding van de verpachte goederen	64
3.2.1.1.2	De soorten van verpachte goederen.....	66
3.2.1.1.3	Bedrijfspacht en perceelspacht.....	67
3.2.1.2	Erfpacht	71
3.2.1.3	Lijfpacht	72
3.2.2	De renteverkoop op het buitenstedelijk goed.....	73
3.3	Besluit	78
4	Bijlagen	80

Bronnen

Onuitgegeven bronnen:

Gent, Stadsarchief:

Reeks 301: Jaarregisters van de schepenen van de keure.

1400-1401; 1401-1402; 1402-1403; 1403-1404; 1404-1405;
1405-1406; 1406-1407; 1407-1408; 1408-1409; 1409-1410.
(band 16 – 20)

Reeks 330: Jaarregisters van de schepenen van gedele

1400-1401; 1401-1402; 1402-1403; 1403-1404; 1404-1405
1405-1406; 1406-1407; 1407-1408; 1408-1409; 1409-1410.
(band 12 – 14)

Uitgegeven bronnen

VAN DER MEERSCH (P.C.) (ed.). Memorieboek der stad Ghendt: van 'jaer 1301 tot 1737. Gent, 1852, 2 vol. (Maetschapy der Vlaemsche Bibliophielen , 2de serie, nr. 15)

Werkinstrumenten

BOONE (M.), "Politiek-institutionele en sociaal-economische geschiedenis (12de begin 16de eeuw)" in: ART (J.) (red.), Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente, deel 2: 12de –18de eeuw, Gent, 1994, pp.39-84.

BOONE (M.), Muntgeschiedenis middeleeuwen, in: ART (J.) (red.), Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente, deel 3A, Gent, 1995, pp 149-165.

DE CAVELE (J.), en VANNIEUWENHUYSE (J.), Archiefgids. Deel I: oud archief. Gent, 1983.

DE SCHRIJVER (H.), De oude landmaten in Vlaanderen, Brussel, s.d.

DE VOCHT (A.-M.), Regesten op de jaarregisters van de keure, schepenaar 1405-1406. Gent, 1981.

DE VOS (A.), Inventaris der landbouwpachten in de Gentse jaarregisters van de keure, deel 1: 1339-1501. Gent, 1958, 200 p. (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nr. 8).

DE WULF (J.), Regesten op de jaarregisters van de keure, schepenaar 1409-1410. Gent 1984.

DE ZUTTER (J.), Regesten op de jaarregisters van de keure, schepenaar 1402-1403. Gent, 1981.

DUMONT (M.), Gent, een stedenaardrijkskundige studie, Gent, 1951.

GEVAERT (M.), Regesten op de jaarregisters van de keure, schepenaar 1406-1407. Gent, 1893.

GYSSSELING (M.), Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226), Tongeren, 1960, 2dln. (Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nedelands VI 1).

HOUBRECHTS – DE CROOCK (H.) Regesten op de jaarregisters van de keure, schepenaar 1400 – 1401. Gent, 1967 – 1972.

NOWÉ (R.), Regesten op de jaarregisters van de keure, schepenaar 1407-1408. Gent, 1982.

NOWÉ (R.), Regesten op de jaarregisters van de keure, schepenaar 1408-1409. Gent, 1984

PAIRON (E.), Regesten op de jaarregisters van de keure, schepenaar 1403-1404. Gent, 1983

SCHOLLIERS (E.), Lonen te Gent (XVe – XIXe eeuw), in: VERLINDEN (C.), e.a., Documenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant, deel II-A, Brugge, 1965, pp. 354-428. (RUG, Werken uitgegeven door de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, nr. 136).

STALLAERT (K.), Glossarium van Verouderde Rechtstermen, Kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaams, Brabantse en Limburgse Bronnen (voortgezet en bewerkt door Dr. F. DEBRABANDERE), Handzame, 1977.

STRUBBE (E.) en VOET (L.), De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijd in de Nederlanden. Antwerpen-Amsterdam, 1960

THOEN (E.), Historische metrologie, in: ART (J.) (red.), Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente, deel 3A, hulpwetenschappen, Gent, 1995, pp. 129-148.

VANDENSTEEN (H.), Regesten op de jaarregisters van de keure, schepenjaar 1401-1402. Gent, 1981

VAN DE WIELE (J.), Regesten op de jaarregisters van de keure, schepenjaar 1404-1405. Gent, 1981

VANDEWALLE (P.), Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg, Gent, 1984 (Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis. nr 82).

VERWIJS (E.) en VERDAM (J.) Middelnederlandsch woordenboek. 11 delen, 's Gravenhage, 1885 – 1932.

Using Arcview GIS. The Geographic Information System for Everyone, 1996, 340 p.

Maten en gewichten

A De voornaamste muntverhoudingen

- 1 pond (lb.) groten Vlaams = 20 schellingen (s.) groten = 240 groten Vlaams (gr. Vl.) of penningen (d.)
- 1 pond parisis = 20 schellingen parisis = 240 penningen parisis
- 1 pond groten Vlaams = 12 ponden parisis = 6 ponden tournois
- 1 groot Vlaams = 12 d. parisis = 1 s. parisis = 3 "esterlins" [ingelschen, sterlins] = 24 miten
- 1 nobel = 6 schellingen groot Vlaams

B Oppervlaktematen

Kasselrij Brugse Vrije

1 vierkante roede = 0,00147456 ha

100 roeden = 1 linie = 14 a 75 ca

300 roeden = 1 gemet = 44 a 25 ca

Kasselrij leper

1 vierkante roede = 0,0014699556 ha

100 roeden = 1 linie = 14 a 71 ca

300 roeden = 1 gemet = 44 a 12 ca

Kasselrij Kortrijk

1 vierkante roede = 0.00354239 ha (Kasselrijmaat)

de kleine roede = 0,0008856 ha (Stadsmaat)

100 kl roeden = 1 honderdlands = 8 a 85 ca

1600 kl. roeden = 1 bunder = 1 ha 41 a

100 grote roeden = 1 vierendeel = 35 a 42 ca

400 grote roeden = 1 bunder = 1 ha 41 ca 70 a

Kasselrij van de Oudburg - land van Waas – 4 Ambachten

de vierkante roede = 0,00148548 ha

300 roeden = 1 gemet

900 roeden = 1 bunder

266,5 roeden = 1 morgensland

Kasselrij Oudenaarde

1 vierkante roede = 0,003584 ha

100 roeden = 1 dagwand = 1 vierendeel = 35 a 84 ca

25 roeden = 1 meuk of honderdlands = $\frac{1}{4}$ dagwand = $\frac{1}{16}$ bunder

400 roeden = 1 bunder = 1 ha 43 a 37 ca

350 roeden = 1 oud bunder = 1 ha 14 a 95 ca

Kasselrij Veurne

1 vierkante roede = 0,0015147664 ha

100 roeden = 1 linie = 15 a 15 ca

300 roeden = 1 gemet = 45 a 45 ca

Land van Aalst

1 vierkante roede = 0,00307456 ha

100 roeden = 1 dagwand = 30 a 75 ca

400 roeden = 1 bunder = 1 ha 22 a 98 ca

350 roeden = 1 oud bunder = 1 ha 7 a 60 ca

1 coegher = 200 roeden = 61 a 59 ca

Land van Dendermonde

1 vierkante roede = 0,00335936 ha

50 roeden = 1 vatzaad = 16 a 83 ca

100 roeden = 1 dagwand = 33 a 67 ca

400 roeden = 1 bunder = 1 ha 34 a 68 ca

900 kleine roeden (van 14 voeten) = 1 bunder oude maat.

C Inhoudsmaten**Kasselrij van de Oudburg en Land van Waas**

1 zak = 107,3 l.

1 mud = 6 zakken = 12 halsters = 24 veertelen = 48 meukens = 96 achtelingen = 384 pinten

Kasselrij Oudenaarde

1 zak = 107,8 l.

1 mud = 6 zakken = 12 halster = 24 pinten

Land van Aalst

1 zak = 212,9 l.

1 zak = 3 veertels = 12 vaten = 36 quarts

Lijst van gebruikte afkortingen

a:	are
A.G.N.	Algemene Geschiedenis der Nederlanden
aug.:	augustus
B.T.F.G.:	Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis
ca:	centiare
d.:	denarius (penning)
dec.:	december
dl.:	deel
f°:	folio
febr.:	februari
gr.:	groten (pond-, Vlaams)
ha:	hectare
H.M.G.O.G.:	Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent
jan.:	januari
km:	kilometer
lb.:	libra (pond)
nov.:	november
n.s.:	nieuwe stijl
okt.:	oktober
op. cit.:	opere citato
p.:	pagina
par.:	parisis (pondd)
r.:	recto
s.:	solidus (schelling)
SAG:	Stadsarchief Gent
S. en L.:	Standen en Landen
sept.:	september
tourn.:	tournois (pond)
T.v.G.:	Tijdschrift voor Geschiedenis
v.:	verso

Literatuurlijst

AERTS (E.), VAN CAUWENBERGHE (E.), Die Grafschaft Flandern und die sogenannte spätmittelalterliche Depression, in: SEIBT (F.), EBERHARD (W.) (eds.), Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters, Stuttgart, 1984, pp. 95-116

AUGUSTYN (B.), De veenontginning (12de – 16de eeuw), Beveren, 1999, 172 p.

AUGUSTYN (B.), THOEN (E.), Van veen tot bos. Krachtlijnen van de landschapsevolutie van het Noordvlaamse Meetjesland van de 12de tot de 19de eeuw, in: Historisch-geografisch tijdschrift, 5, 1987, pp. 97-112.

AUGUSTYN (B.), Zeespiegelrijzing, transgressiefasen en stormvloed en in maritiem Vlaanderen tot het einde van de XVIde eeuw: een landschappelijke, ecologische en klimatologische studie in historisch perspectief, Brussel, 1992, 2 v.

BALTHAU (E.), Buitenstedelijk grondbezit ten Oosten van Gent op het einde van de 13de eeuw; de goederen van Maria van Wetteren, echtgenote van Boudewijn de Paepe, in: Castellum. Driemaandelijks tijdschrift van <de vrienden van het slot van Laarne>, XII, 1995, pp. 9-22.

BEHR (H.J.), Die Pfandschlosspolitik der Stadt Lüneburg im 15. und 16. Jahrhundert, Hamburg, 1964, 266 p.

BIGWOOD (L.), Gand et la circulation des grains en Flandre du XIV au XVIII siècle, in: Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte, III, 1906, pp. 397 - 460.

BLOCKMANS (F.), het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302, Antwerpen-'s Gravenhage, 1938, 574 p. (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de wijsbegeerte en letteren. Aflevering 85)

BLOCKMANS (F.), De poortersboeken der grote steden tusschen Aa en Scheldebekken, in: Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, XXII, 1943, pp. 229-246.

BLOCKMANS (W.P.), The social and economic effects of the plague in the Low Countries 1349-1500, in: Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, LVIII, 1980, pp. 833-863.

BLOCKMANS (W.P.), die Niederlande vor und nach 1400: eine Gesellschaft in der Krise ? in: F. SEIBT, W. EBERHARD, eds., Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters, Stuttgart, 1984, pp. 117-132.

BLOCKMANS (W.P.), De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van de middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506), (Verhandelingen van de koninklijke academie voor wetenschappen, klasse der letteren, 133), Brussel, 1978, 671 p.

BLOCKMANS (W.P.), PIETERS (G.), PREVENIER (W.), VAN SCHAICK (R.W.M.), "Tussen crisis en welvaart: sociale veranderingen 1300-1500", in : Algemene Geschiedenis der Nederlanden, IV, Haarlem, 1980, pp. 42-86

BLOCKMANS (W.P.), Het wisselingsproces van de Gentse schepenen tijdens de 15de eeuw, in: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Gent, XIL, 1987, pp. 75 – 96.

BOON (J.), De landbouweconomie en de pacht in Vlaanderen tijdens de Late Middeleeuwen: enkele peilingen. In: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks, XVIII, 1964, pp. 19-29

BOONE (M.), Gent en het Bourgondische staatsvormingsproces, ca. 1385 – ca. 1453. Een financiële en sociaal-politieke geschiedenis, Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1987, 4 banden.

BOONE (M.), "Openbare diensten en initiatieven te Gent tijdens de late middeleeuwen (14de–15de eeuw)", in: Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime) - 11de internationaal colloquium – Spa, 1-4 september, 1982, Handelingen, Gemeentekrediet van België, 1984, pp.71-114. (Pro Civitate. Historische uitgaven,reeks in-8, n° 65)

BOONE (M.), DUMON (M.) en. REUSENS (B.), Immobiliënmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent 1483-1504, Kortrijk-Heule, 1981, (Standen en Landen, n°78)

BOONE (M.), Het vorstelijk domein te Gent (ca. 1385 – 1453) : speelbal tussen vorstelijke centralisatie en stedelijk particularisme?, in: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XLII, 1988, pp. 69 – 93.

BOONE (M.), Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces, Brussel, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1990, 281 p. (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der letteren, n°133)

BOONE (M.), Geld en macht: de Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453). Gent, 1990, 260 p. (Verhandelingen der maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nr. 15)

BOONE (M.), <Mon dit seigneur y a bien peu du sien>: Revenus domaniaux et relations sociales à travers les enquêtes concernant la gestion des <moeres> ducaux dans les Quatre-Métiers (1424-1425), in: THOEN (E.), DUVOSQUEL (J-M.) (eds.), Peasants and Townsmen in Medieval Europe. Studia in honorem Adriaan Verhulst, Gent, 1995 (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 117), pp. 583-602.

BOONE (M.), BRAND (H.) and PREVENIER (W.), Revendications salariales et conjuncture économique: les salaires de foulons à Gand et à Leyde au XVe siècle, in: AERTS (E.), HENAU (B.), JANNSENS (J.) en VAN UYTVEN (R.) (ed.), Studia Historica Economica: Liber Amicorum Herman van der Wee, 1993, pp. 59-74.

BOONE (M.), Droit de bourgeoisie et particularisme urbain dans la Flandre bourguignonne et habsbourgeoise (1384-1584), in : Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, LXXVIII, 1996, pp.707-726.

BOONE (M.), De Gentse staten van goed als bron voor de kennis van de materiële cultuur: mogelijkheden en beperkingen (late middeleeuwen – vroeg moderne tijden), in: DALEMANS (F.) (ed.), Bronnen voor de geschiedenis van de materiële cultuur: staten van goed en testamenten. Brussel, 1988, pp. 51-73. (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer, 25/2)

BOONE (M.), Omzien met bewondering, vooruitblikken met verwachting. De Gentse geschiedenis van Middeleeuwen en Ancien Regime, in: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, III, 1993, pp. 29-48.

BOONE (M.), 'Plus dueil que joie' renteverkopen door de stad Gent in de Bourgondische periode, in: Gemeentekrediet, 45, 1991, pp. 3-26.

BOONE (M.), Gestion urbaine, gestion d'entreprises: l'élite urbaine entre pouvoir d'état, solidarité communale et intérêts privés dans les Pays-Bas méridionaux à l'époque bourguignonne (XIVe – XVe siècle), in: CAVACIOCCHI (S.) (ed.), L'impresa. Industria, commercio, banca, saec. XIII-XVIII, Florence, 1991, pp. 839-862.

BOONE (M.) en PREVENIER (W.) (eds.), La draperie ancienne des Pays-Bas: débouchés et stratégies de survie (14e – 16e siècles), Leuven, Garant, 1993, 267 p.

BOONE (M.), Cette frivole, dampnable et desraisonnable bourgeoisie: de vele gezichten van het laatmiddeleeuwse burgerbegrip in de Zuidelijke Nederlanden, in: KLOEK (J.) en TILMANS (K.), Een geschiedenis van het begrip <burger> in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21ste eeuw. (Reeks Nederlandse Begripsgeschiedenis, 4) Amsterdam, 2002, pp. 33-53.

BOONE (M.), De discrete charmes van het burgerbestaan te Gent rond het midden van de vijftiende eeuw. Het financieel handboek van Simon Borluut (1450-1463), in: Proeve 't al. 't Is prysselick. Liber amicorum Raymond van Uytven. (Bijdragen tot de geschiedenis bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant, extranummer 81) Leuven, 1998, pp. 99-113.

BOONE (M.), L'industrie textile à Gand au bas moyen âge ou les ressources successives d'une activité réputée moribonde, in: BOONE (M.), PREVENIER (W.) (eds.), La draperie ancienne des Pays-Bas. Débouchés et stratégies de survie, 14e – 16e siècles. (Studies in urban, social, economic and political history of the medieval and modern Low Countries, 1) Leuven, 1993, pp. 15-61.

BOONE (M.), Stratégies fiscales et financières des élites urbaines et de l'Etat bourguignon naissant dans l'ancien comté de Flandre (XIVe-XVIe siècle), in: L'argent au Moyen Age. (Histoire ancienne et médiévale, 51) Parijs, 1998, pp. 235-253.

BOONE (M.), STABEL (P.), New burghers in the late medieval towns of Flanders and Brabant: conditions of entry, rules and reality, in: SCHWINGES (R.C.) (ed.), Neubürger im späten Mittelalter. Migration und Austausch in der Städtelandschaft des alten Reiches (1250-1550). (Zeitschrift für Historische Forschung, 30) Berlijn, 2002, pp. 317-332.

BOONE (M.), Elites urbaines, noblesse d'état: bourgeois et nobles dans la société des Pays-Bas Bourguignons (principalement en Flandre et en Brabant), in: PAVIOT (J.) (ed.), Liber Amicorum Raphael De Smedt. (Miscellanea Neerlandica, XXV) Leuven, 2001, pp. 61-85

BOONE (M.), La terre, les hommes et les villes. Quelques considérations autour du thème de l'urbanisation des propriétaires terriens, in: La ville et la transmission des valeurs culturelles au bas Moyen Âge et aux temps modernes (Gemeentekrediet van België, historische reeks in 8°, nr 96) Brussel, 1996, pp. 163-175.

BOONE (M.), De Zuidelijke Nederlanden (12de – 18de eeuw): een verhaal van verstedelijking en verburgelijking, in: KOCKELBERGH (I.) (red.), Fascinerende facetten van Vlaanderen: over kunst en samenleving, Antwerpen, 1998, pp. 76-89.

BUNTINX (J.), De sociaal-economische betekenis van de grote abdijpachthoeven en hun bewoners (late 13de eeuw-einde Ancien Régime), in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, LII, 1998, pp. 17 – 56.

BRAND (H.), *Over macht en overwicht. Stedelijke elites in Leiden (1420-1510)*. (Studies in urban, social, economic and political history of the medieval and modern Low Countries, 6) Leuven, 1996.

BRITNELL (R.H.), *the commercialisation of English society 1000-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, 273 p.

CAPPON (C.), Repliek: erfelijke pacht of erfpacht? Over de methode in de rechtsgeschiedenis, in: *Signum. Tijdschrift van de contactgroep voor sociaal-economische en institutioneel-juridische geschiedenis van geestelijke en kerkelijke instellingen in de Nederlanden in de middeleeuwen*, IX, 1997, pp. 41-47.

CARLIER (M.), De sociale positie van de bastaard in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen, in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 13, 1987, nr. 2, pp. 150-172.

COPPEJANS-DESMEDT (H.), *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria Theresia (Paleis der Academiën)*, Brussel, 1952, 204 p.

CORRYN (F.), Het schippersambacht te Gent (1302-1492), in: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, I, 1944, pp. 165 - 204.

DAMBRUYNE (J.), *Mensen en centen. Het 16de eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief*. (Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XXVI) Gent, 2001.

DAMBRUYNE (J.), De 17de eeuwse schepenregisters en de rente- en immobiliëntransacties te Gent: Enkele beschouwingen, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, LII, 1998, pp. 153-182.

DANNEEL (M.), *Weduwen en wezen in het laatmiddeleeuwse Gent*, Leuven, Garant, 1996, 438 p.

DE BRUIJN (M.), Dupliek: het gebruik van anachronistische begrippen als eigendom en erfpacht voor de middeleeuwse rechten op onroerend goed, in: *Signum. Tijdschrift van de contactgroep voor sociaal-economische en institutioneel-juridische geschiedenis van geestelijke en kerkelijke instellingen in de Nederlanden in de middeleeuwen*, IX, 1997, pp. 48-54.

DECAVELE (J.), Bestuursinstellingen van de stad Gent, in: PREVENIER (W.), AUGUSTYN (B.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, pp. 277-321. (Miscellenea archivistica. Studia, n°72)

DECAVELE (J.), De Gentse poorterij en buitenpoorterij. In: ASAERT (G.), BUNTINX (W.) e.a. eds., *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber amicorum Jan Buntinx*, Leuven, 1981, pp. 63-79. (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series A. vol. 10)

DECAVELE (J.), De 'stadstaat-droom', in: DECAVELE (J.) (ed.), *Gent, apologie van een rebelse stad: geschiedenis, kunst, cultuur*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1989, pp. 64 – 84.

DECHATEAU (G.), De gegoede lieden te Gent in de 14de en 15de eeuw en vooral tussen 1360 en 1453, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1961.

DE CROOCK (M.), De gevolgen van de Gentse Opstand tegen graaf Lodewijk van Male voor het Vlaamse platteland, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1966.

DE KRAKER (A.M.J.), Over den Vier Ambachten: 750 jaar keure, 500 jaar graaf Jansdijk, Kloosterzande, 1993, 1060 p.

DEGREVE (H.), SCHOUPS (I.), Vijf jaar aanvulling op de Gentse immobiliënmarkt van 1483-1504: 1478-1483, in: DE BELDER (J.), PREVENIER (W.), VANDEBROEKE (C.), eds., sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late Middeleeuwen tot de 20ste eeuw, Gent, 1983, pp. 23-40.

DEGRYSE (K.), Fortuin en sociaal prestige. Enkele beschouwingen over het <verraad van de burgerij> tijdens het Ancien Régime, in: Tijdschrift voor sociale geschiedenis, IX, 1977, pp. 283 –293.

DE NAVE (F.), Antwerpen; stad en land (1394-1402) : de innerlijke vervlechting van stedelijk en landelijk milieu in de late middeleeuwen op basis van privé-bezit aan gronden en renten ander soorten van goed, VUB. Faculteit der letteren en wijsbegeerte. Sectie geschiedenis, 1978, 960 p.

DE POTTER (F.), Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 1864.

DE POTTER (F.), Gent, van den oudsten tijd tot heden. Geschiedkundige beschrijving der stad, Gent, s.d., 8 delen.

DE RAMMELARE (C.), Bijdrage tot de landbouwgeschiedenis in Zuid-Oostvlaanderen (1570 – 1790), in: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XVI, 1962, pp. 21 – 40.

DE REU (E.), Historisch-geografisch onderzoek betreffende de moergronden in de Vier Ambachten tijdens de 12e, 13e en 14e eeuw, in: Oudheidkundige Kring “De Vier Ambachten”. Jaarboek, 1969, pp. 31-69.

DERVILLE (A.), Les élites urbaines en Flandre et en Artois, in: Les élites urbains au Moyen Age. (Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public. Série Histoire Ancienne et Médiévale, 46) Parijs, 1997, pp. 9-27.

DESCAMPS DE PAS (L.), Essai sur l'histoire monétaire des comtes de Flandre de la maison de Bourgogne et description de leurs monnaies d'or et d'argent, Paris, 1963.

DES MAREZ (G.), Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen-âge et spécialement en Flandre, Gent, 1898, 392 p. (RUG, Werken uitgegeven door de faculteit van de Lettteren en Wijsbegeerte, n° 20).

DE WEVER (F.) en VANDEWALLE (P.), Het gebruik van de computer bij de studie der pachtprizen. Een methodologische bijdrage, Gent-Leuven, 1975 (Belgisch Centrum voor landelijke geschiedenis, nr. 38), pp. 163-191.

D’HOOGHE (C.) (m.m.v. BALTHAU (E.)), Een bijdrage tot de studie van het stadspatriciaat in de late Middeleeuwen: de Brugse familie de Vos in de 14de-15de eeuw, in: Cas-

tellum. Driemaandelijks tijdschrift van de <vrienden van het slot van Laarne>, VI, 1989, nr. 2, pp. 4-81.

DUBY (G.), *L' économie rurale et la vie des campagnes dans l' Occident médiéval* (France, Angleterre, Empire, IXe – XVe siècles), Parijs, 1962, 2 dln.

DUMON (M.), The registers of the magistrates of Ghent and Antwerp, a source of social and economic history (ca. 1490-1507), in: PREVENIER (W.), VAN UYTVEN (R.), en VAN CAUWENBERGHE (E.) (eds.), *Sociale structuren en topografie van armoede en rijkdom in de 14de en 15de eeuw. Methodologische aspecten en resultaten van recent onderzoek*, Gent, *Studia Historica Gandensia*, 1986, pp. 88-97. (*Studia Historica Gandensia*, 267)

DUMOLYN (J.) en VAN TRICHT (F.), Adel en nobiliteringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status questionis, in: *Bijdragen en mededelingen voor de geschiedenis van de Nederlanden*, CXV, 2000, pp. 197-222.

DUMOLYN (J.) en VAN TRICHT (F.), De sociaal-economische positie van de laatmiddeleeuwse Vlaamse adel: enkele trends, in: *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis te Brugge*, CXXXVII, 2000, pp. 3-46.

DUMOLYN (J.), Dominante klassen en elites in verandering in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen, in: *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis*, V, 2002, pp. 69-107.

DUPLESSIS (R.S.), *Transitions to capitalism in early modern Europe*, Cambridge, 1997, 329 p.

ENGEL (E.), Bürgerlicher Lehnbesitz, bäuerliche Produktenrente und Altmärkische-Hamburgische Handelsbeziehungen im 14. Jahrhundert, in: *Hansische Geschichtsblätter*, 1964, 82, pp. 34 – 52.

ENNO VAN GELDER (H.), Aantekeningen bij de Vlaamse muntslag 1384 –1434, in: *Revue belge de numismatique et de sigilografie*, Brussel, 1961, CXVI, pp. 137-156.

EPSTEIN (S. R.), Cities, regions and the late medieval crisis: Sicily and Tuscany compared, in: *Past and Present*, CXXX, pp. 3-50.

EPSTEIN (S.R.), Town and country: economy and institutions in late medieval Italy, in: *Economic History Review*, XLVI, 1993, pp. 453-477.

EPSTEIN (S.R.) (ed.), *Town and country in Europe, 1300-1800*, 343 p.

FRIS (V.), Notes pour servir à l'histoire du patriciat Gantois, in: *Bulletin de la société de l'histoire et d'archéologie de Gand*, XVII, 1909, pp. 277-307.

FRIS (V.), *Histoire de Gand: depuis les origines jusqu'en 1913*, Gent, 1930, 359 p.

FRIS (V.), Un financier et mécène gantois du XVe du siècle: Laurent de Maeck, in: *Annales de l'académie royale d'archéologie de Belgique*, 7e s., I, 1923, pp. 307-342 en II, 1924, pp. 221-271.

FRITZE (K.), Probleme der Stadt – Land – Beziehungen in Bereich der wendischen Häsestädte nach 1370, in: *Hansische Geschichtsblätter*, 85, 1967, pp. 38-58.

GENICOT (L.), *L' économie rurale Namuroise au Bas Moyen Age (1199-1429)*, Leuven-Louvain-la-Neuve, 1943, 2 dln.

GODDING (PH.), *Le droit foncier à Bruxelles au moyen âge*, Bruxelles, ULB: Institut de sociologie, 1960, 455 p.

GODDING (PH.), *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, Académie royale de Belgique, 1987, 598 p.

GYSELING (M.), *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen – Brussel – Gent – Leuven, Standaard, 1954, 87 p.

HAEMERS (J.), *De Gentse opstand (1449-1453): De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal (Standen en landen, CV) Kortrijk*, 2004, 503 p.

HANSEN (H. P. H.), *Landbouwpacht in Brabant in de veertiende en vijftiende eeuw*, Assen, 1955, 140 p.

KOCH (A.C.F.), *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13de eeuw*, Gent, Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 1951, 241 p.

LARDINOIS (P.), *Symptomen van een middeleeuwse clan: de erfachtige lieden te Gent in de eerste helft van de 14de eeuw*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.*, XXXI, 1977, pp. 65-76.

LESTOCQUOY (J.), *Aux origines de la bourgeoisie. Les villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens (XI-XV siècles)*, Paris, 1952.

LINDEMANS (P.), *Geschiedenis van de landbouw*, Antwerpen-Borgerhout, Genootschap voor Geschiedenis en Volkskunde, 1994, 2 dln.

LIS (C.), *Enkele kanttekeningen bij het historisch onderzoek naar de relaties tussen stad en platteland*. In: DE BOCK-DOEHAERD (R.), (ed.), *Heuristiek en methodologie van de dorpsgeschiedenis*, Brussel, V.U.B., 1980, pp. 110-125.

LORCIN (M-TH.), *Les campagnes de la région lyonnaise aux XIVe et XVe siècles*, Lyon, 1974, 548 p.

LYON (B.), *Medieval real estate developments and freedom*, in: *American Historical Review*, LXII, 1957, pp. 47-61.

MALVOZ (L.) en VERRIEST (C.), *Een België van 589 gemeenten. Bestuursgeografische aspecten van de samenvoeging van gemeenten*, in: *Tijdschrift van het Gemeentekrediet van België*, CXV, 1973, pp. 1 – 137.

MÄRTINS (R.), *Werorientierungen und wirtschaftsliches Erfolgsstreben mittelalterlicher Grosskaufleute. Das Beispiel Gent im 13. Jahrhundert*, Keulen-Wenen, 1976.

MEIJERS (W.), *Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden. III. Het Oost-Vlaams erfrecht*, Haarlem, 1936.

MERTENS (J.), "Landbouw", in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1980, deel IV, pp. 12-41.

- MONBALLY (J.), De invoering van bezitsvorderingen in het Vlaamse recht (1350-1420), in: Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, LXV, 1997, pp. 299-320.
- NEVEJANS (A.), De administratie van de Gentse schepenen van de keure in de 14de eeuw, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 2002.
- NICHOLAS (D.), Town and Countryside: Social, Economic and Political Tensions in fourteenth-Century Flanders, Brugge, 1971, 373 p. (Werken uitgegeven door de faculteit van Letteren en Wijsbegeerte van de RUG, n° 152).
- NICHOLAS (D.), The domestic life of a medieval city: women, children and the family in fourteenth-century Ghent, Lincoln-London, University of Nebraska press, 1985, 261 p.
- NICHOLAS (D.), The governance of 14th-century Ghent: the theory and practice of public administration, in: BACHRACH (B.S.) en NICHOLAS (D.) (eds.), Law, Custom and the social Fabric in Medieval Europe. Essays in honour of Bryce Lyon. (Studies in medieval culture, 28), Kalamazoo-Michigan, 1990, pp. 235-260.
- NICHOLAS (D.), The metamorphosis of a medieval city. Ghent in the age of the Arteveldes, Leiden, 1987, 389 p.
- NICHOLAS (D.), The later medieval city 1300-1500, London, Longman, 1997, 430 p.
- NICHOLAS (D.), Medieval Flanders, London, Longman, 1992, 463 p.
- NICHOLAS (D.), Economic reorientation and social change in fourteenth-century Flanders, in: Past and Present, LXX, 1976, pp. 23-61.
- NICHOLAS (D.), The population of fourteenth-century Ghent, in: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XXIV, 1970, pp. 97-111.
- OPSOMMER (R.), Het vigerende leenrecht in het graafschap Vlaanderen, veertiende- vijftiende eeuw: status quæstionis en mogelijkheden van het onderzoek, in: Tijdschrift voor Geschiedenis, CI, 1988, pp. 396-406.
- OPSOMMER (R.), '*Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerelt*'. Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw, Brussel, 1995, 2 bdn.
- PAUWELYN (C.), De gegoede burgerij van Kortrijk in de 15de eeuw (1433-1496), in: BLOCKMANS (W.) e.a., Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en 15de eeuw, Heule, 1973, pp. 155-213. (Standen en Landen, 54).
- PICAVET (N.), De houtvoorraad in de regio Gent in de 14de – 15de – 16de eeuw. Een economische en landschappelijke studie, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1997.
- PIRENNE (H.), Histoire économique et sociale du Moyen Age. (Nouvelle édition revue et mise à jour par H. Van Werveke) , Parijs, 1969, 238 p.
- PLESNER (J.), L'Émigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIIe siècle, Kopenhagen, 1934, 240 p.
- PREVENIER (W.), Bevolkingscijfers en professionele structuren der bevolking van Gent en Brugge in de XIVE eeuw, in: Album Charles Verlinden, Gent, 1975, pp. 269-303.

PREVENIER (W.), La démographie des villes du comté de Flandre aux XIVe et XVe siècles. Etat de la question. Essai d'interprétation, in: *Revue du Nord*, LXV, 1983, p. 255-275.

PREVENIER (W.), (ed.), Prinsen en poorters. Beelden van de laatmiddeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden (1384-1530), Mercatorfonds, Antwerpen, 1998, 414 p.

PREVENIER (W.), La production et la conservation des actes urbains dans l'Europe médiévale, in: PREVENIER (W.), DE HEMPTINNE (T.), La diplomatie urbaine en Europe au moyen âge, Leuven, 2000, pp. 559-570. (Studies in urban social, economic and political history of the medieval and modern Low Countries n° 9).

PREVENIER (W.), Les sources de la pratique judiciaire en Flandre du XIIe au XVe siècle, et leur mise en œuvre par les historiens, in: GAUVARD (C.), CHIFFOLEAU (J.) (red.), Pratique sociales et politiques judiciaires dans les villes de l'Occident européen à la fin du Moyen Age, Rome, 2003 (ter perse).

PREVENIER (W.) en BOONE (M.), De <stadstaat>-droom, in: DECAVELE (J.) (dir.), Gent. Apologie van een rebelse stad. Geschiedenis, kunst, cultuur, Antwerpen, 1989, pp. 81-105.

PREVENIER (W.), BLOCKMANS (W.P.), De Bourgondische Nederlanden, Antwerpen, Mercatorfonds, 1983, 404 p.

PYLSER (L.), De activiteit van de Gentse paysierders aan de hand van de zoendingboeken (1350-1360), Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1966.

ROGGHE (P.), Gent in de XIVe en XVe eeuw. De Gentse politiek en politici. Stad en vorst. Gentse koppigheid en fierheid, in: *Appeltjes van het Meetjesland*, XIX, 1968, pp. 227-304.

ROGGHE (P.), De Gentse klerken in de XIVe en XVe eeuw. Trouw en verraad, in: *Appeltjes van het Meetjesland*, XL, 1960, pp. 5-142.

ROGGHE (P.), De Gentse schepenuizen voor het midden van de XIVe eeuw, in: *Appeltjes van het Meetjesland*, XIV, 1963, pp. 122-134.

ROGGHE (P.), Het Gentse stadsbestuur van 1302 tot 1345. En een en ander betreffende het Gentse stadspatriciaat, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, I, 1944, pp. 135-163.

ROGGHÉ (P.), De samenstelling der Gentsche Schepenbanken in de 2de helft der 14de eeuw. En een en ander over de Gentse poorterie, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, IV, 1950, pp. 22-31.

RÖSENER (W.), Aspekte der stadt-land-beziehungen im spätmittelalterlichen Deutschland, in: THOEN (E.), DUVOSQUEL (J-M.) (eds.), Peasants and townsmen in medieval Europe. *Studia in honorem Adriaan Verhulst*, Gent, 1995, pp. 663 – 680.

ROSSI (B.), La politica agraria dei comuni dominati negli statuti della Bassa Lombardia, in: *Scritti juridici in memoria di Agro Arcangeli*, II, Padova, 1939, pp. 389 – 422.

SABBE (E.), Grondbezit en Landbouw, economische en sociale toestanden in de kastelenij Kortrijk op het einde der XIVde eeuw, in: Handelingen van de Koninklijke Geschied- en oudheidkundige kring van Kortrijk, XV, 1936, pp.394-458.

SCHEERLINCK (C.), Het immobiliënbezit van de poorters te Oudenaarde en Pamele in de tweede helft van de 15de eeuw, in: Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Oudenaarde, XXXVI, 1996, pp.193-232.

SCHILTZ (V.), Sociale structuren op het einde van de vijftiende eeuw, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1979.

SCHNEIDER (J.), La ville de Metz au XIIIe et XIVe siècles, Nancy, 1950, 606 p.

SCHOUPS (I.), Een aanzet van gecomputeriseerd historisch onderzoek, in: DE BELDER (J.), PREVENIER (W.) en VANDENBROEKE (C.), Sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late middeleeuwen tot in de 20e eeuw. Gent, 1983, pp. 41-58. (Studia Historica Gandensia, 257).

SCHOUPS (I.), Un mode de traitement des registres echevinaux gantois, fin XVe siècle, in: PREVENIER (W.), VAN UYTVEN (R.) en VAN CAUWENBERGHE (E.) (eds.), Sociale structuren en topografie van armoede en rijkdom in de 14de en 15de eeuw. Methodologische aspecten en resultaten van recent onderzoek, Gent, Studia Historica Gandensia, 1986, pp. 7-11. (Studia Historica Gandensia, 267).

SOLY (H.), Het 'verraad' der 16de-eeuwse burgerij: een mythe? Enkele beschouwingen betreffende het gedragspatroon der 16de-eeuwse Antwerpse ondernemers, in: Tijdschrift voor Geschiedenis, LXXXIII, 1973, pp. 262-280.

SOLY (H.), Zin en onzin van bronnenpublicaties betreffende de middeleeuwse en 16de eeuwse sociale geschiedenis, in: Tijdschrift voor Geschiedenis, XC, 1977, pp. ??

SOLY (H.) (m.m.v. JASPERS (J.) en MEULENAERE (L.), de schepenregisters als bron voor de conjunctuurgeschiedenis van Zuid- en Noordnederlandse steden in het Ancien Régime. Een concreet voorbeeld: de Antwerpse immobiliënmarkt in de 16de eeuw, in: Tijdschrift voor Geschiedenis, LXXXVII, 1974, pp. 521-544.

STABEL (P.), Patronen van verstedelijking in het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Vlaanderen: demografische en economische functies van de kleine en secundaire steden en het Gentse Kwartier (14de –16de eeuw), Gent, s.n., 1995.

STABEL (P.), Dwarfs among giants: The Flemish urban network in the Late Middle Ages, Leuven, Garant, 1997, 287 p.

STABEL (P.), Stedelijke instellingen in Vlaanderen (12de eeuw-1795), in: PREVENIER (W.), AUGUSTYN (B.), De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795, Brussel, 1997, pp. 247-265.

STABEL (P.), De kleine stad in Vlaanderen. Bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire stedelijke centra in het Gentse kwartier (14de –16de eeuw), Brussel, Paleis der Academiën, 1995, 320 p. (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor Wetenschappen, nr. 156).

THOEN (E.), Oorlogen en platteland. Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late Middeleeuwen en vroege Moderne Tijden. In: Tijdschrift voor Geschiedenis, XCI, 1978, pp. 363-378.

THOEN (E.), Landbouwproductie en bevolking in enkele gemeenten ten zuiden van Gent gedurende het Ancien Régime (14de – 18de eeuw), in: VERHULST (A.), VANDENBROEKE (C.) (eds.), Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant 14de – 18de eeuw (Belgisch centrum voor Landelijke geschiedenis. Publicatie 56) Gent, 1979, pp. 131-200.

THOEN (E.), Machthebbers en boeren in zuidelijk Vlaanderen. De invloed van heerlijke lasten op het agrarisch productieproces en de levensstandaard van de veertiende tot de zestiende eeuw. Beschouwingen betreffende de methode en de eerste resultaten van een lopende onderzoek. Tekst geïntegreerd in: VAN DE WOUDE (A.), Large Estates and small Holdings. Lords and Peasants in the Netherlands during the late Middle Ages and Early Modern Times. In: Internationaal Economisch Kongres, Budapest, 1982.

THOEN (E.), Rechten en plichten van plattelanders als instrumenten van machtspolitieke strijd tussen adel, stedelijke burgerij en grafelijke gezag in het laat-middeleeuwse Vlaanderen. Buitenpoorterie en mortemain-rechten ten persoonlijke titel in de kasselrijen van Aalst en Oudenaarde, vooral toegepast op de periode rond 1400. In: Handelingen van het colloquium: "Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12de – 19de eeuw)". Spa 3-5 sept. 1986, Gemeentekrediet van België, pp. 469-490. (Historische Uitgaven. Pro Civitate)

THOEN (E.), VERHULST (A.), Le réseau urbain et les campagnes en Europe, ca. 1350 ca. 1800. rapport sur l'ancien comté de Flandre, in: Storia della Città. Rivista internazionale di storia urbana e territoriale, XXXVI, 1988, pp. 53-60.

THOEN (E.), Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst, 2 vols. (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, publicatie nr. 90), Gent, 1988, 1345 p.

THOEN (E.), "The count, the countryside and the economic development of the towns in Flanders from the eleventh to the thirteenth century. Some provisional remarks and hypotheses", in: AERTS (E.), HENAU (B.) (eds.), Studia Historica Oeconomica, liber Amicorum Herman Van der Wee, 1993, pp. 259-278.

THOEN (E.), "Verhuizen naar Brugge in de late middeleeuwen. De rol van de immigratie van de poorters in de aanpassing van de stad Brugge aan de wijzigende economische omstandigheden (14de-16de eeuw)", in: SOLY (H.), VERMEIR (R.) (eds.), Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum Prof. M. Baelde, Gent, 1993, pp. 329-349.

THOEN (E.), Het dagelijks leven van adel en ridderschap tijdens de veertiende eeuw. Leefwijze en levensstandaard van Jan, heer van Oudenaarde (1373 – 1378), in: Gedenkboek 750 jaar Pamelekerk, 1985, pp.

THOEN (E.), Historical demography in medieval rural Flanders. Recent results and possibilities, in: DUVOSQUEL (J.M.) and THOEN (E.) (eds.), Peasants and Townsmen in medieval Europe. Studia in honorem Adriaan Verhulst, Gent, 1995, pp. 573-582 + 4 fig.

THOEN (E.), Technique agricole, cultures nouvelles et économie rurale en Flandre au bas Moyen Age (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis. Publicatie nr. 107), 1992.

THOEN (E.), "A commercial survival economy in evolution. The Flemish countryside and the transition to capitalism (Middle Ages-19th century)", in: HOPPENBROUWERS (P.), VAN ZANDEN (J.L.) (eds.), Peasants into farmers? The transformation of rural economy in the Low Countries (Middle Ages-19th century) in light of the Brennerdebate, Brepols (Corn Publications Series 4), Turnhout, 2001, pp. 102-157.

THOEN (E.), DUVOSQUEL (J-M.) (eds.), Peasants and Townsmen in Medieval Europe. Studia in honorem Adriaan Verhulst, Gent, 1995 (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 117), 787 p.

THOEN (E.), BAVEL (B.P.J.) (eds.), Land productivity and agro-systems in the North Sea Area. Middle Ages-20th century, Elements for comparison, Turnhout, 1999, (CORN-Publication Seriezs 2), 382 p.

THOEN (E.), Transitie en economische ontwikkeling in de Nederlanden, in: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 2002, vol???, nr 2, pp. 147 – 174.

TITS-DIEUDAIDE (M.J), La formation des prix céréalières en Brabant et en Flandre au XV siècle, Brussel (Centre d'Histoire économique et sociale de l'Université de Bruxelles), 1975.

TITS-DIEUDAIDE (M.J.), Le grain et le pain dans l'administration des villes de Brabant et de Flandre au moyen âge, in: het openbaar initiatief van de gemeenten van België . Historische grondslagen (ancien régime). 11de internationaal colloquium, Spa, 1-4 sept. 1982, Handelingen Gemeentekrediet van België, Pro Civitate, Historische uitgaven, 85, Brussel, 1984, pp. 453-491.

VAN BATH (S.), De agrarische geschiedenis van West-Europa 500-1850, Utrecht, Het Spectrum, 1987, 416 p.

VAN BRUANE (A-L.), De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn (14de tot 16de eeuw), Gent, 1998, 390 p. (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, n°22)

VAN CAENEGHEM (R. C.), De instellingen van de middeleeuwen, Gent, Story Scientia, 1978, 2 vol., 366 p.

VAN CAMP (L.), Het buitensteeds onroerend bezit van de Gentse gegoede burgerij in de 14de eeuw, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1965.

VAN DEN BERG (G.), Eigendom. Grepen uit de geschiedenis van een omstreden begrip, Deventer, 1979, 89 p.

VANDENBROEKE (C.), Molinologie en economische geschiedenis: enkele terreinverkenningen, in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge, CXXIII, 1986, 1-2, pp. 5-28.

VANDENBROEKE (C.), Prijzen en lonen als sociaal-economische verklaringsvariabelen (14de – 20ste eeuw), in: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe reeks, XXXVI, 1982, pp. 103-137.

VAN DER WEE (H.), Typologie de crises et changements de structures aux Pays-Bas (XVe-XVIe siècles), Annales Economie Sociétés Civilisations XVIII, 1963, pp.209-225.

VAN DER WEE (H.), *Conjunctuur en economische groei in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 14de-15de en 16de eeuw*, Brussel, 1965.

VAN DER WEE (H.), *Productivity, Evolution of Rents and farm size in the Southern Netherlands Agriculture from the Fourteenth to the Seventeenth century*, in: VAN DER WEE (H.), VAN CAUWENBERGHE (E.) (eds.), *Productivity of land and agricultural innovation in the Low Countries (1250-1800)*, Leuven, University Press, 1978, pp. 125-161.

VANDEVELDE (D.), *De middeleeuwse administratie van Gent: een diplomatische en paleografische studie van de stedelijke akten (1178-1350)*, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 2000.

VAN DE VIJVER (W.), *De structuur en de oude orde van de archieven van de Gentse schepenen van de Keure en Gedele tijdens het Ancien Régime*, Brussel, VUB-KUL-RUG (onuitgegeven verhandeling Bijzondere Licentie Archivistiek), 1994.

VAN OOST (A.), *Sociale stratificatie van de Gentse opstand 1379-1385. Kritische benadering van confiscatiedocumenten*, Gent, UG (Onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1972.

VAN OOST (A.), *Sociale stratificatie van de Gentse opstandelingen van 1379-1385*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks, XXXIX*, 1975, pp. 59-92.

VAN UYTVEN (R.), *Bronnen en methoden voor de studie van de vermogensgroepen in de steden (14de – 16de eeuw)*, in: *Handelingen van het XXXVI Vlaams Filologencongres*, Gent, 1967, pp. 337-393.

VAN UYTVEN (R.), *Vorst, adel en steden: een driehoeksverhouding in Brabant van de twaalfde tot de zestiende eeuw*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant*, 1976, LIX; pp. 93-122.

VAN UYTVEN (R.), BLOCKMANS (W.), *De noodzaak van een geïntegreerde sociale geschiedenis. Het voorbeeld van de Zuid-Nederlandse steden in de late middeleeuwen*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis, LXXXVIII*, 1971, pp. 274 – 298.

VAN UYTVEN (R.), *Sociaal-economische evoluties in de Nederlanden vóór de revoluties (14de – 16de eeuw)*, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, LXXXVII*, 1972, pp. 60-93.

VAN UYTVEN (R.), *"Het stedelijk leven", 11de-14de eeuw. Stadsgeschiedenis in het Noorden en het Zuiden*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden, II*, 1982, pp. 188-253.

VAN UYTVEN (R.), *'Poort': une contribution à la lexicographie urbaine*, in: DUVOSQUEL (J.-M.), DIERKENS (A.) (éds.), *Villes et campagnes au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, Liège, 1991, pp.747-762.

VAN UYTVEN (R.), *La Flandre et le Brabant, <terres de promission> sous les ducs de Bourgogne?*, in: *Revue du Nord, XLIII*, 1961, pp. 281-317.

VAN WERVEKE (H.), *Het bevolkingscijfer van de stad Gent in de 14de eeuw*, in: *Miscellanea Medievalia*, Gent, 1968, pp. 339-349.

VAN WERVEKE (H.), Monnaie de compte et monnaie réelle, in: *Miscellanea Medievalia*, Gent, 1968, pp. 199-158.

VAN WERVEKE (H.), De Vlaamse munthervorming van 1389-1390, in: *Miscellanea Medievalia*, Gent, 1968, pp. 268-280.

VAN WERVEKE (H.), De Gentsche stadsfinanciën in de middeleeuwen, Brussel, 1934, 423 p. (*Mémoires Koninklijke Academie van België*, afdeling Letteren, 2de reeks, n°34).

VAN WERVEKE (H.), *Gent. Schets van een sociale geschiedenis*, Gent, 1947, 131 p. (Uitgave van het Willemsfonds, n°183).

VAN WERVEKE (H.), *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen-Parijs-Amsterdam, 1933, 104 p.

VAN WERVEKE (H.), De economische en sociale gevolgen van de muntpolitiek der graven van Vlaanderen (1337-1433), in: *Handelingen van Genootschap voor Geschiedenis*, LXXVIII, 1931, pp. 1-15.

VERBEEEMEN (J.), De buitenpoorterij in de Nederlanden, in: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, XII, 1957, pp. 81-99.

VERELST (D.), *Grondbezit en grondbeheer van de abdij van Baudelo van de 14de eeuw tot omstreeks 1578*, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1977.

VERHULST (A.), De boeren. I: De middeleeuwen, in: *Flandria Nostra*, 1957, pp. 87 – 121.

VERHULST (A.), Bronnen en problemen betreffende de Vlaamse landbouw in de late Middeleeuwen (XIII^{de} – XV^{de} eeuw). In: *Ceres en Clio. Zeven variaties op het thema landbouwgeschiedenis*, Wageningen, 1964, pp. 205-235. (Agronomisch-Historische Bijdragen VI)

VERHULST (A.), *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIII-XIV eeuw)*. Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grootgrondbezit in Vlaanderen tijdens de middeleeuwen, Brussel, 1958, 665 p. (Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, Verhandeling nr. 30).

VERHULST (A.), VANDENBROEKE (C.), *Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant, 14de – 18de eeuw*, Gent, 1979, 414 p. (*Studia Historica Gandensia*, 223).

VERHULST (A.), *Occupatiegeschiedenis en landbouweconomie in het Zuiden ca. 1000 - 1300*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II, Haarlem, 1983, pp. 83-104.

VERHULST (A.), MORIMOTO (Y.), *Economie rurale et économie urbaine au moyen âge*, Gent-Fukuoka, 1994, 224 p. (Centre belge d'histoire rurale, publ. 108 – Kyushu University Press).

VERHULST (A.), *Landschap en landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*, Verhulst Adriaan Brussel, Gemeentekrediet, 1985, 191 p.

VERHULST (A.), *Het dagelijkse leven in de middeleeuwen: de wereld van boeren, burgers, ridders en monniken*, Baarn-Tirion, 2001, 352 p.

VERHULST (A.), L'économie rurale de la Flandre et la dépression économique du bas Moyen Age, in: Etudes Rurales, X, 1963, pp. 68-80.

WILMANNNS (M.), die Landgebiespolitik der Stadt Bremen um 1400 unter besondere Berücksichtigung der Burgenpolitik des Rats im Erzstift und in Friesland, Hildesheim, (Veröffentlichungen des Instituts für historische Landesforschung der Universität Göttingen, Bd. 6, 8°), 1973, 276 p.

WYNANT (L.), Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed 1380-1389, in: BLOCKMANS (W.) e.a., Studien betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en de 15de eeuw, Heule, 1973, pp. 48-138. (Standen en Landen, LXIII).

WYSEUR (J.), De familie Utenhove en de Bourgondische Staatsvorming (ca. 1384 – ca. 1460), Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 2000, 2 v.

1 INLEIDING

1.1 Thema: stad versus platteland?

De dag van vandaag kan Gent, met zijn 227 862 inwoners en een oppervlakte van 15 653 ha, beschouwd worden als een van de grootste steden in Vlaanderen.¹ Deze stad is niet gegroeid op één dag, het is het resultaat van eeuwen. Tijdens de late middeleeuwen bedroeg de oppervlakte van deze stad 640 ha en was daarmee na Parijs de grootste stad in Noordwest Europa². Door deze twee oppervlaktecijfers met elkaar te vergelijken, bemerken we dat de oppervlakte ongeveer 25 keer zo groot is geworden. Dit wil dan ook zeggen dat steeds meer en meer van het omliggende platteland opgeslorpt werd door de stad, waarbij we ons de vraag kunnen stellen naar de relatie, het samenleven van de stad met het platteland. Het is dit thema dat we voor Gent wensen te onderzoeken en wel voor het begin van de 15de eeuw.

Het graafschap Vlaanderen was een van de meest verstedelijkte gebieden in het middeleeuwse Europa. Het is dan ook normaal dat de historiografie, onder impuls van Henri Pirenne, een meer dan gemiddelde belangstelling aan de dag legde voor het stedelijke fenomeen. Nochtans is de vraag naar de gesteldheid van de wisselwerking tussen stad en platteland een van de meest essentiële vragen die voor de geschiedenis van de late middeleeuwen kan gesteld worden, waarbij de groeiende markteconomie die zich ontwikkelde vanuit de steden, een sleutelpositie innam in de ontwikkeling van het platteland³. Stad en platteland vormden nog steeds een ondeelbaar geheel, waarvan de respectievelijke groei en ontwikkeling ondenkbaar waren zonder hun onderlinge inwerking in meerdere opzichten.

Zoals methodisch vereist moeten we beide entiteiten, stad en platteland, eerst definiëren. Maar deze entiteiten definiëren ligt niet zomaar voor de hand. De historiografie heeft zicht op deze uiteindelijk onvruchtbaar gebleken discussie gestort⁴. Het stedelijk fenomeen kan gedefinieerd worden vanuit verschillende standpunten, waarvan de meest klassieke de juridische was, waarbij het bestaan van een stad rechtstreeks afhankelijk was van de toekenning van stadsrechten. Maar wat te denken van steden zonder een formele stadskeure en dorpen met een stedelijk recht. Daarnaast is er ook nog het statistisch criterium, gebaseerd op bevolkingscijfers, en men kan een stad ook definiëren aan de hand van sociale en economische criteria.

Het definiëren van de entiteit stad vertrekt van de klassieke tegenstelling stad-platteland. In deze optiek levert het platteland de noodzakelijke goederen, zoals voedsel

¹ Voor verdere demografische, sociale, economische en culturele informatie betreffende Gent, zie: www.gent.be

² H. van Werveke, *Gent. Schets van een sociale geschiedenis*, Gent, 1947, p. 43.
In verband met het ontstaan van de stad, zie: H. Van Werveke, *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent, Antwerpen-Parijs-Amsterdam*, 1933.

³ P. Stabel, *De kleine stad in Vlaanderen. Bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire stedelijke centra in het Gentse kwartier (14de – 16de eeuw)*, Brussel, 1995, op. cit., p. 29.

⁴ *Ibidem*, p 14.

en grondstoffen, maar ook een surplusextractie in de vorm van cijzen, pachten en renten. Daarenboven vormt het platteland een reservoir van migratie dat van vitaal belang was voor het overleven van de stad. De stad vervulde in dit duaal model zijn rol als verdeler van industriële goederen, diensten en als marktplaats voor de landbouweconomie. Maar bovendien zorgde de stad voor een feedback in de vorm van investeringen in de intensieve landbouw, wat de economische integratie van de stad en platteland in de hand werkte, en waardoor deze dualiteit reeds in de middeleeuwen doorbroken was⁵. Het rurale en stedelijke zijn dus in de realiteit niet strikt te scheiden en we moeten stad en platteland dan ook eerder zien als subsystemen van een regionaal en/of subregionaal systeem, die in een onderlinge wisselwerking staan tot elkaar.⁶

Evenals vandaag vertoonde de verhouding stad-platteland in de middeleeuwen een multidimensioneel karakter. Ook dan verscheen de stad in meer of mindere mate als het juridische, sociaal-economische, bestuurlijk, godsdienstig, militair centrum van haar omgeving. Deze gesteldheid geeft een gamma van mogelijkheden voor het historisch onderzoek naar de relatie tussen stad en platteland tijdens de middeleeuwen van een allesomvattend overzicht tot de studie van één welbepaald facet, en dit steeds afhankelijk van het voorhanden zijnde bronnenmateriaal.

Daarom moesten er keuzes gemaakt worden, waarbij de onze viel op het sociaal-economische terrein, door als basis het bezit aan gronden, renten en andere soorten van goed te nemen. En meer bepaald ging het om het buitenstedelijk goed van de Gentse poorter. Onder goederen die buiten Gent gelegen zijn, verstaan we gelegen buiten de vrijheid van de stad⁷, tot waar de Gentse schepenen de facto de juridische macht verworven hadden. Daarom vinden we geen Sint-Pieters-Aalst, Aaigem of Ekkergem in het door ons bestudeerde bronnenmateriaal. Door op deze wijze te werk te gaan, konden we aansluiting vinden bij het werk van L. Wynant.⁸

1.2 Stad en platteland in een internationale context

Hieronder zullen we proberen een overzicht te geven van de historische vakliteratuur, waarbij een fundamentele belangstelling uitging naar de relaties tussen stad en platteland. Dit overzicht claimt geen absolute volledigheid, daar we er ons terdege van bewust

⁵ Ibidem, p 15.

⁶ F. De Nave, Antwerpen, stad en land (1394 – 1402): de innerlijke vervlechting van stedelijk en landelijk milieu in de late middeleeuwen op basis van privé-bezit aan gronden en renten en ander soorten van goed, 1976, p. 89 en M Boone, <Mon dit seigneur y a bien peu du sien>: Revenus domaniaux et relations sociales à travers les enquêtes concernant la gestion des <moeres> ducaux dans les Quatre Métiers (1424 – 1425), in: E. Thoen, J.M. Duvosquel (eds.), Peasants and Townsmen in Medieval Europe. Studia in honorem Adriaan Verhulst, Gent, 1995, pp. 601-602.

⁷ M. Gysseling, Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1954, 87 p.
De Vrijheid van Gent omvat het gebied binnen de Rijtgracht, dus met de inbegrip van Gentbrugge, Ledeborg, Sint-Pieters-Aalst, Aaigem, Rooigem, Wondelgem tot de Rijtgracht, Meulestede, Sint-Baafs en Sint-Pieters binnen de muren.

⁸ L. Wynant, Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed 1380-1389..., p. 136-138. en meer bepaald de kaart.

zijn dat sommige werken aan onze aandacht ontsnapt zijn. Evenmin zullen we overgaan tot een ellenlange opsomming van titels. Het ligt in onze bedoelingen om een klein overzicht te geven van internationale en nationale literatuur die als beginpunt kunnen dienen voor een verder onderzoek inzake stad en platteland en de relatie tussen beide.

In Duitsland is de aandacht vooral uitgegaan naar het politieke aspect in de verhouding tussen stad en platteland. Vermelden we hierbij de werken van H. J. Behr⁹ over Lüneburg, en die van Manfred Wilmanns¹⁰ over Bremen. Wat betreft het onderzoek naar de sociaal-economische band tussen stad en platteland in de middeleeuwen vermelden we de studie van Konrad Fritze¹¹ waarbij het privébezit van gronden en renten het uitgangspunt vormde.

Wat betreft de Italiaanse bijdrage is zeker het werk van J. Plesner¹² het vermelden waard. Van recentere datum zijn de artikels van de hand van S. Epstein¹³ waarin de stad-landverhoudingen tijdens de crisis van de late middeleeuwen bestudeerd worden. Van het overzichtswerk *Town and country in Europe*¹⁴, waarin verschillende landen, met als centraal thema natuurlijk de verhouding tussen stad en platteland, aan bod komen, is Epstein de samensteller.

Wat betreft de Franse inbreng, springt dadelijk het werk van Marie-Thérèse Lorcin in het oog¹⁵. In het onderzoek van Marie-Thérèse Lorcin wordt op een duidelijke en nauwgezette manier het buitensteeds grond- en rentebezit, verworven door stedelingen, in beeld gebracht.

Wat betreft Engeland onthouden we de naam Britnell, die ondermeer aandacht had voor de stedelijke en rurale elites en de wisselwerking tussen beiden.¹⁶

Hoe is de toestand in de België en meer bepaald in Vlaanderen? Enkele algemene indrukken wat betreft het buitengoed der stedelingen worden ons verschaft door R. Van Uytven en C. Lis¹⁷. Het eerste systematische onderzoek naar de stad-platteland ver-

⁹ H.J. Behr, *Die Pfandschlosspolitik der Stadt Lüneburg im 15. und 16. Jahrhundert*, Hamburg, 1964, 266 p.

¹⁰ M. Wilmanns, *die Landgebietspolitik der Stadt Bremen um 1400 unter besondere Berücksichtigung der Burgenpolitik des Rates im Erzstift und in Friesland*, Hildesheim, 1973, 8°, 276 p. (Veröffentlichungen des Instituts für historische Landesforschung der Universität Göttingen, Bd. 6).

¹¹ K. Fritze, *Probleme der Stadt – Land – Beziehungen in Bereich der wendischen Hansestädte nach 1370*, in: *Hansische Geschichtsblätter*, 85, 1967, pp. 38-58.

¹² J. Plesner, *L'émigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIIe siècle*, Kopenhagen, 1934, 240 p.

¹³ S.R. Epstein, *Cities, regions and the late medieval crisis, Sicily and Tuscany compared*, in: *Past and Present*, CXXX, pp. 3-50.
Ibidem, *Town and country: economy and institutions in late medieval Italy*, in *Economic History Review*, XLVI, 3 (1993), pp. 453-477.

¹⁴ Ibidem, *Town and country in Europe, 1300-1800*, 2001, 343 p.

¹⁵ M.-Th. Lorcin, *Les campagnes de la région lyonnaise aux XIVe et XVe siècles*, Lyon, 1974, 548 p.

¹⁶ R. H. Britnell, *the commercialisation of English society 1000-1500*, Cambridge, Cambridge University press, 1993, 273 p.

¹⁷ R. Van Uytven, *Het stedelijk leven, 11de – 14de eeuw. Stadsgeschiedenis in het Noorden en het Zuiden*, in: *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 2, 1982, pp. 188-253. C. Lis, *Enkele kanttekeningen bij het historisch onderzoek naar de relaties tussen stad en platteland*, in: R. De Bock-Doehaerd (ed.), *Heuristiek en methodologie van de dorpsgeschiedenis*, Brussel, VUB, 1980, pp. 110-125.

houdingen in onze middeleeuwse gewesten is van de hand van D. Nicholas¹⁸. Dit werk, en meer bepaald hoofdstuk 4¹⁹ schetst het buitenstedelijk grondbezit, in al zijn facetten, van de Gentenaren. Dit werk werd voor ons een eerste leidraad. Reeds voor hem had F. Blockmans enige aandacht besteed aan het buitensteeds bezit van het Gentse stadspatriciaat²⁰. In 1964-1965 treffen we een licentiaatverhandeling aan van L. Van Camp waarin het grondbezit van de Gentse gegoede stand in de veertiende eeuw werd onderzocht²¹. Zowel het werk van L. Van Camp als dat van D. Nicholas geven ons enkel maar indrukken over het buitenstedelijk bezit, aangezien geen van beiden is overgegaan tot een systematische ontvlooiing en verwerking van het bronnenmateriaal dat meer dan overvloedig voorhanden is.

Het eerste en voorlopig enigste werk dat op een heldere en nauwkeurige wijze het bezit van grond, renten en andere soorten goed weergeeft, en dit voor de Antwerpse stedeling in de periode 1394-1402, is van de hand van F. De Nave²². Dit onderzoek vormde als het ware een werkmodus voor ons onderzoek en liet ons de mogelijkheid om enige vergelijkingen tussen het Antwerpse en Gentse buitengoed na te gaan. Ook, maar niet minder belangrijk, zijn de publicaties van E. Thoen²³. Hierdoor werd ons een inzicht verschaft in de laatmiddeleeuwse economische gesteldheid van gronden, renten en ander soorten goed. Meer dan vermeldenswaardig zijn eveneens de onderzoeken die gevoerd zijn door L. Wynant en C. Scheerlink. Beiden hebben ze zich gebaseerd op de staten van goed om op die manier inzicht te krijgen in het bezit van de poorters van respectievelijk Gent en Oudenaarde²⁴. Tevens vermelden we de licentiaatverhandelingen van A. Van Oost²⁵, M. Dankart²⁶ en J. Wyseur waarbij laatstgenoemde één van de vooraan-

¹⁸ D. Nicholas, *Town and countryside: Social, economic and political tensions in fourteenth-century Flanders*, Brugge, 1971, 373 p. (Werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte van de RUG, n° 152). D. Nicholas, *The later mediavel city 1300-1500*, London, 1997, pp. 73-106.

¹⁹ *Ibidem*, *Town and countryside...*, pp 267-340.

²⁰ F. Blockmans, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen 's Gravenhage, 1938, 574 p. (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren. Afl. 85) en meer bepaald pp. 288-299.

²¹ L. Van Camp, *Het buitensteeds onroerend bezit van de Gentse gegoede burgerij in de 14de eeuw*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1965.

²² F. De Nave, *Antwerpen; stad en land (1394-1402): de innerlijke vervlechting van stedelijk en landelijk milieu in de late middeleeuwen op basis van privé-bezit aan gronden en ander soorten van goed*, VUB, Faculteit der letteren en wijsbegeerte. Sectie geschiedenis, 1978, 960 p.

²³ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking en Vlaanderen gedurende de late middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst*, 2 vols. (Belgisch centrum voor Landelijke Geschiedenis, publicatie nr. 90), Gent, 1988, 1345 p. en meer bepaald pp. 512-527.

Ibidem, A. Verhulst, *Le réseau urbain et les campagnes en Europe, ca. 1350-1800. Rapport sur l'ancien comté de Flandre*, in: *Storia della Città. Rivista internazionale die storia urbana e territoriale*, XXXVI, 1988, pp. 53-60.

²⁴ L. Wynant, *Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed 1380-1389*. in: W. Blockmans e.a., *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en 15de eeuw*, Heule, 1973, pp. 48-138. (Standen en landen, LXIII)

C. Scheerlinck, *Het immobiliënbezit van de poorters te Oudenaarde en Pamele in de tweede helft van de 15de eeuw*, in: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Oudenaarde*, XXXVI, 1996, pp. 193 - 232.

²⁵ A. Van Oost, *Sociale stratificatie van de Gentse opstand 1379-1385. Kritische benadering van konfiscatiedocumenten*, Gent, UG (Onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1972. en hieruit afgeleid: A. Van Oost,

staande families te Gent in de late middeleeuwen, namelijk de familie Utenhove, bepreekt en tevens aandacht heeft voor hun immobiliënbezit, zowel binnen als buiten de stad en de betekenis hiervan.²⁷

Tenslotte willen we nog een aantal auteurs vermelden, wiens werken zeer belangrijk waren om onder meer een dieper inzicht te krijgen in het fenomeen “verraad van de burgerij”, over het hoe en waarom. We gaan hier geen waslijst geven van alle auteurs die dit fenomeen besproken hebben, we beperken ons tot de voor ons onderzoek belangrijkste en verwijzen de lezer door naar de bibliografie die men aantreft bij de desbetreffende auteurs. in casu gaat het om K. Degryse²⁸, H. Soly²⁹, M. Boone³⁰, J. Dumolyn³¹ en E. Thoen.³²

1.3 Onderzoeksvragen

Bij de start van ons onderzoek hadden we wel een reeks basisvragen in ons achterhoofd, maar het was vooral de daadwerkelijke confrontatie met het bronnenmateriaal die steeds nieuwe vragen opwierp. Zo werd het onderzoek een dynamisch spel waarbij antwoorden gezocht werden, maar zich tevens nieuwe probleemstellingen ontwikkelden. Maar het voorhanden bronnenmateriaal, dat hierna besproken zal worden, bracht door zijn samenstelling en numeriek aantal zelf een aantal beperkingen met zich mee. Hierdoor was het nodig om ergens een lijn te trekken teneinde niet hopeloos verloren te raken in de lange weg van ons onderzoek. We konden bijvoorbeeld de stedelijke vat op het platteland ontleden aan de hand van diverse handelsactiviteiten, maar het leek ons echter van meer betekenis om een onderzoek te doen naar het bezit van gronden, ren-

Sociale stratificatie van de Gentse opstandelingen van 1379-1385, in: H.M.G.O.G., XXXIX, 1975, pp. 59-92.

- ²⁶ M. Dankaart, *De Gentse buitenpoorters en buitenpoorters tijdens het laatste kwart van de 15de eeuw*, Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1989.
- ²⁷ J. Wyseur, *De familie Utenhove en de Bourgondische staatsvorming (ca. 1384 – ca. 1460)*, Gent, UG (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 2000, 2 v.
- ²⁸ K. Degryse, Fortuin en sociaal prestige. Enkele beschouwingen over het <verraad van de burgerij> tijdens het Ancien Régime, in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, IX, 1977, pp. 283-293.
- ²⁹ H. Soly, Het ‘verraad’ der 16de – eeuwse burgerij: een mythe? Enkele beschouwingen betreffende het gedragspatroon der 16de eeuwse Antwerpse ondernemers, in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, LXXXIII, 1973, pp. 262-280.
- ³⁰ M. Boone, La terre, les hommes et les villes. Quelques considérations autour du thème de l’urbanisation des propriétaires terriens, in : *La ville et la transmission des valeurs culturelles au bas Moyen Âge et aux temps modernes* (Gemeentekrediet van België, historische reeks in 8°, nr 96) Brussel, 1996, pp. 163-175. en M. Boone, *De Zuidelijke Nederlanden (12de –18de eeuw) : een verhaal van verstedelijking en verburgerlijking*, in : I. Kockelbergh (red.), *Fascinerende facetten van Vlaanderen : over kunst en samenleving*, Antwerpen, 1998, pp. 76-89.
- ³¹ J. Dumolyn en F. Van Tricht, Adel en nobilitiseringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status quaestionis, in: *Bijdragen en mededelingen voor de geschiedenis van de Nederlanden*, CXV, 2000, pp. 197-222.; J. Dumolyn en F. Van Tricht, De sociaal-economische positie van de laatmiddeleeuwse adel: enkele trends, in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge*, CXXXVII, 2000, pp. 3-46. en J. Dumolyn, Dominante klassen en elites in verandering in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen, in: *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis*, V, 2002, pp. 69-107.
- ³² E. Thoen, “ A commercial survival economy in evolution. The Flemish countryside and the transition to capitalism (Middle Ages-19th century)”, in: P. Hoppenbrouwers en J. L. Van Zanden (eds.), *Peasants into farmers? The transformation of rural economy in the Low Countries (Middle Ages-19th century) in light of the Brennerdebate*, Brepols (Corn Publications Series 4), Turnhout, 2001, pp. 102-157.

ten en ander goed van de stedelingen buiten de vrijheid van Gent. Wanneer we dus spreken over buitenstedelijk bezit heeft dit dus betrekking op bezit buiten de vrijheid van Gent. Bezittingen in andere steden werden in dit geval ook meegerekend in ons onderzoek.

Het blote feit van het bezit van een stuk grond, hoeve of rente impliceert op zichzelf een complex geheel van betrekkingen tussen de woonplaats van de bezitter en de plaats van zijn eigendom. De eigendom zelf is het knooppunt van vele sociale betrekkingen en als zodanig een fundamentele factor in de sociale structuur.³³ Eigendom kon eveneens verstrekkende gevolgen hebben voor stad en platteland op juridisch en bestuurlijk terrein. Vanuit het platteland naar de stad was er een toevoer van geld- en levensmiddelen in de vorm van pacht- en renteopbrengsten, betaald aan de stedelijke eigenaars. Contacten met deze laatsten hebben mogelijk een rol gespeeld bij de inwijking van een deel van de plattelandsbevolking in de stad. Deze materiële bevoorrading van de stad in levensmiddelen, geld en bevolking kon anderzijds vanuit de entiteit stad beantwoord worden door o.m. financiële steun aan de boerenbevolking. Het bezit aan gronden, renten en ander soorten van goed bleek dus het convergeerpunt bij uitstek van een uiteenlopende reeks van relaties tussen stad en platteland, die elkaar vanuit demografisch, economisch, sociaal, cultureel, juridisch en bestuurlijk vlak op elkaar inspelen.

Wat betreft de bestudeerde periode hebben we ons beperkt tot bezitters van buitengoed die voorkomen in de periode 1400-1410.³⁴ Deze relatief korte periode werd ons eigenlijk vanzelf opgelegd door de enorm uitgebreide registers van de keure en van gedele, informatie genoeg maar daardoor ook zeer arbeidsintensief om ze systematisch te ontvlooien. Gelukkig werd onze arbeid verlicht door de bestaande regesten. Het is ons niet te doen geweest om te peilen naar de fluctuaties in de conjunctuur, die voor Gent en zijn omgeving in de late middeleeuwen goed gekend zijn³⁵. Trouwens, een dergelijke peiling is schier onmogelijk binnen de limieten van de gekozen perioden. Het ging er ons om het buitensteeds bezit, bestaande uit verschillende soorten goederen (pachthoeven, rentebezettingen...), van de Gentse burgerij te onderwerpen aan verschillende soorten vragen. Waar vinden we deze goederen, wat zijn deze goederen en onvermijdelijk, waarom deze goederen en door wie, zijn de vragen waarop we een antwoord zullen pogen geven.

Een restrictie werd hierbij wel gemaakt. Niet alle bezit aan goederen buiten Gent zou worden onderzocht. Met de term 'burgerij' bedoelen wij het lekenbezit dat zou onderzocht worden. Uitgesloten werd bijgevolg het bezit van de geestelijke en wereldlijke instellingen. Het bezit van dergelijke instellingen werd in onze gewesten reeds meermaals bestudeerd, zodat resultaten van een onderzoek waarin hun goederen wel werden beschouwd, alleen een verdere aanvulling konden brengen bij wat vroeger al werd vastge-

³³ G. Van Den Bergh, *Eigendom. Grepen uit de geschiedenis van een omstreden begrip*, Deventer, 1979, op. cit., p. 1.

³⁴ We hebben ons niet beperkt tot transacties die zich enkel voordeden in de bestudeerde periode. Van sommige buitenstedelijke goederen kan het zijn dat ze reeds voor de bestudeerde periode in handen gekomen zijn van diverse personen. We denken hierbij ondermeer aan betwistingen, schuldbekentissen ten gevolge van ondermeer pachtcontracten die reeds voor 1400 tot stand gekomen zijn.

³⁵ zie o.m. E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de – eerste helft 16de eeuw)*, Gent, 1988, 2 v.

steld.³⁶ Maar de instellingen met buitensteeds goed die voorkomen in ons bronnenmateriaal hebben we ook opgenomen in ons bestand, om waar mogelijk een vergelijking te maken met het privé-bezit. Tevens werd het bezit van seculiere geestelijke personen niet verwaarloosd, voor zover dit kon bevonden worden als specifiek aan hun persoon verbonden. Ook bezit van adellijke personen werd niet weerhouden, want in de door ons bestudeerde periode was er een reeds een assimilatie tussen de adel en de burgerij, waardoor het niet steeds eenvoudig was om de verschillende groepen uit mekaar te houden.³⁷

1.4 Bespreking van het bronnenmateriaal: De Gentse schepenbanken³⁸

Het bronnenmateriaal waarop we onze studie baseerden, zijn de imposante registers die de neerslag vormen van de activiteiten van de Gentse schepenen van de Keure en van Gedele³⁹. Deze twee schepenbanken bestonden uit elk 13 leden, hadden hun eigen bevoegdheden en kenden een typische hiërarchische indeling met aan het hoofd een voorschepen. Deze verschijning van de schepenbank steunt op het charter van Senlis dat door koning Filips de Schone in 1301 aan Gent verleend werd en waardoor komaf gemaakt werd met het bestaande schepenbestuur met negenendertig leden. De schepenen van beide banken oefenden slechts gedurende één jaar hun ambt uit, want elk jaar werd het college op 15 augustus vernieuwd na verkiezingen door acht kiesheren, waarvan er vier werden aangesteld door de vorst en vier door de uittredende stadsma-gistraat.⁴⁰ Net zoals de andere instellingen in de stad werden deze schepenbanken bevolkt door de Drie Leden, nl. de poorterij, de weverij en de kleine neringen. Het democratische karakter was meer schijn dan realiteit omdat de getrapte verkiezingen uitmondten in de keuze uit een selecte groep van sterk vermogende en politiek actieve personen. Voor de schepenbanken werkte de verdeelsleutel als volgt: voor elk college waren er drie zetels voor de poorterij en telkens vijf voor de kleine neringen en voor de

³⁶ A. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIII – XIV eeuw)*. Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grootgrondbezit in Vlaanderen tijdens de middeleeuwen, Brussel, 1958. en D. Verelst, *Grondbezit en grondbeheer van de abdij van Baudelo van de 14de eeuw tot omstreeks 1578*, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1977.

³⁷ J. Dumolyn en F. Van Tricht, *Adel en nobilitiseringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status questionis*, in: *Bijdragen en mededelingen voor de geschiedenis van de Nederlanden*, CXV, 2000, pp. 197 – 222. *Ibidem*, *De sociaal – economische positie van de laatmiddeleeuwse Vlaamse adel: enkele trends*, in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis*, CXXXVII, 2000, pp. 3 – 46. J. Dumolyn, *Dominante klassen en elites in verandering in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen*, in: *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis*, V, 2002, pp. 69 – 107. J. Wyseur, *De familie Utenhove en de Bourgondische staatsvorming (ca. 1384 – 1460)*, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 2000.

³⁸ Zie voor de geschiedenis, organisatie, bevoegdheden en activiteiten van de Gentse schepenbanken: J. Decavele, *Bestuursinstellingen van de stad Gent*, in: W. Prevenier en B. Augustyn, *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*. Brussel, 1979, p. 280 en M. Boone, *Openbare diensten en initiatieven te Gent tijdens de late middeleeuwen (14de – 15de eeuw)*, in: *Handelingen van het Gemeentekrediet van België: historische grondslagen (Ancien Régime)*, Brussel, 1984, pp. 71-114.

³⁹ Registers van de Keure: SAG, reeks 301 en registers van Gedele: SAG, reeks 330

⁴⁰ M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 – ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1990, pp. 33 – 36.

wevers. Ook de hiërarchie lag vast. Plaats één, vier en zeven waren voor de poorters. Voor de wevers en de kleine neringen wisselde de rangorde om het jaar. In de pare jaren kregen de wevers plaats drie, zes, negen, elf en dertien voor de Keure, en plaats twee, vijf, acht, tien en twaalf voor Gedele. De kleine neringen vulden de resterende plaatsen in.

1.4.1 Registers van de keure

Voor Gent zijn de registers van de Keure bewaard vanaf 1339. Deze prachtige perkamenten reeks registers houdt op in 1646, waarna men tot 1679 overschakelde op papier. In de middeleeuwen werden de registers bewaard op de griffie van de schepensbank. Ieder jaar, op het moment dat ook een nieuw schepencollege werd verkozen, werd een nieuw register begonnen. Uitgaven in extenso van deze bijzonder waardevolle reeks zijn nog niet tot stand gekomen. Voor de veertiende en vijftiende eeuw zijn er wel enkele uitgaven van regesten voorhanden.⁴¹

De schepensbank van de keure, de belangrijkste van de twee, was bevoegd voor het wetgevende, bestuurlijke en rechterlijke luik. Voor de 14de eeuw zijn er nagenoeg geen beperkingen meer op de reikwijdte van de juridische bevoegdheid van de Gentse schepenen van de Keure, daar deze zich behoudens enkele enclaves uitstrekt over het gehele grondgebied van de stad.⁴² Op wetgevend vlak vaardigde ze ordonnantiën en reglementen uit en op bestuurlijk vlak verzorgde ze het algemeen beheer van de stad. Daarnaast beschikten ze over een uitgebreide rechterlijke bevoegdheid, die we kunnen opsplitsen in drie categorieën: criminele, civiele en vrijwillige rechtspraak.⁴³ De vonnissen van de schepensbanken in de criminele en civiele sfeer waren bindend, een rechtsmacht die de stad pretendeerde uit te oefenen over al zijn poorters, zowel binnen als buiten de stad. De schepenen van de Keure hadden doorheen de 14de eeuw reeds een deel van hun rechterlijke macht gedelegeerd naar lagere rechtbanken, waaronder de stedelijke vinderijen.⁴⁴ Van hun eigen aparte registratie bleef voor de middeleeuwen zo goed als niets bewaard, behalve een aantal korte notities betreffende hun uitspraken die geregistreerd werden in de schepensregisters van de Keure en die we vaak gegroepeerd na elkaar terugvinden⁴⁵. Ook akten die in eerste instantie verleden werden voor erfach-

⁴¹ Gepubliceerde regestenlijsten voor de 14de eeuw: J. Boon, *Regesten op de jaarregisters van de Keure. Schepensjaren 1337 – 1358*, Gent, 1968 – 1969, 2 vol. en J. Vannieuwenhuysse, *Regesten op de jaarregisters van de Keure. Schepensjaren 1360 – 1361*. Gent, 1981. Voor de 15de eeuw: zie p. II, *Werkinstrumenten*.

⁴² Concreet gaat het over de (kerkelijke) dorpen Sint-Pieters en Sint-Baafs en de (grafelijke) Oudburg; zie: J. Decavele, *Bestuursinstellingen van de stad Gent*, in: W. Prevenier en B. Augustyn, *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, p. 291 en J. Dambruyne, *Mensen en centen. Het 16de eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief*, Gent, 2001, pp. 34-36.

⁴³ J. Haemers, *De Gentse opstand (1449 – 1453): De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal*, Kortrijk, 2004, pp 23-24.

⁴⁴ Het grondgebied van Gent was ingedeeld in zes kosterijen: de opper- en onderkosterijen van Sint-Jans en Sint-Michiels en de kosterijen van Sint-Jacobs en Sint-Niklaas. Aan elk van de kosterijen waren vier tot zes stadsvinders verbonden die de lagere rechtbanken of smalle wetten van de stad vormden. Ze stonden open voor alle poorters die een meningsverschil wensten op te lossen, bijvoorbeeld bij schuldvorderingen omtrent kleine bedragen. zie P. Rogghé, *Gent in de XIVe en Xve eeuw...*, p. 228 en M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen...*, pp. 124-129.

⁴⁵ M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen...*, p. 126.

tige lieden of halleheren konden opgenomen worden in de registers van de Keure. Daarnaast is er ook nog de vrijwillige rechtspraak, die ruim de helft van de omvangrijke schepenregisters van de Keure omvatten. Het gaat om een verbintenis tussen twee of meer partijen, die hun akten en contracten tegen betaling laten overschrijven in de registers van de Keure. Door deze akten en contracten te laten ‘passeren’, vandaar de naam wettelijke *passering* voor dergelijke akten, verkreeg de verbintenis een verhoogde rechtszekerheid in latere periodes van eventuele betwisting en werd de transactie bekend gemaakt.⁴⁶ Hierdoor staan binnen elk jaarregister de akten niet in strikt chronologische volgorde want de rechtshandeling heeft zich meestal vóór het moment van de optekening in de schepenregisters voltrokken. In concretu betreft het verkopen, verhuuringen en verpachtingen van onroerende goederen, verkopen, overdrachten en aflossingen van renten, schenkingen en ruilingen, borgstellingen, schuldbekentenissen, testamenten en allerlei andere gesloten overeenkomsten die een uiting vormen van het economische en sociale verkeer in en buiten de stad en op die manier een schat aan gegevens bevatten voor het onderzoek van de sociale structuren.⁴⁷

In het kader van ons onderzoek is het van groot belang te weten in welke mate de schepenbank van de Keure in de 14de en 15de eeuw het alleenrecht bezat wat betreft de vrijwillige rechtspraak. In welke mate hebben de erfachtige lieden of geestelijke instellingen deze bevoegdheid volledig afgestaan?

Aanvankelijk bezaten de erfachtige lieden (de *virii hereditarii*) het monopolie over de vrijwillige rechtspraak te Gent.⁴⁸ Maar door de hervorming van het stadsbestuur in 1301 verloren ze dit monopolie. Het bestaan van deze machtige groep is dan niet langer te verzoenen met de groeiende eis naar medezeggenschap en zelfbestuur van de stadsbevolking. In de 14de eeuw participeerden de erfachtige lieden nog geregeld als getuigen bij transacties, en dan voornamelijk bij transacties van onroerende goederen, wat er op wijst dat ze zeker niet plotseling uit het stedelijke leven verdwenen, maar desondanks verloren ze toch geleidelijk hun positie.⁴⁹ Het waren voornamelijk standgenoten en geestelijken die zich in de 14de eeuw nog wendden tot de erfachtige lieden.⁵⁰ De andere Gentse burgers kozen daarentegen voor de schepenen van de keure.⁵¹ We stellen

⁴⁶ J. Haemers, De Gentse opstand...p. 24.

⁴⁷ R. Van Uytven, Bronnen en methoden voor de studie van de vermogensgroepen in de steden (14de – 16de eeuw), in: Handelingen van het XXVle Vlaamse Filologencongres, Gent, 1967, pp. 377 – 393.; R. Van Uytven en W. Blockmans, De noodzaak van een geïntegreerde sociale geschiedenis. Het voorbeeld van de Zuid-Nederlandse steden in de late middeleeuwen, in: Tijdschrift voor Geschiedenis, LXXXIV, p. 278. Voor de waarde van de schepenregisters van de Keure als bron, zie: H. Soly, De schepenregisters als bron voor de conjunctuurgeschiedenis van de Zuid- en Noord-Nederlandse steden in het Ancien Régime. Een concreet voorbeeld: de Antwerpse immobiliënmarkt in de 16de eeuw, in: T.S.G. LXXXVII, 1974, pp. 521 – 522. Over wat roerend en onroerend is, zie deel I; J. Haemers ...p 24 en J. Dambrouyne, De 17de eeuwse schepenregisters en de rente-en immobiliën transacties te Gent: Enkele beschouwingen, in: H.M.G.O.G... p. 153. verwijs ook naar artikel van Soly, de schepenregisters als bron voor de conjunctuurgeschiedenis van Zuid-en Noordnederlandse steden in het Ancien Régime...

⁴⁸ F. Blockmans, Het Gentsche stadspatriciaat, p. 330.

⁴⁹ Ph. Lardinois, Symptomen van een middeleeuwse clan: de erfachtige lieden te Gent in de eerste helft van de 14de eeuw, in: H.M.G.O.G., XXXI, 1977, p. 72. en M. Boone, M. Dumon en B. Reusens, Immobiliënmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent 1483 – 1504, Kortrijk – Heule, 1981, p. 46.

⁵⁰ Uit onderzoek is gebleken dat schepenen en erfachtige lieden geen twee gescheiden sociale groepen waren, maar dat men eerder moet spreken van een osmose tussen beide, daar dezelfde personen terugkeren in beide functies. zie Ph. Lardinois, p. 85.

⁵¹ Ph. Lardinois, pp. 72, 75-76.

vast dat de benaming 'erfachtig man' in de door ons onderzochte periode (1400 – 1410) nog maar heel zelden voorkomt. Slechts in 10 akten die betrekking hebben op buitenstedse goederen treden 'erfachtige lieden' op.⁵² In de loop van de 15de eeuw verwierf de schepenenbank van de keure uiteindelijk het monopolie over de vrijwillige rechtspraak.⁵³

Tenslotte dringt zich de vraag op of er een registratieverplichting bestond voor transacties van onroerende goederen, en hierbij aansluitend de vraag naar de volledigheid van ons bronnenmateriaal. Er is een sterk vermoeden dat er in de veertiende eeuw geen registratieverplichting bestond in Gent. A. Nevejans heeft aangetoond dat er niet alleen geen enkele verwijzing naar dergelijke verplichting bestond in het gewoonterecht, maar dat er in de akten zelf aanwijzingen te vinden zijn die de hypothese bevestigen dat de registratie op volkomen vrijwillige basis geschiedde.⁵⁴ In de vijftiende eeuw bestond hoogstwaarschijnlijk wel een registratieverplichting gezien de stijging van het aantal akten in de loop van deze eeuw.⁵⁵ Pas vanaf de zestiende eeuw kan een dergelijke verplichting aangetoond worden aan de hand van normatieve teksten. Voor Gent is er een ordonnantie, daterend van 22 maart 1552, die naar aanleiding van moeilijkheden vastlegt dat vanaf heden akten van verhandeling van onroerend goed gepasseerd moeten worden voor de schepenen en ook geregistreerd moeten worden. Deze ordonnantie wijst erop dat nog steeds niet iedereen de weg van registratie kiest, vermits talrijke betwistingen over afgesloten transacties zich voordoen.⁵⁶ M. Boone stelt, daar deze ordonnantie een opschriftstelling is van wat volgens de *costuymen* reeds gebeurde, dat bij de meerderheid van de mensen de mentaliteit bestond om zich tot de stadsschepenen te wenden voor overdracht van in de stad gelegen onroerende goederen.⁵⁷ Ook in vele Noord- en Zuid-Nederlandse steden bestond in de zestiende eeuw de verplichting om rentetransacties aangaande stedelijk onroerend goed te laten registreren in de schepenenregisters om er rechtsgeldigheid aan te verlenen. Uitzondering hierop was het zuidelijk deel van het huidige België waar, net zoals in Frankrijk, Italië en het Iberisch schiereiland dergelijke transacties voor notarissen werden verleden.⁵⁸

⁵² In ons onderzoek gebruiken we enkel die akten die betrekking hebben op buitenstedse goederen. Wat betreft het aantal akten waarin sprake is van 'erfachtige lieden' claimen we geen volledigheid. Het kan zijn dat er ook 'erfachtige lieden' aanwezig waren in akten betreffende binnenstedse goederen, maar deze akten ontsnapten aan ons gezichtsveld. Ph. Lardinois heeft aangetoond dat voor de eerste helft van de 14de eeuw de erfachtige lieden hun vrijwillige rechtspraak uitoefenen binnen het stedelijk grondgebied, behoudens enkele gevallen. Dit is logisch. De erfachtige lieden zijn nauw verbonden met het regime van de vrije eigendom en met de verhandelbaarheid ervan, twee kenmerken die zich beperken tot het stedelijke grondgebied. zie Ph. Lardinois, pp. 72 – 73.

⁵³ M. Boone, M. Dumon en B. Reusens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503*, Kortrijk, 1981, pp. 46 - 47.

⁵⁴ A. Nevejans, *De administratie van de Gentse schepenen van de Keure in de 14de eeuw*, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 2002, p. 71 noot 241.

⁵⁵ M. Boone, M. Dumon en B. Reusens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid*, p. 48.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 48 noot 16.

⁵⁷ *Ibidem*, o.c., p. 48.

⁵⁸ H. Soly, *De schepenenregisters als bron voor de conjunctuurgeschiedenis van Zuid- en Noord-Nederlandse steden in het Ancien Regime. Een concreet voorbeeld: De Antwerpse immobiliënmarkt in de 16de eeuw*, in: T.S.G., LXXXVII, 1974, p. 522.

In het kader van ons onderzoek zijn we nagegaan of we van de verpachte goederen die voorkomen in de staten van goed sporen terugvinden in de door ons onderzochte registers van de keure of in de inventaris van de landbouwpachten opgesteld door A. De Vos.⁵⁹ Het antwoord hierop is negatief wat er ons toe kan concluderen dat niet iedereen een beroep doet op de schepenen inzake de registratie van onroerend goed.

De vraag naar wie een beroep deed op de schepenenbanken voor de registratie van zijn rechtshandelingen hangt niet alleen samen met de vraag naar de verschriftelijking in de stedelijke samenleving, maar hangt ook samen met de kosten die eraan verbonden zijn. Kon elke inwoner van de stad beroep doen op de klerken of bedienden deze alleen maar de bovenste lagen van de bevolking, bestaande uit de politieke elite en hun ruime familie- en vriendenkring? Het feit alleen al dat men voor elke vrijwillige rechtshandeling moest betalen, laat ons toe te stellen dat velen hun rechtshandelingen door middel van mondelinge overeenkomsten geregeld hebben, vooral bij de lagere sociale klassen. De schepenen en de klanten die op hun vrijwillige rechtspraak een beroep deden, behoorden eigenlijk tot dezelfde sociale groep.⁶⁰ Verschillende studies hebben dit reeds uitgewezen.⁶¹ De schepenen kunnen dan ook beschouwd worden als de emanatie van de gegoede boven- en middenlaag van de stedelijke bevolking. Deze vaststellingen zorgen er wel voor dat ons onderzoek reeds in een bepaalde richting geduwd wordt, namelijk dat het aanwezige bronnenmateriaal ons iets meer vertelt over het buitenstedelijk bezit van voornamelijk de gegoede klassen. Eenzelfde vaststelling kan gedaan worden voor de staten van goed die hierna zullen besproken worden.

1.4.2 Registers van gedele

De andere bron die we gebruikten in ons onderzoek zijn de staten van goed die terug te vinden zijn in de imposante registers van gedele of zogenaamde wezenboeken die vanaf 1349 tot 1795 vrijwel ononderbroken ter beschikking staan en bestaan uit 314 doorgaans erg lijvige registers op perkament.⁶² Het prangend probleem is de ontsluiting van deze bronnen. De rijkdom van deze bron heeft er enigszins paradoxaal tegelijkertijd voor gezorgd dat tot dusverre een exhaustieve aanwending van de staten van goed uitbleef. De meeste auteurs die ooit de Gentse staten van goed bij hun onderzoek betrokken, zagen zich dan ook verplicht tot het nemen van steekproeven.⁶³ Voor de oudste regis-

⁵⁹ A. De Vos, *Inventaris der landbouwpachten in de Gentse jaarregisters van de keure*, deel 1: 13339 – 1501, Gent, 1958.

⁶⁰ M. Danneel, *Weduwen en wezen in het laatmiddeleeuwse Gent*, Leuven, 1996, p. 420. en J. Haemers, *De Gentse opstand (1449 – 1453): De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal*, Kortrijk, 2004, p. 27.

⁶¹ Zie o.m.: M. Boone, M. Dumon en B. Reusens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent 1483 – 1504*, Kortrijk-Heule, 1981, p. 221 e.v.

⁶² J. Decavele en J. Vannieuwenhuysse, *Archiefgids. Deel I: oud archief*, Gent, 1983, pp. 157-158.

⁶³ M. Boone, *De Gentse staten van goed als bron voor de kennis van de materiële cultuur: mogelijkheden en beperkingen (late middeleeuwen – vroeg moderne tijden)*, in: F. Daelemans (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis van de materiële cultuur: staten van goed en testamenten*. Brussel, 1988, op. cit., p. 52. Hierbij maakt M. Boone een verwijzing naar de verzuchting van E.M. Meijers: "Een ieder die ooit deze registers geraadpleegd heeft, weet hoeveel tijd het doorlezen van slechts één jaar kost", in: E. M. Meijers, *Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden. Deel III: het oost-vlaamsch erfrecht*, Haarlem, 1936, op. cit., p. 7.

ters staan de door L. Wynant uitgegeven regesten van de staten van Goed ter beschikking.⁶⁴ De uitgave bestrijkt de periode 1349 – 1400 en slaat enkel op de akten die formeel diplomatisch als een staat van goed te beschouwen zijn, met uitsluiting van alle andere akten die al dan niet als een vorm van volledige of gedeeltelijke boedelbeschrijving te beschouwen zijn. Over de jaren 1349 – 1385 beschikt het Gentse stadsarchief over oudere handgeschreven indices op de familienamen. De klappers beslaan alle akten van het schepenregister van Gedele, met inbegrip van de zoendingboeken.

De schepenen van gedele fungeerden ex officio als oppervoogden en waren hierdoor belast met het toezicht op de minderjarigen die minstens één ouder hadden verloren en wiens goederen ze beheerden tot hun meerderjarigheid, lees ouder dan 25, huwelijk of opname in de geestelijke stand. Met de oppervoogdij over de wezen onderscheidt Gent zich van de meeste Zuid-Nederlandse waar deze functie ingevuld werd door speciaal daarvoor ingerichte wezenkamers.⁶⁵ Daarnaast oefenden ze ook nog de functie uit van 'paysierders', een soort vredegerrecht waarbij zoendingen werden afgesloten die dan werden geregistreerd in de zogenaamde zoendingboeken, die een apart deel vormen in de registers van gedele.

Het wezenregister bevat staten van goed, *hoysatinghen*, verzoeningen, vonnissen op het vlak van het huwelijksgoederenrecht en erfrecht, testamenten, aanstellingen van voogden, kwijtscheldingen van voogden en transacties die de voogd in naam van het kind afsloot.⁶⁶

Staten van goed of boedelbeschrijvingen zijn inventarissen, opgesteld door de deelvoogd in overleg met de *vrienden en magen*, van het bezit van één of meer minderjarigen, dat zij geërfd hebben van één van beide ouders, één van beide grootouders, oom of tante, of een verder verwijderd familielid.⁶⁷ Een staat van goed werd opgesteld opdat een erfenis rechtmatig zou verdeeld worden, opdat de minderjarigen niet zouden benadeeld worden en ook om het beheer van de voogd te kunnen beoordelen en eventueel te sanctioneren.⁶⁸

De staten van goed vormen een uitzonderlijke bron voor het onderzoek naar de bezitsstructuur van de Gentse poorters.⁶⁹ We kunnen niet alleen bepalen hoeveel iemand be-

⁶⁴ L. Wynant, Regesten van de Gentse staten van Goed, Band I: 1349 – 1370, Brussel, 1979, Band II: 1371 – 1400, Brussel, 1985.

⁶⁵ M. Boone, De Gentse staten van goed..., p. 51.

⁶⁶ ibidem, p. 52 en J. Haemers, De Gentse opstand..., p. 25.

⁶⁷ L. Wynant, Peilingen naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van Goed 1380-1389, in: W. Blockmans e.a., Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en 15de eeuw, Heule, 1973, p. 49. De *hoysatinghen* zijn in zekere zin ook boedelbeschrijvingen maar toch geen staten van goed. Het beschreven bezit wordt verdeeld over de erfgenamen, die niet noodzakelijk allen minderjarig zijn, en de overlevende echtgenoot. Heel vaak wordt het bezit niet zo expliciet beschreven als in de staten van goed. Zo komt het dikwijls voor dat slechts enkele bezitsonderdelen volledig beschreven worden, terwijl van het overige goed alleen de aard vermeld wordt zonder verdere toelichtingen. Zie: L. Wynant, band I, p. XI.

⁶⁸ L. Wynant, band I, p. XIII.

⁶⁹ Niet-poorters konden geen staat van goed laten opmaken. Ofschoon de precieze inhoud van de notie poorterschap (het bezitten van de 'vrijheid' van een stad) duidelijk gewoonterechterlijk omschreven is, bestaat er in het geval van Gent minder duidelijkheid over de controle op het poorterschap. Poortersboeken werden te Gent niet opgesteld vóór het laatste kwart van de vijftiende eeuw en evenmin vindt men in de stadsrekeningen vermeldingen van poortersgeld. Zie: J. Decavele, De Gentse poortery en buitenpoortery, in: G. Asaert, W. Buntinx e.a., Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijden. Liber amicorum Jan Buntinx, Leuven, 1981, p. 64.

zat, maar ook de structuur van zijn bezit kunnen we achterhalen. Ze verschaffen informatie over de aard van het onroerend bezit, de lokalisatie en het juridisch statuut ervan: allodiale grond, cijnsgrond of leen, de aard van de renten: erfelijke of lijfrenten. Ook over eventuele lasten die op een goed drukken worden we ingelicht. Roerende goederen worden louter als categorie vermeld en slechts in uitzonderlijke gevallen worden ze gepreciseerd.

De schepenen stelden dus een deelvoogd aan. Deze boog zich over een ontwerp van de staat en had als taak, samen met de *vrienden en magen*, de staat van goed binnen 40 dagen over te maken aan de schepenen (het was ook mogelijk om uitstel te krijgen). De staat van goed werd dan gelezen in aanwezigheid van de magistraat, de overlevende echtgeno(o)t(e) en de *vrienden en magen*. De deelvoogd moest voor de schepenen van gedele onder eed bevestigen dat de door hem opgestelde staat strookte met de werkelijkheid. Daarna werd de staat van goed opgenomen in het wezenboek en verkreeg aldus authenticiteit.⁷⁰ Op basis van deze procedure, waardoor eventuele tekortkomingen nog aan het licht konden komen vóór overgegaan werd tot de definitieve registratie, heeft men gemeend dat deze inventarissen zeer volledig waren.⁷¹ Motieven ter ontduiking ontbraken immers, er werden geen erfenisrechten geïnd, de verklaringen werden onder ede afgelegd. Meineed werd zwaar bestraft. Nochtans heeft V. Schiltz in zijn onderzoek betreffende de sociale structuren op het einde van de vijftiende eeuw aangetoond dat niet alle nagelaten goederen nauwkeurig geïventariseerd werden. Bij vergelijking van verschillende akten die handelen over het bezit van één persoon werden niet alle bezittingen in de staat van goed teruggevonden.⁷² Naast deze vermoedelij-

Wezen van buiten de stad, waarvan de ouders niet als Gentse poorters waren overleden, werden voor de aanstelling van voogden verwezen naar *buten*. De schepenen blijken daar streng de hand te hebben aan gehouden. Wanneer er twijfel rees, werd aan de schepenen van de keure uitsluitend gevraagd over het poorterschap van de overleden ouder(s). Slechts wanneer de schepenen van de keure dit poorterschap konden bevestigen, kreeg men de toelating om het kind in kwestie in Gent onder voogdij te plaatsen. Zie: M. Danneel, *Weduwen en wezen in het laatmiddeleeuwse Gent*, Leuven, 1996, op. cit., p. 133. Het poorterschap van de overledene was niet alleen van doorslaggevend belang voor het al dan niet betalen van het issue- of aftochtsrecht (recht door stadsbestuur geheven op erfenissen die toevallen aan niet-poorters die in een poortelijk sterfhuis erfdien of door poorters die uit de stad emigreerden. Door gaans was dit een heffing van 10 %. In Gent echter gold een aanslagvoet van 15 % voor de roerende en van 12 % voor de onroerende goederen, zie: K. Stallaert, *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaams, Brabantse en Limburgse bronnen* (voortgezet en bewerkt door Dr. F. Debrabandere), *Handzame*, 1977. Over de inkomsten uit de issue-belasting binnen de Gentse stadsfinanciën, zie M. Boone, *Geld en macht: De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384 – 1453)*, Gent, 1990, pp. 119 – 122.) door de erfgenamen, het was evenzeer bepalend voor het erfrecht en het huwelijksgoederenrecht die moesten toegepast worden op de nalatenschap. Volgens M. Danneel krijgt men de indruk dat welstellende personen soms met het poorterschap van verschillende steden speelden om nu eens met betrekking tot een bepaalde erfenis zelf aan het issue-recht te ontsnappen, dan weer er voor te zorgen dat het bij hun overlijden of dit van hun partner meest gunstige erfrecht en huwelijksgoederenrecht van toepassing zouden worden, hetzij voor de overblijvende partner, hetzij voor de erfgenamen. Er werd dus met het poorterschap van verschillende steden gespeeld uit louter materiële overwegingen. Dit spelen met het poorterschap bleef echter een vrij elitaire bezigheid van welstellende mensen, die tegelijk ook blijkbaar voldoende weet hadden van de juridische implicaties van hun daden. Zie: M. Danneel, *Weduwen en wezen in het laatmiddeleeuwse Gent*, Leuven, 1996, p. 252 en p. 256. en E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking...*, p. 852.

⁷⁰ L. Wynant, band I, p. XII en de literatuur aldaar.

⁷¹ L. Wynant, *Peiling naar de vermogensstructuur...*, op. cit., p. 49.

⁷² V. Schiltz, *Sociale structuren op het einde van de vijftiende eeuw*, Gent, Ugent (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1979, p. 17 noot 24.

Op 11 oktober 1403 (SAG 301, band 17, F° 16 v° 5) verkocht Arend van den Damme een lijfrente van 12 lb. par. aan Willem de Knuts. Hij vestigde deze lijfrente "...up sijn goet ter Sickelen in de parochie van

ke onvolledigheid, vallen nog een aantal andere mindere aspecten van deze bron op: zelden wordt het beroep van de overledene meegedeeld en de lokalisatie van het sterfhuis wordt slechts sporadisch meegedeeld. Jammer genoeg vermelden de boedelbeschrijvingen de waarde van de beschreven goederen niet, dit werd immers niet vereist door de *costuymen*.⁷³ Hierdoor wordt het niet mogelijk de waarde van het totale vermogen te bepalen of vergelijkingen in geldwaarde op het spoor te komen. Met andere woorden: een globaliserende kwantitatieve aanpak is onverantwoord en zelfs gevaarlijk. Er is nog een ander negatief aspect verbonden aan de staten van goed omdat ze uitsluitend werden opgemaakt wanneer ten minste één minderjarige erfgenaam nagelaten werd, waaruit volgt dat het bezit van een groot aantal personen nooit beschreven werd in een staat van goed zoals geestelijken, ongehuwden, personen die geen minderjarige erfgenaam nalieten en bezitslozen. Dit laatste moet letterlijk worden opgevat want zodra er iets nagelaten werd, bv. wat huisraad, werd een staat opgemaakt.⁷⁴ Niet alleen van bezitslozen werd geen staat opgemaakt. Soms gebeurde het dat een door de schepenen een vrijstelling verleend werd om geen staat van goed op te maken. Dit gebeurde wanneer na een voorafgaande rekening of vereffening van alle schulden en betaling van de kosten bleek dat het wezenbezit heel gering was. In sommige gevallen heeft het maken van een gelijkaardige, voorafgaande rekening het opstellen van een staat van goed niet belet, zij het dat in deze staat van goed enkel het overschot van de rekening, het nettobezit als het ware, beschreven staat. Dit betekent overigens meteen dat deze staat van goed in feite een reeds vertekend beeld geeft van de omvang en de samenstelling van het patrimonium dat door de overledene werd nagelaten.⁷⁵ Niet alleen bij de minst gegoede wezen, ook bij de meer en zelfs zeer gegoede wezen kon er sprake zijn van nalatigheid, waarbij de voogd en/of familie van de wees soms naliet, hetzij een staat van goed op te maken, hetzij deze staat van goed ook voor de schepenen te doen verlijden. Waarschijnlijk wilden de gegoede families bij de afhandeling van hun patrimoniale zaken geen pottekijkers in de persoon van de overheid, om fiscale redenen of omdat ze op één

Nazaret metter behuusder stede en alle den cateilen...den twee muelnen metter muelnenhuuse...28 bunder winnens land houdende van den hospitale van Rijsel... Op 13 juli 1408 vinden we de staat van goed terug van Arend van den Damme (SAG 330, band 14, F° 62 r°). Er is nog altijd sprake van "...een goed metter behuusder stede..." en de lijfrente die erop rust voor Willem de Knuts, maar er is geen sprake meer van 2 molens en een molenhuis. Evenmin vinden we terug dat het goed 'gehouden is van het hospitaal van Rijsel' en daarenboven was het goed maar 26 bunder meer groot. Heeft Arend in tussentijd een deel van zijn goed verkocht, misschien samen met de twee molens en het molenhuis? Dat is misschien mogelijk, maar het kan evengoed zijn dat het gaat om een niet zo nauwe optekening van de goederen. Het feit dat we door de verkoop van de lijfrente op de hoogte zijn dat het goed een tenure is, gehouden van het hospitaal van Rijsel, maar dat we daar in de staat van goed niets van terugvinden behalve de term 'kommer', kan er misschien op wijzen dat sommige elementen niet zo heel precies geïnventariseerd werden. Dit laatste voorbeeld maakt ons tenslotte ook duidelijk waarom we de verhouding tussen de verschillende juridische bezitsvormen niet onderzocht hebben. Daarenboven wordt het onderscheid niet altijd, en dikwijls onvoldoende in de bron vermeld. In vele gevallen worden termen die een verschillende betekenis hebben, door elkaar gebruikt. Het woord *erve* duidde in oorsprong het goed aan waarvan de bezitter het volledige eigendomsrecht had, of m.a.w. *erve* stond synoniem voor allodium. Vanaf de vijftiende eeuw had het woord *erve* geen specifieke betekenis meer, het leent zich zowel aan allodiale als aan cijnsgoederen. Zie: G. Des Marez, *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen-âge et spécialement en Flandre, Gent, 1898*, pp. 1 – 5.

⁷³ L. Wynant, band I, p. XVI.

⁷⁴ L. Wynant, band I, p. XV.

⁷⁵ M. Danneel, *Weduwen en wezen...*, pp. 141 – 143.

of andere manier munt uit de situatie wilden slaan.⁷⁶ De staten van goed lichten ons dus niet in over het bezit van alle overledenen. Hun feitelijke representativiteit is moeilijk te kennen. M. Boone kwam immers tot de merkwaardige vaststelling dat ongeacht de politieke en economische crisissituatie waarin Gent zich tijdens de late middeleeuwen meer dan eens verzeild is geweest, het aantal staten op jaarbasis, op enkele uitschieters na, opvallend stabiel bleef.⁷⁷ L. Wynant komt aan een gemiddelde van 85 staten van goed voor de 14de eeuw.⁷⁸ Voor de veertiende eeuw stelt ze dat de staten gegevens verstrekken over het bezit van circa 10 % van het totaal aantal overledenen. H. Soly beschouwt het bekomen resultaat als twijfelachtig relevant.⁷⁹ Betreffende ons eigen onderzoek bekomen we een gemiddelde van 88 staten van goed per schepenjaar voor de periode 1400 – 1410.⁸⁰ M. Boone, in het kader van een onderzoek naar de sociale stratificatie van de Gentse bevolking op het einde van de vijftiende eeuw, nam een steekproef over de jaren 1479 – 1500 en bekwam eveneens een gemiddelde van 85 staten van goed per schepenjaar.⁸¹ Nog volgens dezelfde auteur houdt het onmiskenbare lage aantal staten van goed zowel in absolute aantallen per jaar, als procentueel als uitdrukking van het vermoedelijke aantal overlijdens een waarschuwing in dat er wel eens iets structureels zou kunnen aan de hand zijn.⁸² Automatisch belanden we bij de vraag of er zoiets bestond als een registratieverplichting. Maar het Gentse costumier recht rept met geen woord over een dergelijke verplichting.⁸³ Zou het relatief geringe aantal staten dan als een symptoom van een verregaande en ingewortelde nalatigheid, die zowel voorkwam bij minder gegoede als bij zeer gegoede families, inzake het doen registreren van staten van goed geïnterpreteerd kunnen worden? Er zijn waarschijnlijk nog andere motieven die bepaalde families zullen weerhouden hebben om een staat van goed op te maken. Hiermee bedoelen we de registratiekosten. Op het einde van de vijftiende eeuw bedraagt de minimale kost van elke staat 2 s. gr., wat op zich goed is voor twee daglonen van een geschoolde of vier daglonen van een ongeschoolde arbeider. Dit zijn de minimumkosten, want bovenop nog andere onkosten voor de administratieve en juridische aspecten die bij een overlijden om de hoek komen kijken, dienen de nabestaanden op ongeveer hetzelfde ogenblik aan de onkosten die een begrafenis met zich meebrengt, het hoofd te bieden.⁸⁴ Wie een staat van goed laat registreren, hangt dus samen met de kosten die eraan verbonden zijn. De eerder genoemde, vrij hoge kosten en het ontbreken van een registratieverplichting zal veel families ertoe gebracht hebben zich met een mondeling passeren van de staat van goed genoeg te nemen, vooral dan bij de lagere sociale klassen. Om de soms hoge registratiekosten te vermijden konden de onderste

⁷⁶ Ibidem, p. 144.

⁷⁷ M. Boone, *De Gentse staten van goed...*, p. 54.

⁷⁸ L. Wynant, *Peiling naar de vermogensstructuur...*, p. 50.

⁷⁹ H. Soly, *Zin en onzin van bronnenpublicaties betreffende middeleeuwse en 16de eeuwse sociale geschiedenis*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XC, 1977, p. 232.

⁸⁰ Zie hoofdstuk X, p. Y.

⁸¹ M. Boone, M. Dumon en B. Reusens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent 1483 – 1504*, Kortrijk, 1981, p. 141

⁸² M. Boone, *De Gentse staten van goed...*, pp. 54 – 55.

⁸³ Ibidem, pp. 55 – 56.

⁸⁴ Ibidem, p. 58.

rangen van de sociale hiërarchie zich tevreden stellen met de zogenaamde *hoysatinghe*. Dit is een beknopt document waarvoor de registratiekosten beduidend lager waren dan de staten van goed.⁸⁵ De volgende conclusie dringt zich dan ook op, namelijk dat de staten van goed ons informatie verschaffen over het bezit van een numeriek erg beperkte toplaag. Het achterhalen over wie we dan wel inlichtingen krijgen via de staten van goed is niet zo eenvoudig en is enkel voor de beide uiteinden van de sociale ladder enigszins vanzelfsprekend. Zoals reeds vermeld maakt het ontbreken van de verplichting om een schatting te maken van de goedereninboedel in het Gentse costumier recht een dergelijk kwantitatief onderzoek onmogelijk.⁸⁶

In een staat van goed treffen we de volgende onderdelen aan:

- Bovenaan: naam van de overledene, de echtgeno(o)t(e), de minderjarige kinderen, de voogden, de *magen en vrienden*.
- Dan volgt er een gedetailleerde beschrijving van het bezit:

Actief: onroerend bezit:

Huizen of hofsteden en/of gronden met vermelding van de oppervlakte en lokalisatie. Vaak wordt ook het juridisch statuut van de huizen en/of gronden meegedeeld en de eventuele bezette renten, lasten of andere bijzonderheden. Als een stuk land of hoeve verpacht is, wordt dit eveneens vermeld, meestal gevolgd door de pachtprijs. Tenslotte wordt ook nog aangeduid of het geërfde bezittingen of tijdens het huwelijk aangekochte bezittingen betreft. Ook de renten en hun aard (erfelijke renten, lijfrenten) worden nog vermeld en tenslotte nog de schuldvorderingen en het contant geld.

roerend bezit:

Er wordt vermeld wat zich in het huis of op het hof bevindt. Het betreft een opgave van meubelen, juwelen, zilverwerk, ambachtsgerief, dieren vruchten, enz. Een dergelijke opgave komt echter niet zo vaak voor.

Passief Hieronder worden de schulden en onkosten vermeld, evenals de achterstallige cijzen en verschillende soorten renten die betaald moeten worden.

Onderaan worden de verplichtingen verbonden aan de 'houdenisse' van de overlevende ouder of voogd uiteengezet.

⁸⁵ Uit diepgaander onderzoek bleek inderdaad dat de *hoysatinghen* eeb afwijkend sociaal beeld vertonen. Zie: I. Schoups, Een aanzet van gecomputeriseerd onderzoek, in: J. De Belder, W. Prevenier en C. Vandebroek, Sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late middeleeuwen tot de 20ste eeuw, Gent, 1983, p. 49. Voor het onderzoek zie: V. Schiltz, Sociale structuren op het einde van de 15de eeuw, Gent, Ugent (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1979.

⁸⁶ M. Boone, De Gentse staten van goed..., pp. 59 – 61.

1.5 Methode

Nadat we reeds vorige jaar begonnen waren met de studie van het buitenstedelijk bezit, hebben we daarmee verder gedaan. We hadden reeds de registers van de keure tussen 1400 en 1410 onderzocht. Nu hebben we ons archiefwerk verder uitgediept door ook de registers van gedele en meer bepaald de staten van goed aan een onderzoek te onderwerpen, welke tevens aanwezig waren in het Stadsarchief te Gent. Een eerste aanblik van deze registers leerde ons dat we voor een heel karwei stonden om al deze staten te doorpluizen en minutieus te ontvlooien. Hierdoor zagen we ons genoodzaakt om een steekproef te ondernemen voor de periode 1400 – 1410. Maar we hebben dit niet zomaar gedaan. We hebben eerst alle staten van goed in de genoemde periode doorgenomen, op zoek naar buitenstedelijk bezit. Deze staten van goed met dergelijk bezit werden dan gecatalogiseerd door ons en we zijn dan overgegaan tot het nemen van een steekproef van deze staten van goed. Zij werden op een gelijkaardige manier verwerkt als de registers van de keure door middel van Access.⁸⁷ Nu beschikten we over een grotere hoeveelheid gegevens die verwerkt konden worden. Dit zorgde ervoor dat ons werk aan volume toenam. Bij de verwerking van onze gegevens zijn we ook op zoek gegaan naar hulpinstrumenten die ons werk een meerwaarde konden geven. Hierbij kwamen we uit bij het geografisch programma Arcview, waardoor we onze gegevens in kaartvorm konden voorstellen. Een dergelijk programma aanleren is niet eenvoudig, maar we mogen stellen dat de menige dagen en weken die nodig waren om Arcview tenslotte toch de moeite waard waren en ons werk een surplus meegaven.

Hieronder hebben we nog eens weergegeven welke informatie in onze Access-database is terechtgekomen.

Nummer

Archiefreferentie De verwijzingen naar de archiefbron bestaat uit de aanduiding van de foliëring met een vermelding van de recto- of versozijde en de desbetreffende plaats op die zijde.

Datum

De datum, die reeds in de regesten was omgezet naar de huidige datum, zorgde er tevens voor dat gegevens, indien nodig, snel konden teruggevonden worden in de originele akten.

Vervolgens werden de persoonlijke gegevens van de optredende partijen genoteerd. We zien dat de namen en hun gegevens vergezeld zijn van een cijfer. Deze cijfers komen overeen met een bepaalde functie in de rechtshandeling: 1 is steeds de schuldeiser, verkoper, schenker.... Ook in geval van een geschil werd steeds deze volgorde weerhouden

Naam

Namen werden ongewijzigd overgenomen, behalve de voorvoegsels vande-, de-, s die dan achter de familienaam werden genoteerd.

Voornaam

Deze voornamen werden gestandaardiseerd tot één vorm.

⁸⁷ cfr bijlage CD-ROM, gedele.

Instellingen	Hierin vinden we eerst de plaats terug waar de instelling zich bevond, gevolgd door de naam van de instelling. In de meeste gevallen krijgen we de vermelding dat de instelling vertegenwoordigd werd door één of meerdere personen. Deze personen werden vermeld bij het veld 1, 2 enz. steeds gevolgd door de instelling waartoe ze behoren.
Alias	Hier werden de adellijke titels gedeponneerd alsmede de aliasnamen.
Burgerlijke stand	Dit maakt het ons gemakkelijk om te weten of de persoon in kwestie getrouwd, gescheiden, minderjarig of weduwe(naar) was.
Woonplaats	We hebben geprobeerd dit zo nauwkeurig mogelijk te doen, met indien gegeven de straatnaam.
Afkomstig van	Dit vindt aansluiting bij woonplaats
Geboren te	
Beroep	
Titel	De aanspreektitels
Hoedanigheid	Dit duidt het aandeel van de betrokken partij op. Indien een koppel samen bv. de helft van een moer verkopen, zal enkel bij de eerste persoon, in casu de man, de hoedanigheid worden aangeduid.
Functie	Het betreft verscheidene mogelijkheden zoals borgen, voogden, vinders, erfachtige lieden...
Fs/Fa	
Verwantschap	Hierin worden vermeldingen zoals neef, zwager zus edm. opgenomen.
Ten voordele van	Een categorie die rechtstreeks overgenomen werd uit de bronnen.
Diverse gegevens	Alle bijkomende informatie die we niet konden thuisbrengen, werd hierin ondergebracht. Onder meer of een bepaald goed gekocht of geërfd was vinden we hier in terug.

Tot zover de persoonlijke gegevens. Als we nu deze gegevens op onze database raadplegen, zien we dat bijvoorbeeld bij de functie en verwantschap vaak een cijfer of letter achter het gegeven staat. Dit verwijst naar de personen van wie ze verwant zijn of voor wie ze borg, voogd enz. zijn. De letterverwijzingen vinden we terug op het einde van onze database, het betreft hier mensen die niets te maken hebben met de rechtshandeling op zich, maar die ons nuttige informatie kunnen opleveren maar daarover zullen we het later hebben.

Als we dus nog eens onze database raadplegen, zullen we zien dat vele velden leeg zijn, dit is niet te wijten aan een oppervlakkig onderzoek van de originele akten, maar enkel aan de bron zelf die ons geen verdere informatie verschaft.

Dan zijn we nu aanbeland bij de "materiële" kant van onze database.

Rechtspraak ge	De aarde van de rechtspraak: verpachting, verkoop, berenting, geschil enz.
Erfrente / lijfrente	Deze categorie maakt het ons gemakkelijk om er snel alle lijf- en/of erfrentes uit te halen. Tevens krijgen we door dit veld zicht op de lijf- en/of erfrentes die het onderwerp vormen van een geschil, schuldbekentenis of regeling.
Jaarlijkse rente	Het bedrag van de jaarlijkse rente van de rentetransacties, uitgezonderd die in natura, deze worden vermeld bij naturabetalingen.
Penningverhouding	De intrestvoet, bekomen door de deling van de kapitaalsom door de jaarlijkse rente.
Verkoopsom	De verkoopsom van een huis of grond, dit is een voorlopig cijfer omdat we de lasten waarmee het huis of de grond is bezwaard moeten verrekenen. In vele gevallen zijn niet ingelicht over deze lasten.
Verkoopsom gr. Vlaams Eindsom	Hierin komt de pachtprijs, bedrag van een schuldbekentenis of de koopprijs van een rente.
Eindsom gr. Vlaams Naturabetaling	
Lasten / Juridische status	Hierin vinden we gegevens zoals vry eyghen, gehouden van, leen, cijns, lijf -en/of erfrentes die op een bepaald goed rusten of de vermelding dat een bepaald goed verpacht is. Dit laatste (verpacht) zal meestal voorkomen bij de verkoop of berenting van datzelfde goed. Hierbij zullen vaak letters staan, deze verwijzen naar de persoon of instelling aan wie of wat de last verschuldigd is.
Bedrag lasten Bedrag lasten gr. Vlaams Naturalasten	
Opbrengst / waarde	Dit veld is afgeleid van het verschillende maal voorkomen in onze bronnen van de vermelding "dit goed waerd wesende ...gro..."
Afbetalingstermijn	Dit zal meestal voorkomen bij schuldbekentenissen of bij moerbetalingen.
Schuldbekentenis-Voldoening-Geschil-Schuldregeling	Het waarom, bv een schuld doordat de pacht niet betaald is of geschil omwille van een pacht.
Voldaan	Datumvermelding waarbij de verschuldigde sommen afgelost werden.
Lening	Bedrag van lening, dit komt voor bij pachtcontracten.
Ltr	Dit verwijst naar een vroegere transactie
erf(achtichede)-land-grond	Deze vermeldingen werden zonder aanpassing uit de bronnen overgenomen.
Goed Bouw-akkerland Weiland Meers	Dit werd tevens zonder aanpassing uit de bronnen overgenomen.

Broek	
Moer	
Schoofland	
Hoving	
Bos	
Boomgaard	
Bomen-hout	
Leen	Dit werd herhaald bij de juridische status.
Tiende	
Helftwinning	
Vruchtgebruik	
Hofstede	Dit veld werd gebruikt om de volgende termen uit de bronnen over te nemen: hof, hofstede, stede en behuisde stede.
Gebouwen-huizingen	
Huisbeschrijvend	Dit veld dient om de verschillende typen van gebouwen weer te geven zoals woonhuis, schuur, stal, molen, brouwerij...
Andere	cateilen, heide, gracht, wal... Dit is als het ware een allegaartje voor zaken die we niet ergens kunnen onderbrengen
Diverse gegevens	Hierin vinden we hoofdzakelijk de vermeldingen of het goed bestaat uit 2 of meer stukken of uit 'diversche perceelen'.
Begin termijn	
Termin	
Oppervlakte	
Ligging	
Diverse gegevens	Gegevens die we niet direct kunnen thuisbrengen of een aanvulling om de akte duidelijker te maken.

Tenslotte volgen een aantal velden met de persoonlijke gegevens van personen die niet rechtstreeks betrokken zijn bij rechtshandeling.

2 STAD EN LAND-VERHOUDING IN DE JAREN 1400 - 1410

Inzake de gewezen realiteit van het buitensteeds bezit der Gentse poorters diende een antwoord geleverd te worden op een tamelijk divers vragenpakket. Uiteraard werden we onmiddellijk geconfronteerd met de vraag naar de graad van uitbreiding van het bezit op het omliggende land. Daarbij stelde zich ook van bij het begin de vraag naar de aard en de kwaliteit van het bezit. Laatste punt vormde in se de aanloop tot een peiling naar de motivering die geleid heeft tot het realiseren van het goederenbezit. Mogelijk werd het bezit beïnvloed door de plaats in de maatschappij van de betrokken personen. Een onderzoek naar het bezit in sociaal perspectief drong zich daarom ook op.

2.1 Historiek van buitenstedelijk bezit

Bezittingen in handen van stedelingen zijn reeds zeer vroeg voorgekomen, nl. vanaf het ogenblik dat er sprake is van een stad en dat die stedelijke bevolking welvarend genoeg was, dat aan investeringen buiten de stad kon gedacht worden.⁸⁸ Ook de immigratie van land naar stad heeft van den beginne af buitengoed van stedelingen tot gevolg gehad.⁸⁹ Dergelijke toestand is gekend in Italië vanaf de 11de eeuw⁹⁰, waar de inwoners van de Lombardische steden toen met de vestiging van eigen grondbezit binnen de "contadi" zijn gestart.⁹¹ Ook in het geval van de Wendische Hanzesteden is grond en rentebezit in handen van stedelingen al bijzonder vroegtijdig verschenen. De burgers van Lübeck beschikten over buitengoed vanaf het einde van de twaalfde eeuw. Die van Rostock verwierven landelijk bezit minstens sinds 1262.⁹² En in de streek rond Lyon werd in de loop van de veertiende eeuw een sterke stijging vastgesteld van buitensteeds bezit.⁹³ In de Nederlanden zelf is dit buitensteeds bezit in handen van stedelingen een bijzonder vroeg verschijnsel geweest. Vanaf de twaalfde eeuw reeds zijn sporen van buitengoed van Brusselse patricische families bewaard gebleven,⁹⁴ en in de jaren twintig van de dertiende eeuw werden gronden en ander goed buiten de vrijheid in het bezit van Antwerpenaars aangetroffen.⁹⁵

In Gent klimt het buitensteeds bezit op tot in 1073.⁹⁶ In deze periode spelen de Gentse patriciërs een zeer voorname rol. Zij investeren in gronden en renten, maar blijven actief in de draperie en/of geldhandel. Zodoende kan er geen sprake zijn van een "verraad van de burgerij".⁹⁷ Het is vooral in het laatste kwart van de 13de eeuw dat deze investeringen van het patriciaat een sterke opgang gekend hebben.⁹⁸ D. Nicholas stelt dat het

⁸⁸ In verband met de problematiek rond de dichotomie stad en land, zie hoofdstuk 1.

⁸⁹ D. Nicholas, *Town and countryside: Social, economic and political tensions in fourteenth-century Flanders*, Brugge, 1971, op. cit., pp. 267-278.

⁹⁰ B. Rossi, *La politica agraria dei comuni dominati negli statuti della Bassa Lombardia*, in: *Scritti juridici in memoria di Agro Arcangeli*, II, Padova, 1939, p. 405.

⁹¹ Contado is het omliggende platteland van de stad waar ze politieke en economische macht over uitoefent. Zie B. Rossi, *La politica ...*, p. 404.

⁹² K. Fritze, *Probleme der Stadt-Land-Beziehungen im Bereich der wendischen Hänsestädte nach 1370*, in: *Hansische Geschichtsblätter*, 85, 1967, pp. 43-44.

⁹³ M.T. Lorcin, *Les campagnes de la région Lyonnaise aux XIVe et XVe siècles*, Lyon, 1974, pp. 365-367.

⁹⁴ Ph. Godding, *Le droit foncier à Bruxelles au moyen âge*, Brussel, 1960, p. 51.

⁹⁵ F. De Nave, *Antwerpen, stad en land (1394-1402): de innerlijke vervlechting van stedelijk en landelijk milieu in de late middeleeuwen op basis van privé-bezit aan gronden en ander soorten van goed*, VUB. Faculteit der letteren en wijsbegeerte. Sectie geschiedenis, 1978, pp. 303.

⁹⁶ F. Blockmans, *Het Gentse stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen – 's Gravenhage, 1938, p. 289.

⁹⁷ *ibidem*, op.cit., p. 315; R. Märtins, *Wertorientierungen und wirtschaftliches Erfolgstreben mittelalterlicher Grosskaufleute. Das Beispiel Gent in 13. Jahrhundert*. Keulen-Wenen, 1976, op. cit., pp. 287-288.

⁹⁸ R. Märtins, *Wertorientierungen und wirtschaftliches Erfolgstreben mittelalterlicher Grosskaufleute...*, p. 284. De patriciër Boudewijn de Pape en zijn vrouw Maria van Wetteren verkochten bepaalde delen van hun onroerend bezit te Gent om de uitbouw van buitenstedelijk bezit te kunnen financieren. Zie: E. Balthau, *Buitenstedelijk grondbezit ten oosten van Gent op het einde van de 13de eeuw: de goederen van Maria van Wetteren, echtgenote van Boudewijn de Paepe*, in: *Castellum. Driemaandelijks tijdschrift van <de vrienden van het slot van Laarne>*, XII, 1995, pp. 9 – 22.

buitenstedelijk grondbezit van de Gentenaren verder toenam in de periode 1280 – 1325. Volgens hem trachtte de adel zijn financiële problemen op te lossen door berenting en verkoop van gronden, waardoor zowel het aanbod van gronden op het platteland als de vraag naar gronden in de stedelijke milieus toenam.⁹⁹ E. Thoen poneert dat deze toename samenviel met de uitbreiding van de pacht en de perceelspacht in het bijzonder. Hierbij is het zeer waarschijnlijk dat deze manier van gronduitgifte voor een deel zijn verspreiding dankte aan de infiltratie van patriciërskapitaal op het platteland.¹⁰⁰ In de loop van de 14de eeuw was het niet enkel het patriciaat, maar ook de ambachtslieden die in die periode doordrongen tot de politieke elite van de stad, die in buitensteeds grondbezit investeerden. Een eerste golf lijkt samen te vallen met de periode van algehele onrust in het graafschap en met de politieke doorbraak van de ambachten (eind 13de – begin 14de eeuw).¹⁰¹ Waarschijnlijk vond er een tweede versnellingsfase plaats vanaf de laatste 30 – 40 jaar van de 14de eeuw tot ongeveer 1410 – 1420.¹⁰² In het begin van de 15de eeuw zou het buitensteeds bezit van de Gentenaren dan een hoogtepunt gekend hebben.¹⁰³ Deze versnellingsfasen zouden dan plaatsvinden tijdens en na crisissen in de rurale economie. De grondprijzen waren dan laag en de landbouwers ontbraken het nodige geld om zich grond aan te schaffen. Dit bood in die periode aan kapitaalkrachtige personen de kans om voor een goede prijs uitgestrekte landgoederen te kopen.¹⁰⁴ De hierboven beschreven periode noemen we het ‘eerste offensief van de burgerij’¹⁰⁵ Een tweede ‘offensief’ vond plaats na de godsdiensttroebelen van de 16de eeuw en duurde tot de eerste helft van 18de eeuw.¹⁰⁶ Tenslotte was er een derde ‘offensief’ tussen het einde van de 18de eeuw en het begin van de 20ste eeuw.¹⁰⁷

⁹⁹ D. Nicholas, *Town and countryside...*, pp. 270 – 271.

¹⁰⁰ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late middeleeuwen en het begin van de moderne tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst*, 2 vols, Gent, 1988, op. cit. pp. 513 – 514.

¹⁰¹ M. Boone, *De Zuidelijke Nederlanden (12de – 18de eeuw): een verhaal van verstedelijking en verburgelijking*, in: I. Kockelbergh (red.), *Fascinerende facetten van Vlaanderen: over kunst en samenleving*, Antwerpen, 1998, op. cit., p. 83.

¹⁰² E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late middeleeuwen...*, pp. 520 - 521.

¹⁰³ *Ibidem*,..., p. 516.
Het was ook tijdens de vijftiende eeuw dat de investeringen in buitensteeds bezit door de patriciërs van Rijsel sterk toenam, zie J. Dumolyn, *Dominante klassen en elites...*, p. 90 noot 111.

¹⁰⁴ E. Thoen, *A commercial survival economy in evolution. The Flemish countryside and the transition to capitalism (Middle Ages – 19th century)*, in: P. Hoppenbrouwers, J.L. Van Zanden, *Peasants into farmers? The transformation of rural economy in the Low Countries (Middle Ages – 19th century) in light of the Brennerdebate*, Turnhout, 2001, p. 131.

¹⁰⁵ *Ibidem*, op. cit., p. 134.

¹⁰⁶ *Ibidem*, op. cit., p. 134.

¹⁰⁷ *Ibidem*, op. cit.; p. 135.

2.2 Peiling naar de aard en intensiteit van de stedelijke greep op het platteland

2.2.1 Ligging

In eerste instantie hebben we dus nagegaan waar het buitenstedse bezit gelegen was. Maar wat betreft deze topografische ordening doken er een aantal moeilijkheden op. Zoals bekend bestond de indeling in gemeenten, geldig tot 31 december 1976, sinds het Franse bewind.¹⁰⁸ Voor de Franse revolutie was hier en elders in West-Europa een indeling in parochies in voege. Wanneer bij de omschakeling van de parochiale naar de gemeentelijke organisatie de vroegere parochiale grenzen wel grotendeels werden gerespecteerd en overgenomen, was dit toch geen absolute regel. Bovendien ondergingen de gemeentegrenzen van meerdere gemeenten tot vandaag grondige wijzigingen. Dit had tot gevolg dat vele gehuchten die vroeger onder een bepaalde parochie gesitueerd waren, vervolgens onder andere gemeenten voorkwamen. We werden voor de keuze gesteld om ofwel het ingezamelde materiaal te rangschikken volgens de oude parochiale indeling, ofwel te rangschikken volgens de indeling in gemeenten, geldig tot op 31 december 1976. We kozen voor de tweede optie. Immers kon op deze manier het beeld van het buitensteeds goed in de jaren 1400 - 1410 het best worden geconcretiseerd aan de lezer van nu, die van nature uit toch alles zoveel mogelijk tracht te herleiden tot het hem vertrouwde patroon. Tot slot dient nog vermeld te worden dat sommige plaatsnamen niet konden herleid worden tot de huidige gemeenten simpelweg omdat deze plaatsen niet meer bestaan. We denken hierbij aan verschillende dorpen in de Vier Ambachten zoals Perboeme, dat verdwenen is 1452.¹⁰⁹ Deze plaatsen werden dan zonder omwegen opgenomen in ons bestand.

De meeste plaatsnamen leverden geen noemenswaardige problemen op, behalve dan de schrijfwijze die veranderde in de loop der tijden. Van sommige goederen waren we niet in staat om de ligging te bepalen, omdat enkel de kasselrijomschrijving gegeven was of enkel de afstand tot Gent. Van nog andere goederen werd helemaal geen plaatsomschrijving gegeven, maar we weten dat ze buiten de vrijheid van Gent lagen omdat het moergronden betrof. Sommige plaatsen die moeilijk te lokaliseren bleken, konden via de toponymische woordenboeken van M. Gysseling en K. De Flou in kaart gebracht worden.¹¹⁰ Een ander obstakel vormde het feit dat de opgegeven naam van een parochie of gehucht aanleiding kon geven tot meerdere interpretaties, bv. Petegem. Wanneer de registers de parochie niet preciseren, bv. Petegem-aan-de-Leie of Petegem-aan-de-Schelde, staat men voor een onoverkomelijk probleem. Een ander voor-

¹⁰⁸ Over het in voege treden van de fusies der gemeenten, zie: L. Malvoz, C. Verbiest, Een België van 589 gemeenten. Bestuursgeografische aspecten van de samenvoeging van gemeenten, in: Tijdschrift van het Gemeentekrediet van België, 115, 1976, p. 9.

¹⁰⁹ A.M.J. De Kraker, Over den Vier Ambachten: 750 jaar keure, 500 jaar graaf Jansdijk, Kloosterzande, 1993, p. 56.

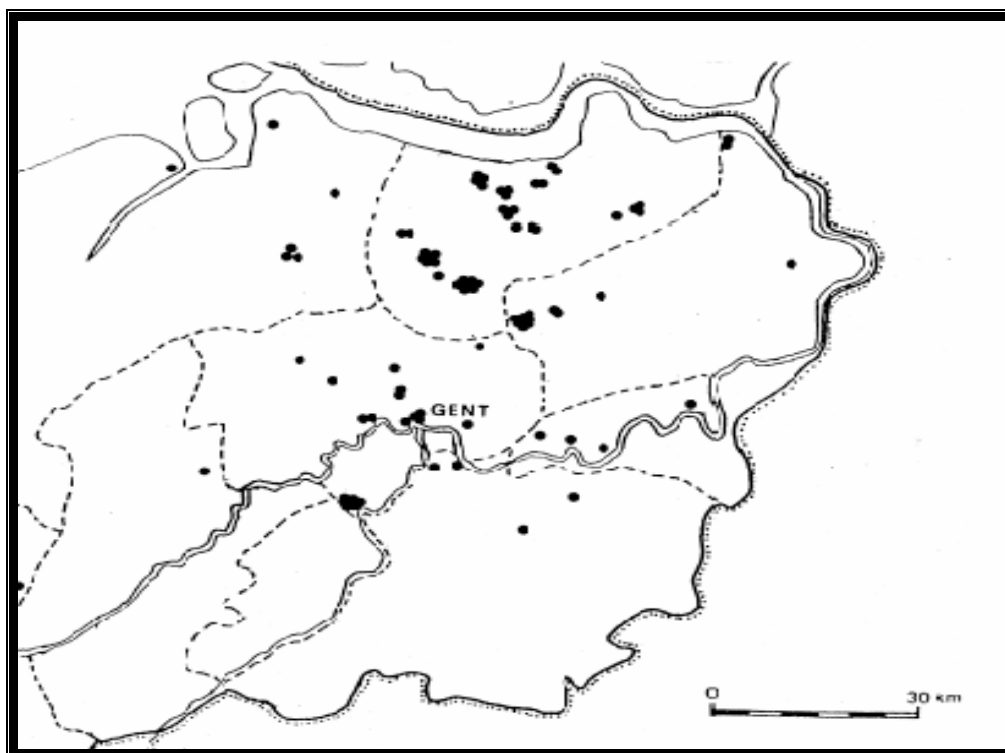
¹¹⁰ M. Gysseling, Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226), Tongeren, 1960, 2 dln. en K. De Flou, Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu, 1955.

beeld hiervan zijn Nieuwkerke en Nieuwerkerke. Deze twee namen kunnen elk op meerdere dorpen betrekking hebben. Maar daarnaast worden de twee benamingen ook nog eens met elkaar verward: éénzelfde parochie kan dus met beide benamingen in de bronnen voorkomen. Een ander probleem was dat enkele grote domeinen zich vroeger over meerdere parochies uitstrekten. Dit werd door ons beschouwd als één goed, maar bij de geografische verwerking hebben we het dan als het ware opgesplitst in de verschillende gemeenten waar het goed zich bevond.

Het resultaat van die geografische verwerking vinden we terug op 3 kaarten die gevolgd worden door een lijst met de verschillende plaatsnamen en hun aantal van voorkomen. We hebben voor 3 kaarten gekozen, waarbij op één ervan de plaatsnamen erbij gevoegd zijn en op de andere weggelaten om op die manier de overzichtelijkheid van de kaart te vergroten. Tenslotte is er nog een kaart waarbij het aantal van voorkomen is bijgevoegd. We zien er de verspreiding van het buitensteedse goed, maar ook meer dan dat.¹¹¹ Tevens bemerken we dat op sommige plaatsen de aanwezigheid van buitensteeds goed groter is dan op andere. Dit wil zeggen dat in die gemeente verschillende personen een bezit hadden. Deze manier van werken werd ons opgedrongen na confrontatie met het bronnenmateriaal. Soms bleek dat één persoon in één gemeente verschillende bezittingen had en die opsomming van bezittingen kon soms meer dan indrukwekkend zijn. Van een *goed* dat bestond uit diverse percelen kregen we soms een beschrijving van de verschillende percelen waaruit dit goed bestond. Maar dit was niet altijd het geval en dan moesten we ons tevreden stellen met de mededeling *diverse percelen* waarbij we in het ongewisse bleven omtrent het exact aantal percelen. Om dit probleem op te vangen hebben we er dus voor gekozen om niet het totaal aantal goederen per gemeente weer te geven, maar wel het aantal verschillende personen die in één parochie bezittingen hadden.

¹¹¹ In de bijlagen is een lijst opgenomen met de vermelding van de plaatsnamen en hun aantal van voorkomen.

De gerichtheid van de stedeling tot het omliggende land is niet voor alle plaatsen even sterk en in de loop van de tijd hebben zich accentverschuivingen voorgedaan. In de 13de eeuw is het bezit voornamelijk geconcentreerd ten noorden van Gent, vooral in de veenregio, met de moergronden. Deze gerichtheid wordt verduidelijkt door kaart 1. Deze kaart is gemaakt door E. Thoen op basis van de gegevens over buitensteeds bezit die F. Blockmans verzameld heeft in zijn studie over het Gentse patriciaat omstreeks 1302.¹¹²

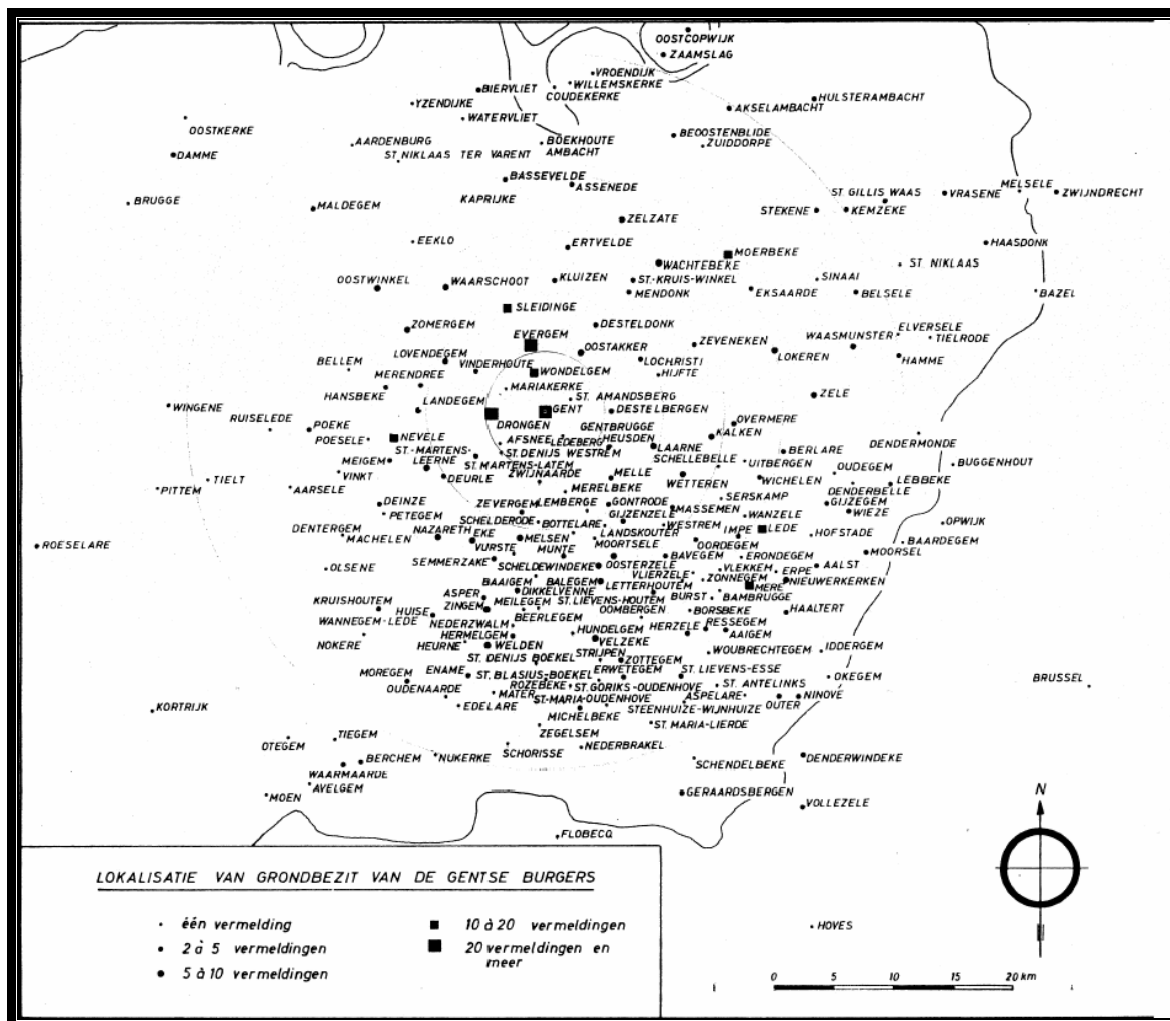

kaart 1: het buitenstedelijk grondbezit van Gentenaren tussen 1250 en 1300.

Kaart 2, door L. Wynant opgemaakt, toont echter een grote toename en gelijkmatige verspreiding van het Gentse buitenstedelijk bezit over gans het oostelijk deel van het toenmalige graafschap Vlaanderen.¹¹³ Hieruit kan dus afgeleid worden dat gedurende de 14de eeuw er steeds meer en meer werd geïnvesteerd, en niet alleen in de veenregio maar ook in gewone landbouwgronden.

¹¹² F. Blockmans, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen – 's Gravenhage, 1938, pp. 404 – 418.

¹¹³ L. Wynant, *Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed 1380 – 1389*, in: W. Blockmans e.a., *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14^e en 15^e eeuw*, 1973, pp. 47 – 137 (kaart op pagina 139 en 140).

kaart 2: Het buitenstedelijk grondbezit van Gentenaren tussen 1380 en 1389.

Hierboven zien we dus de kaart op basis van de staten van goed tussen 1380 en 1389. Als we deze vergelijken met onze kaarten, zien we een redelijk gelijklopend beeld. We zien een sterke concentratie ten Zuidoosten van Gent in het Land van Aalst op beide kaarten. Maar op onze kaarten is het gebied ten noorden van Gent, meer bepaald de moergebieden in de Vier Ambachten en het Land van Waas sterker vertegenwoordigd dan op de kaart van Wynant. Heeft dit te maken met de gebruikte bronnen, wij hebben dus tevens de gegevens uit de registers van de keure erin verwerkt, of is er een andere oorzaak? Heeft er zich in de loop van die 10 jaar misschien een opmerkelijke verschuiving voorgedaan inzake interesse voor bepaalde gebieden of hebben politieke of economische gebeurtenissen een rol gespeeld? Sowieso hebben we door ook de registers van de keure te gebruiken, meer aktes en dus ook meer kans op verschillende plaatsnamen. Hebben demografische veranderingen, zoals een verhoogde mortaliteit in de periode 1370 – 1410¹¹⁴, voor een verhoging van het aantal transacties op de immobielmarkt gezorgd? Het is een feit dat er in de door ons bestudeerde periode een toename is van het aantal akten en op die manier ook een mogelijkheid tot meer sporen

¹¹⁴ E. Thoen, Landbouweconomie en bevolking..., pp. 36 – 196.

van buitenstedelijk bezit in de bronnen.¹¹⁵ Maar wat het meest opvalt is dat in de staten van goed, geregistreerd tussen 1400 – 1410, maar heel weinig moervermeldingen aanwezig zijn.¹¹⁶ Op die manier zouden we het verschil tussen beide kaarten kunnen toeschrijven aan het gebruikte bronnenmateriaal. Eigenlijk zou voor de periode 1380 – 1389 tevens de registers van de keure onderzocht moeten worden om verdere conclusies te kunnen maken. Bij een verdere vergelijking tussen onze kaarten en die van Wynant valt ook op dat wij meer vermeldingen hebben in de kasselrij Kortrijk, en vooral die langs de Leie gelegen. Zou dit ook te wijten zijn aan het bronnenmateriaal of aan iets anders, zoals bijvoorbeeld een sterke concentratie van buitenpoorters? J. Decavele heeft op basis van de poorterlijsten tussen 1477 – 1492 een kaart gemaakt met de herkomst van de Gentse buitenpoorters.¹¹⁷ Hieruit blijkt dat een groot deel van de Gentse buitenpoorters uit deze streek afkomstig is. De door J. Decavele gebruikte bronnen zijn wel 70 jaar jonger, maar kunnen misschien een aanwijzing zijn dat het buitenpoorters betreffen. Maar misschien moeten we hier niet teveel achterzoeken want L. Wynant zelf maakt in haar werk geen melding dat ze rekening gehouden heeft met de woonplaats van de overledenen.¹¹⁸

Op grond van het gedane onderzoek kunnen we de eerste cijfers leveren, welke een verdere en betere concrete voorstelling van de interesse van de Gentse poorters voor buitengoed in de late middeleeuwen toelaten. Voor de tijdspanne 1400 – 1410 werden in totaal 1 675 gegevens inzake bezit buiten de vrijheid geregistreerd.

Die gerichtheid tot het omliggende land was echter niet voor alle plaatsen uit de Gentse omgeving even sterk. Zekere dorpen hebben in het bezitspatroon der Gentse poorters een bijzonder belang gehad. We denken hier aan Moerbeke, Wachtebeke, Heusden, Merelbeke, Hansbeke, Evergem, Asper, Kruishoutem, Lokeren en Drongen, waar zich in totaal 19 % van het aantal gegevens over buitengoederen bevond.¹¹⁹ Het is eigenlijk vooral Moerbeke, met 62 vermeldingen absolute koploper, dat in het oog springt.

We kunnen vaststellen dat het bezit der Gentse poorters in de jaren 1400 – 1410 in welbepaalde zones buiten de vrijheid geconcentreerd was zoals te zien is op tabel 1 met de daarbij horende grafiek.¹²⁰

¹¹⁵ Het aantal akten in de registers van de keure tussen 1400 en 1410; 1400 – 1401: 1 581 / 1401 – 1402: 1441 / 1402 – 1403: 1 530 / 1403 – 1404: 1 680 / 1404 – 1405: 1 481 / 1405 – 1406: 1 652 / 1406 – 1407: 1 536 / 1407 – 1408: 1 684 / 1408 – 1409: 2 059 / 1409 – 1410: 1 846. Wat betreft het aantal akten in de 14de eeuw en meer bepaald in de jaren 1386 – 1387: 1 000 en 1389 – 1390: 900 bemerken we dus een enorme stijging, in sommige jaren is het aantal verdubbeld! Zie: A. Nevejans, De administratie van de Gentse schepenen van de keure in de 14de eeuw, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), p. IV bijlage 4.

¹¹⁶ cfr bijlage CD-ROM, gedeelte.

¹¹⁷ J. Decavele, De Gentse poortelij en buitenpoortelij..., p. 72 kaart.

¹¹⁸ L. Wynant, Peiling naar de vermogensstructuur..., pp. 137 – 138 kaart.

¹¹⁹ cfr bijlage CD-ROM

¹²⁰ Voor de indeling van de buitensteedse goederen per kasselrij, zie bijlagen, tabel 1. We zien dat het buitensteeds bezit zich uitbreidde tot het huidige Brabant, Henegouwen en Noord-Frankrijk en zich niet beperkte tot het Kwartier van Gent, bestaande uit de kasselrijen Oudburg, Vier Ambachten, Land van Waas, Land van Aalst, Land van Dendermonde en tenslotte nog Oudenaarde en Kortrijk. Door de toe-

Binnen een straal van 20 km met als middelpunt de Korenmarkt te Gent komt 48 % van het totaal der meldingen over de buitengoederen voor. Daarbuiten komt 32 % voor in diverse plaatsen in een straal tussen de 20 en 30 km. Dit wil dus zeggen dat 80 % van de buitengoederen gelegen is binnen een straal van 30 km. Tenslotte bevond zich nog 20 % van de vermeldingen verder dan 30 km van Gent. D. Nicholas heeft voor Gent vastgesteld dat de stedelingen hun bezittingen in de onmiddellijke nabijheid van hun woonplaats concentreerden.¹²¹ Maar omtrent een meer precieze afbakening van dit platteland blijft D. Nicholas echter in het vage.¹²² Die geleidelijk wegstervende invloed had Gent gemeen met andere steden. Voor Antwerpen heeft F. De Nave aangetoond dat 83 % van de buitengoederen van de Antwerpenaars zich bevonden binnen een omtrek van 13 km.¹²³ Voor Brugge en Ieper heeft Nicholas eveneens vastgesteld dat de buitengoederen zich in de directe nabijheid van de stad bevonden. De inwoners van het laatdertiende-eeuwse Brugge hebben zich hierbij bij uitstek gericht naar het Brugse Vrije voor hun buitengoed.¹²⁴ Van de poorters van Leuven is geweten, dat zij de nabije omgeving van hun stad binnen een straal van 12 km met hun goederen beheersten. Ze beschikten ook, maar in veel mindere mate, over verder afgelegen bezittingen in Waals-Brabant, in de omgeving van Tienen, Zoutleeuw en in de buurt van Aarschot.¹²⁵ Hoewel Gent dus een gelijklopend beeld vertoont met andere steden uit de Nederlanden, is er toch een verschil merkbaar. In vergelijking met de Antwerpse casus zien we voor Gent niet echt een dominantie van de goederen binnen een straal van 15 km. Integendeel, we zien dat procentueel (32 %) de meeste goederen zich bevonden tussen de 20 en 30 km van de stad. Dit kan ons inziens toegeschreven worden aan de vele aktes die betrekking hebben op de moergronden.¹²⁶ Deze moeren bevonden zich ten noorden van Gent op

name van het buitenstedelijk bezit van de Gentse poorters in de 14de eeuw kwam een groot deel van het kwartier onder de jurisdictie van de Gentse schepenen, waardoor Gent een steeds grotere invloed verwierf in het Kwartier. Dit uitte zich ondermeer in de praktijk van het te hoofde gaan. Dit is de gewoonte om vanuit een lagere rechtbank naar een als hoger beschouwde rechtbank te gaan om raad of herziening van een vonnis. Van het recht van evocatie van processen waarin een Gents poorter partij was, maakten de schepenen gebruik om hun buitenpoorters en buitenstedse grondeigenaars te bevorderen. Niet alleen op het vlak van de rechtspraak, maar ook op het militaire, fiscale en economische vlak (hierdoor werden vooral de belangen van de Gentse draperie gediend, want vanaf het einde van de 14de eeuw doken leden van de stedelijke elite zelf op als ondernemer in de landelijke nijverheid, of ten minste als direct belanghebbende) streefde Gent, en ook de andere grote steden zoals Brugge en Ieper, naar een dominantie over het hinterland. Deze controle over het hinterland, waarbij de buitenpoorterij een belangrijke rol speelde, vormde de hoeksteen in het streven naar autonomie en zelfbestuur van de grote steden. Maar in tegenstelling tot zijn Italiaanse tegenhangers heeft Gent zich nooit als een republiek geaffirmeerd. De monarchale staatsvorm, hoe verzwakt ze bij momenten ook was, en hoe sterk Gent zich heeft ingespannen om deze zwakte te bestendigen, heeft ze echter nooit in vraag gesteld.

In verband met de kwartieren en hun organisatie, zie M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen...*, pp. 191 – 197.; P. Stabel, *Dwarfs among giants: The Flemish urban network in the late middle ages*, Leuven, 1997, pp. 82 – 94. en A. C. F. Koch, *De rechterlijke organisatie in het graafschap Vlaanderen in de 13de eeuw*, Antwerpen, 1953.

In verband de 'stadstaat-droom' van Gent, zie: J. Decavele, *De 'stadstaat-droom'*, in: J. Decavele (ed.), *Gent, Apologie van een rebelse stad: geschiedenis, kunst, cultuur*, Antwerpen, 1989, pp. 64 – 84.

¹²¹ D. Nicholas, *Town and countryside...*, op. cit., p. 314.

¹²² *Ibidem*, pp. 271 – 272.

¹²³ F. De Nave, *Antwerpen, stad en land...*, p. 314.

¹²⁴ D. Nicholas, *Town and countryside...*, pp. 271 – 272.

¹²⁵ R. Van Uytven, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven van de XIIIe tot het einde der XVIe eeuw*, Brussel, 1961, op. cit. p. 637.

¹²⁶ cfr Bijlage CD-ROM

een minimumafstand van ongeveer 15 km. Het is dus de specifieke bodemgesteldheid die ervoor zorgde dat we een verschillend beeld krijgen dan voor de buitengoederen van de andere steden. Een andere factor waarmee we rekening dienden te houden zijn de rivieren de Schelde en de Leie. Tijdens de middeleeuwen waren de rivieren de belangrijkste transportwegen en misschien heeft deze specifieke gesteldheid, Gent aan de samenvloeiing van de Schelde en de Leie ervoor gezorgd dat het buitensteeds goed van de Gentse poorters een dergelijk beeld opleverde. Nog een andere factor waarmee we rekening moeten houden is dat we heel sporadisch ingelicht zijn over de woonplaats van de onderzochte personen. En misschien zou het verkregen beeld dan evenzo het resultaat kunnen zijn van een grote groep buitenpoorters die woonden op meer dan 15 km van Gent.¹²⁷ In tegenstelling tot Antwerpen waar er poortelijsten bewaard zijn, beginnend in 1390 en onafgebroken doorlopend tot 1443, waarin zowel de nieuwe binnen- als buitenpoorters opgetekend werden, staan dergelijke lijsten niet tot onze beschikking.¹²⁸ Maar desalniettemin blijft de eindvaststelling dat 80 % van de goederen zich bevonden op minder dan 30 km van Gent.

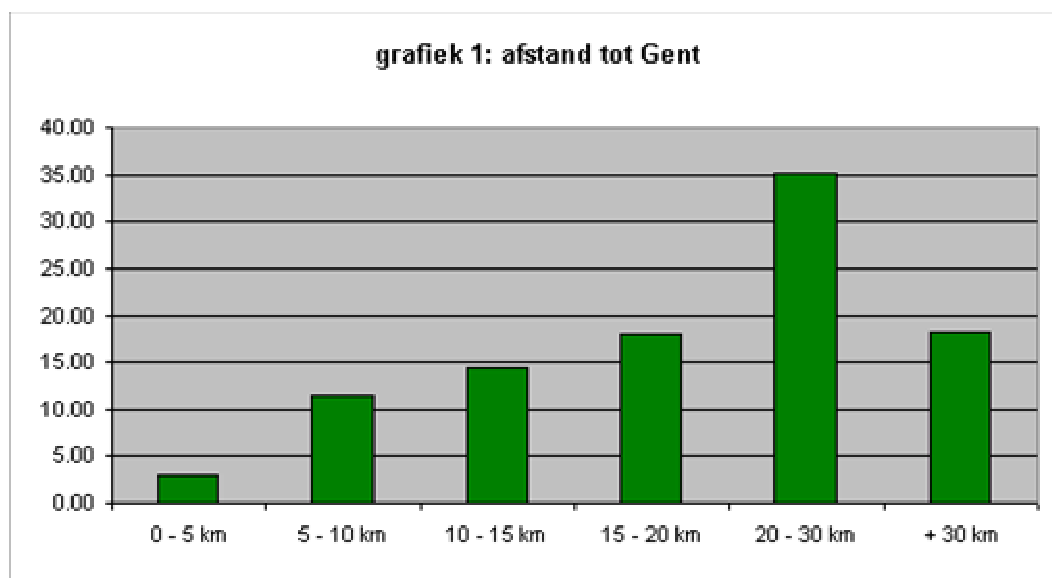
¹²⁷ Het buitenpoorterschap houdt in dat iemand ofwel altijd buiten de stad woonde en ook meestal buiten de stad geboren was, maar omwille van fiscale en juridische privileges poorter werd, ofwel wanneer hij, geboren poorter zijnde, buiten de stad ging wonen met behoud van het poorterschap. Het zijn de eerste reeks buitenpoorters die voor Gent, en voor vele steden, de talrijkste groep vormen. De buitenpoorters van Gent wonen verspreid over bijna geheel het Nederlandstalige deel van het graafschap Vlaanderen hoewel in het Brugse Vrije de Gentse invloed gering was. De verwerving van het buitenpoorterschap bracht verschillende voordelen met zich mee. Buitenpoorters ontlieden heerlijke rechten zoals het beste cateel of beste hoofd en ze werden tevens onttrokken aan de rechtspraak van feodale heren. Bovendien waren ze ook nog vrijgesteld van het issuerecht en in sommige gevallen ook vrijstelling van tolleren. In ruil hiervoor heeft een buitenpoorter ook verplichtingen, zoals het betalen van een jaarlijks recht. De stad zelf haalt eveneens vele voordelen uit de buitenpoorterij. Doordat een buitenpoorter zich onttrekt aan de rechtspraak van de feodale heren en onderworpen is aan deze van de stad waarvan hij buitenpoorter is, krijgt de stad een grotere juridische invloed op het omliggende platteland. Gent maakte hiervan gretig gebruik om haar hegemonie over het Gentse kwartier en zelfs het graafschap te verstevigen. De Gentse buitenpoorterij zou al bestaan hebben sinds het einde van de 13de eeuw en kende zijn grootste uitbreiding in revolutionaire periodes. De schepenen oefenden directe controle uit op het poortersgoed dat buiten de stad gelegen was en eisten bovendien exclusieve juridische bevoegdheid in zowel burgerlijke als strafrechtelijke zaken waarin hun burgers betrokken waren, om het even waar de feiten zich hadden voorgedaan. Gezien het belang van de buitenpoorterij als machtsinstrument voor de steden, is het niet verwonderlijk dat er talrijke conflicten ontstonden tussen de steden en de lokale heren en tussen de steden centrale gezag. E. Thoen stelde dat niet naast de steden ook het centrale gezag de buitenpoorterij aanwendde in haar machtsstrijd tegen de steden en de adel. Hij stelt dat de buitenpoorterij in oorsprong een grafelijke stichting was, die nadien eigenlijk een bedreiging ging vormen voor zijn gezag. Anderzijds moedigde de graaf in de 14de eeuw de buitenpoorterij aan in de steden waar hij vat op had, namelijk Oudenaarde, Geraardsbergen en Aalst om de Gentse buitenpoorterij in toom te houden. Wat de sociale situering van de buitenpoorters, menen vele auteurs dat zij tot de gegoede klasse behoren (cfr bespreking registers van gedele), deel uitmaakten van de landbouwbevolking, alhoewel zij dus iets welstellender waren, en dus hoofdzakelijk leefden van de landbouw.

J. Verbeemen, *De buitenpoorterij in de Nederlanden*, in: *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, XII, 1957, pp. 81 – 99. J. Decavele, *De Gentse poorterij en buitenpoorterij*. in: G. Asaert, W. Buntinx (eds.), *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx*, Leuven, 1981, pp. 63 – 79. E. Thoen, *Rechten en plichten van plattelanders als instrumenten van machtspolitieke strijd tussen adel, stedelijke burgerij en grafelijk gezag in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen. Buitenpoorterij en mortemain-rechten ten persoonlijke titel in de kasselrijen van Aalst en Oudenaarde, vooral toegepast rond 1400*. in: *Handelingen van het colloquium: Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12de – 19de eeuw)*, 1986, pp. 469 – 490. M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 – ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1990, pp. 176 – 181. P. Stabel, *Dwarfs among giants: The Flemish urban network in the Late Middle Ages*, Leuven, 1997, pp. 94 – 106.

¹²⁸ F. De Nave, *Antwerpen, stad en land...*, p. 256.

**tabel 1: Afstand buitenstedse goederen tot
Gent**

afstand	aantal	%
0 - 5 km	38	2.93
5 - 10 km	147	11.33
10 - 15 km	186	14.33
15 - 20 km	234	18.03
20 - 30 km	457	35.21
+ 30 km	236	18.18
Totaal	1 298	100.00

Een en ander hing nauw samen met de nog steeds beperkte middelen van vlieg transport naar de plaats van ligging van het goed, of anders gezegd met de mogelijkheid tot controle en exploitatie van het goed.¹²⁹ Men gaf dus de voorkeur aan goederen die gelegen waren binnen een paar uur stappen (5 – 10 km) of binnen een afstand van een dagmars. Van te ver afgelegen goederen werd liever afgezien.

Een eerste determinerende factor inzake het buitengoed van de Gentse poorters is de afstand of verwijdering ten overstaan van de stad geweest. Daarnaast moet er een

¹²⁹ Ivm exploitatie van goed: zie hoofdstuk 3.

tweede beslissende factor in verband met de spreiding van het buitengoed onderscheiden worden, namelijk die van de bodemkwaliteit.

2.2.2 Aard

In wat voor soort goederen was de Gentse poorter tijdens de late middeleeuwen geïnteresseerd? Wel dient opgemerkt te worden dat het soort goederen gerelateerd moet worden aan de bodemkwaliteit. De veengebieden dienen hier als bewijs dat de specifieke bodemgesteldheid een invloed heeft op de interesse aangaande het buitensteedse bezit.

Wat betreft de soort goederen hebben we een onderscheid gemaakt tussen enerzijds wat privé-personen in bezit hadden en anderzijds wat instellingen in bezit hadden. Deze instellingen gaven hun goederen dan op één of andere manier uit aan privé-personen.

We zien dus een heel gamma van goederen bij de privé-personen.¹³⁰ We bemerken steenbakkerijen, bossen, molens, moeren, zakelijke rechten¹³¹ en juridische ambten zoals het ammanschap.¹³² Wat opvalt is dat iets meer dan de helft, 52 % om precies te zijn, van de goederen bestaan uit land, waarvan het overgrote deel ingenomen wordt door akkerland.¹³³ Op de tweede plaats komen de hoeves, het gehele boerenbedrijf: complexen met gebouwen en daarbij horend land.¹³⁴ Wat betreft de aard van het bezit

¹³⁰ cfr bijlagen, tabel 2. Hierbij is verdere toelichting vereist. De categorie huizen omvat uitsluitend huizen waarbij er geen verder spoor van land te bekennen viel. Bij de categorie land zijn enkel die stukken land meegerekend waarbij geen huizen of andere gebouwen te bespeuren waren. Bij deze categorie werd dan nog eens een onderscheid gemaakt tussen de verschillende soorten land. Nu is het wel belangrijk te weten dat de bron ons niet steeds op de hoogte bracht om welk soort land, bijvoorbeeld akkerland, meers of broek, het ging. De opgegeven cijfers van meers, broek, enz. betekenen enkel dat we zoveel procent wisten te identificeren als zijnde meers, broek, enz. De categorie hoeve tenslotte omvat gebouwen met daarbij land.

¹³¹ Eén van die zakelijke rechten is het *recht van bilevinghe*. Dit recht houdt in dat de langstlevende echtgenoot het vruchtgebruik krijgt van de helft van alle onroerende goederen die toebedeeld zijn aan de erfgenamen, en dit zowel van de erfgoederen als van de conquesten. Zie: L. Wynant, Peiling naar de vermogensstructuur..., p. 53 en de daarbij horende literatuur.

¹³² De amman was een vertegenwoordiger van de vorst in de stad. Hij kon de schepenen manen om recht te spreken. Hij daagde, samen met de schepenen, verdachten voor de rechtbank, evenwel met deze restrictie dat hij dit enkel deed in civiele zaken (de strafrechterlijke kwamen aan de baljuw toe). Bij het opstellen van akten van pandingen, hypotheken, geboden, aanslagen, het afkondigen van schepenverordeningen enz. kon de amman ook tussenkomen. Tevens bezat hij ook het toezicht op de stadsgevangenis. De amman werd niet door de vorst bezoldigd, maar zijn vergoeding bestond volledig uit een vast recht op de boetes en uit een dagvergoeding die de aan hem toevertrouwde gevangenen dienden te betalen. M. Boone, Het vorstelijk domein te Gent (ca. 1385 – 1453): speelbal tussen vorstelijke centralisatie en stedelijk particularisme?, in: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XLII, 1988, pp. 83 – 91. M. Boone, Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 – ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces, Brussel, 1990, pp. 181 – 182.

¹³³ cfr bijlagen, tabel 2. We zien dat de categorie 'land' nog eens onderverdeeld is akkerland, weiland, meers (weiland door water omspoeld), broek (moerassige weide met bomen), heide, schorre. P. Lindemans, Geschiedenis van de landbouw..., p. 308.

¹³⁴ De categorie 'hoeve' (of hofstede) betreft zowel goederen die als dusdanig in de bron vermeld worden, als goederen die niet in de bron werden beschreven als zodanig, maar waarvan de opgegeven samenstelling laat vermoeden dat ze in wezen hoeven zijn geweest. Goederen, waarvan aldus sprake is in de bron, dat zij bestonden uit huizingen en uit één of meerdere van de volgende categorieën, namelijk akkerland, weiland of meers, eventueel aangevuld met bossen, werden daarom beschouwd als zijnde hoeven en werden meegerekend onder de categorie 'hoeve'. De rubriek 'land' omvat zowel losse stukken land die in de bron nauwkeurig beschreven worden als één enkel perceel omvattend, als land dat zonder nadere specificatie in de bron voorkomt en dus mogelijk uit één of meerdere stukken bestaat.

bij de instellingen, bemerken we dat hoeve en land, waarvan ook hier akkerland de hoofdbrok vormde¹³⁵, de derde en tweede plaats bezetten. Ze maken respectievelijk 17 % en 26 % van de vermeldingen uit.

Het grootste deel van de bezittingen van de instellingen vormden de tienden, een in oorsprong kerkelijke belasting die een vast percentage van de oogst vertegenwoordigde in een vrij ruim territorium¹³⁶, met 28 %.

Indien we nu het privé-bezit en het bezit van de instellingen samen nemen, zien we dat de interesse van de Gentse poorter overwegend uitgegaan is naar landbouwgrond en naar hoeven, waaraan labeurgrond verbonden was.¹³⁷ Eenzelfde hevige interesse in landbouwgrond (65 %) en hoeves (10 %) was merkbaar bij de Antwerpse stedeling.¹³⁸ In de middeleeuwse maatschappij - ook in relatief verstedelijkte gebieden - was het bezit van landbouwgrond heel belangrijk. Het was het voornaamste productiemiddel waarvan de andere economische sectoren tot in de negentiende eeuw afhankelijk bleven. Het bezit van landbouwgrond vormde op die manier een heel belangrijke, zonet de belangrijkste, bron van rijkdom. De dominante positie van de heersende klasse ontstaat uit de controle van de productiemiddelen, in casu landbouwgrond. Hieruit besluiten dat iedereen uit ons bronnenmateriaal die in het bezit is van landbouwgrond, behoort tot de heersende klasse is wellicht een stap te ver. Niettegenstaande vormt de grote aanwezigheid van landbouwgrond in handen van Gentse poorters wel een indicatie van hun economische en sociale positie binnen de toenmalige maatschappij als men er vanuit gaat dat rijkdom en macht samen gaan.

We kunnen onze bevindingen eveneens vergelijken met L. Wynant.¹³⁹ Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat Wynant haar onderzoek enkel baseerde op de staten van goed en wij eveneens de registers van de keure onder de loep namen. Zij heeft de gevonden goederen onderverdeeld in onroerend en roerend. De hedendaagse betekenis van onroerend en roerend is niet dezelfde als tijdens de middeleeuwen.¹⁴⁰ Onroerende

Onder deze categorie rekenen we ook land waarvan in de bron duidelijk gemaakt wordt dat ze uit verschillende percelen bestaat. De meldingen van 'land' werden nochtans steeds gerekend voor één enkele eenheid.

¹³⁵ cfr bijlagen, tabel 4.

¹³⁶ E. Thoen, Oorlogen en platteland. Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen en de vroege moderne tijden, in: Tijdschrift voor Geschiedenis, XCI, 1978, op. cit., pp. 368. In verband met het gebruik van tienden voor de studie van de agrarische productie, zie: Ibidem, Landbouwproductie en bevolking in enkele gemeenten ten zuiden van Gent gedurende het Ancien Régime (14de – 18de eeuw), in: A. Verhulst, C. Vandenbroeke (eds.), Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant (14de – 18de eeuw), Gent, 1979, pp. 131 – 200. en J. Vermaere, Tiendenopbrengsten in Zeeuws-Vlaanderen (1395 – 1500). Een benaderingswijze, in: A. Verhulst, C. Vandenbroeke, Landbouwproductie en bevolking..., pp. 21 – 128.

¹³⁷ cfr bijlagen, tabel 3.

¹³⁸ F. De Nave, Antwerpen, stad en platteland..., p. 346.

¹³⁹ L. Wynant, Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed 1380-1389, in: W. Blockmans e. a., Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en de 15de eeuw, Heule, 1973, pp. 43 – 138.

¹⁴⁰ In de middeleeuwen maakte men een ander onderscheid, nl. tussen *erve* en *cateil*. De *erve* was hetgeen tot het familiale patrimonium behoorde. *Cateil* was hetgeen aan het individu toebehoorde. *Erve-cateil* kunnen niet ten volle gelijkgesteld worden met het koppel onroerend-roerend, hoewel de *erve* bij uitstek uiteraard de grond was, want tot het familiepatrimonium behoorde alles wat een voortdurend en

goederen waren ondeelbaar, zoals grond. De lijf- en erfelijke renten, bezet op een onroerend goed waren evenmin deelbaar.¹⁴¹ Onontgonnen moer is niet deelbaar, ontgonnen moer wel, de grond blijft ondeelbaar of *erve*.¹⁴² Roerende goederen waren deelbaar. Huizen en andere gebouwen werden beschouwd als deelbaar; omdat gebouwen meestal opgetrokken waren in hout en andere weinig duurzame materialen, kon men zijn huis ook afbreken en elders opbouwen, zodat huizen oorspronkelijk als roerend werden beschouwd.¹⁴³

Op onderstaande tabel 2 zien we de gegevens die L. Wynant verzameld heeft voor de periode 1380 – 1389. Over de totale periode bezit 31 % zowel binnen als buiten Gent onroerende goederen en 20 % bezit uitsluitend buiten Gent onroerende goederen. In dezelfde periode bezit 35 % enkel onroerend goed binnen Gent. Maar per jaar zijn er een aantal verschillen. Tijdens 7 jaren (1380, 1381, 1382, 1383, 1384, 1385, 1387) is de categorie "onroerend goed te Gent" het sterkst vertegenwoordigd. Tijdens de overige 3 jaren (1386, 1388, 1389) is de categorie "buiten Gent" in de meerderheid tegenover de categorie "onroerend goed te Gent". En het is tijdens dezelfde 3 jaren (1386, 1388, 1389) dat de categorie "onroerend goed zowel binnen als buiten Gent" in de meerderheid is tegenover de beide andere categorieën. Dit kan verklaard worden door het feit dat de oorlogsomstandigheden tot 1385 het buitensteeds grondbezit hebben benadeeld, maar dat dit nadien de overhand nam in de nalatenschappen. Als gemiddelde over de 10 jaar bemerken we dat 66 % van de personen onroerend goed bezitten binnen Gent en dat 51 % van het totaal aantal personen onroerend goed bezitten dat buiten Gent gelegen is.

productief karakter had. Zie: E. M. Meijers, *Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden*, III. Het Oost-Vlaams erfrecht, Haarlem, 1936, pp. 33 – 37.

¹⁴¹ E. M. Meijers, *Het Ligurisch erfrecht...*, op. cit., p. 107.

¹⁴² *Ibidem*, p. 40.

In verband met de moeren, zie 3.1.1. Moeren.

¹⁴³ *Ibidem*, op. cit., p. 36.

Jaar	Totaal aantal staten	% Onroerend goed te Gent	% Onroerend enkel buiten Gent	% Onroerend goed binnen + buiten Gent	% totaal onroerend buiten Gent
1380	42	43	14	24	38
1381	78	41	13	27	40
1382	88	49	6	23	29
1383	153	37	17	32	49
1384	120	42	18	33	51
1385	102	34	26	30	56
1386	100	23	28	39	67
1387	71	35	24	31	55
1388	65	23	26	37	63
1389	65	23	29	29	58
gemiddeld	88	35	20	31	51

Tabel 2: Verhouding tussen onroerend goed gelokaliseerd binnen Gent en erbuiten.¹⁴⁴

In tabel 3 zien we de resultaten van ons onderzoek betreffende de staten van goed. Over de totale periode bezit gemiddeld 52 % van de personen buitenstedse goederen en 48 % enkel goederen die binnen Gent gelegen zijn. Wat betreft het buitenstedelijk bezit is ons gemiddeld cijfer bijna exact hetzelfde als bij L. Wynant.¹⁴⁵ We kunnen geen cijfers geven over het aantal personen die enkel goederen bezitten buiten Gent. Dit komt omdat we tijdens ons onderzoek betreffende de staten van goed in eerste instantie een onderscheid gemaakt hebben tussen de staten die wel of geen buitenstedelijke goederen bevatten. Daarna zijn we overgegaan tot het nemen van een steekproef in de staten waarin er sprake is van buitenstedelijk bezit.¹⁴⁶ Dus deze staten kunnen ofwel enkel buitenstedelijk bezit bevatten ofwel binnen- en buitenstedelijk bezit bevatten.

¹⁴⁴ L. Wynant, Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de Staten van goed 1380 – 1389, in: W. Blockmans e.a., Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en de 15de eeuw, 1973, p. 61, tabel V.

¹⁴⁵ Zie supra.

¹⁴⁶ cfr inleiding: methode

Jaar	Totaal aantal staten	% binnen Gent	% buiten Gent ¹⁴⁷
1400	120	38	62
1401	116	50	50
1402	77	48	52
1403	126	60	40
1404	78	51	49
1405	71	45	55
1406	67	48	52
1407	64	51	49
1408	70	38	62
1409	83	44	56
gemiddeld	87	48	52

Tabel 3: Aantal Staten van Goed en verhouding tussen binnen en buitenstedelijk bezit.

V. Schiltz heeft in zijn onderzoek ook gebruik gemaakt van de reeds vaak vermelde staten van goed.¹⁴⁸ Voor het jaar 1496 – 1497 heeft hij een steekproef ondernomen en komt tot de conclusie dat niet minder dan 82 % van de onderzochte personen buitensteeds onroerende goederen bezit buiten Gent.¹⁴⁹ Op een eeuw tijd is er dus een duidelijke verschuiving: de categorie met het buitensteeds onroerend bezit wordt de meerderheid. Het is duidelijk dat onze periode, als we kijken naar het geleverde cijfermateriaal, heel dicht aansluit bij de periode 1380 – 1389. Verder onderzoek van de staten van goed uit de vijftiende eeuw zou ons inzicht kunnen verschaffen in de toename van dit buitenstedelijk onroerend bezit.

¹⁴⁷ In deze kolom bevindt zich het aantal akten waarvan er sprake is van buitenstedelijk bezit. Dit zijn dus zowel de akten met enkel buitenstedelijk bezit als de akten met binnen- en buitenstedelijk bezit.

¹⁴⁸ V. Schiltz, Sociale structuren op het einde van de 15de eeuw, Gent, UG (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1979.

¹⁴⁹ Onder onroerend verstaat de auteur zowel de gronden als de huizen. Ibidem, p. 37.

Bestanddelen	Buiten Gent	totaal in %	Binnen Gent	totaal in %
Onroerend (grond)	78	100	7	9
Onroerend (huis)	30	38	58	74
onroerend (zak. rechten)	7	9	-	-
lijfrente actief	10	13	2	2
lijfrente passief	4	5	3	4
erfrente actief	20	26	6	8
erfrente passief	3	4	-	-
renten	7	9	1	1

tabel 4: Voorkomen van de vermogensbestanddelen in de Gentse staten van goed, 1400-1410.
Totaal aantal staten: 78

Op de bovenstaande tabel hebben we de verschillende bestanddelen opgesplitst naar gelang hun voorkomen binnen of buiten de vrijheid van Gent. Het zijn allemaal staten waarin er buitenstedelijk bezit voorkomt. In alle onderzochte staten is er buitenstedelijk grond aanwezig. Het huizenbezit is met 74 % nadrukkelijk binnen Gent gesitueerd. Slechts 9 % heeft naast buitensteeds grondbezit ook binnen Gent grond liggen. Het beperkt landbouwareaal binnen de stad biedt ons hiervoor de logische verklaring. De actieve renten, zowel lijf- en erfrenten, buiten Gent gelegen maken met een kleine 40 % een substantieel deel van het buitenstedelijk bezit in de periode 1400 - 1410.

ha	- 0.5	1	1.5	2	2.5	3	3.5	4	4.5	5	10	20	30	30 +	
aan-tal	166	54	41	21	6	14	3	4	6	5	17	8	4	3	351

tabel 5: Oppervlakte van de percelen land voorkomend in de staten van goed (1400 – 1410).

Op bovenstaande tabel 5 zien we een indeling van de verschillende percelen, aanwezig in de staten van goed, naargelang hun grootte.¹⁵⁰ Stukken land met de melding *diverse percelen* werden niet meegerekend aangezien we hiervan niet de exacte oppervlakte kennen. Wat meteen opvalt is dat is dat 166 percelen of 62, 5 % van de percelen kleiner zijn dat 0,5 ha. Indien we alle percelen optellen die kleiner zijn dan 5 ha, bekomen we 320 percelen of niet minder dan 91 %. Vanwaar deze enorme bodemversnippering?

¹⁵⁰ Wat betreft de omrekening van de oppervlaktematoren, opgegeven in de bronnen, naar de huidige oppervlaktematoren dient opgemerkt te worden dat we dit niet voor alle oppervlaktoren konden doen, omdat voor sommige oppervlaktoren in bepaalde kasselrijen geen mogelijkheid tot omzetting naar de huidige matoren voorhanden was. Zie voor de omrekening van de oppervlaktematoren: H. De Schrijver, *De oude landmatoren in Vlaanderen*, Brussel, 1942. en P. Vandewalle, *Oude matoren, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*, Gent, 1984.

De Karolingische domeinorganisatie die tijdens de 8ste – 9de eeuw vanuit de kerngebieden van de Karolingische heerschappij in grote delen van de Zuidelijke Nederlanden was ingevoerd, was reeds voor het begin van de 11de eeuw ernstig aangetast in essentiële onderdelen van haar structuur en werking. Grote domeinen waren in de loop van de 10de en het begin van de 11de eeuw aanzienlijk in omvang verminderd en waren vaak in fragmenten zonder onderlinge samenhang versplinterd. Oorzaken hiervan zouden zijn dat tijdens de gezagscrisis, de verwarring en de rechtsonzekerheid van de late 9de en de vroege 10de eeuw - deels het gevolg van de Noormanneninvallen, deels door de instorting van het koninklijk gezag - wereldlijke vorsten, kleinere lokale heren, domeinambtenaren enz. hiervan gebruik zouden hebben gemaakt om zich grotere of kleinere stukken van het domein wederrechtelijk toe te eigenen en aldus zijn interne eenheid te verstoren. Naast deze politieke en institutionele factoren, zijn er ook economische factoren zoals de snelle groei van de steden en een bevolkingstoename in de 10de – 11de eeuw tijdens de grote ontginningsbeweging. Deze bevolkingstoename, samen met de stijging van de bodemproductiviteit, werkte de toeneming van het aantal kleine landbouwbedrijven en een verdere versnippering in de hand.¹⁵¹ Ook de invloed van de stadseconomie liet zich gelden. In de omgeving van Gent zorgde de stadseconomie voor een verdere versnippering van de gronden, daar enerzijds vele boeren zich op de groenteteelt en het verbouwen van nijverheidsgewassen (vlas, verfstoffen) gaan toeleggen, en anderzijds er zich een landbouwersproletariaat vormt dat slechts een zeer klein stukje land bezit om voor het overige hetzij thuis aan vlasbewerking te doen, hetzij in de stedelijke lakennijverheid werk te vinden, of zich als landbouwarbeider te verhuren.¹⁵² Ook de stedelingen speelden een rol in dit proces van versnippering. De stedelingen hadden in de 13de eeuw grote landgoederen weten te bemachtigen, en alhoewel ze dit ook deden in de 14de eeuw, verschoof hun aandacht naar het verwerven van kleinere stukken land.¹⁵³ Dit zorgde ervoor dat de landgoederen in handen van stedelingen bestonden uit verschillende kleine percelen. Door de vererving van deze goederen over de verschillende erfgenamen, werd het land dan nog meer versnipperd. Op die manier zetten ze een proces verder waarvan ze niet de oorzaak waren.¹⁵⁴

Zowel het grondbezit als het rentebezit reflecteren de investeringsmentaliteit van de Gentse poorters. Het betrof een traditionele politiek van beleggingen in grond, door de Gentse gegoede lieden reeds generaties lang na elkaar gevoerd.¹⁵⁵ Een prototype van een dergelijke Gentse gegoede familie vormen de Utenhove's. Zij maakten deel uit van het stedelijk patriciaat, in de zin van een beperkte politiek-economische elite. De verschillende takken van de familie waren erfelijk lid van de poortერიj.¹⁵⁶ De oudste gege-

¹⁵¹ A. Verhulst, *Occupatiegeschiedenis en landbouweconomie in het Zuiden circa 1000 – 1300*, in: AGN, II, Haarlem, 1983, pp. 100 – 104.

¹⁵² A. Verhulst, *De Boeren. I: De middeleeuwen*, in: *Flandria Nostra*, 1957, pp. 97 – 98.

¹⁵³ D. Nicholas, *Town and countryside*, op. cit., p. 285.

¹⁵⁴ *Ibidem*, op. cit., p. 286.

¹⁵⁵ F. Blockmans, *Het Gentse stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen – 's Gravenhage, 1938, pp. 288 – 302; bijlage I, pp. 400 – 401.

¹⁵⁶ Dit is af te leiden aan de hand van hun positie binnen de schepenbank. Zie: W.P. Blockmans, *Het wisselingsproces van de Gentse schepenen tijdens de 15de eeuw*, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Gent*, , 1987, pp. 89 – 92.

vens over grondbezit buiten Gent van de familie Utenhove gaan over gronden en renten in de Vier Ambachten. Boudewijn Utenhove had in het midden van de dertiende eeuw moergronden aangekocht voor de exploitatie van turf.¹⁵⁷ Ook zijn zoon Boidin had buitensteeds bezit in de Vier Ambachten, het betrof een tiende in Vroondijk in het Assenede Ambacht. Willem, de kleinzoon van Boidin, had in het midden van de veertiende eeuw niet alleen de juist genoemde tiende maar ook een goed in Lovendegem in handen. Dat het hier gaat om land toont aan dat het bij het grondbezit buiten Gent ook om landbouwactiviteiten te doen is.¹⁵⁸ Rond 1460 had deze familie buitensteedse bezittingen die verspreid lagen over tien kasselrijen. Het grootste deel van de goederen bevond zich in het Land van Aalst (35,8 %), gevolgd door de Oudburg (18,9 %) en de Vier Ambachten (17,9 %).¹⁵⁹ Opvallend hierbij is dat de lokalisaties van het buitensteeds bezit parallellen vertonen bij de verschillende takken van de Utenhove's, waarbij het toch geen gemeenzame afstamming betreft. De concrete reden voor deze parallellen is niet echt duidelijk. J. Wyseur geeft een eerste en zeer algemeen argument, namelijk dat het zou gaan om een investeringspolitiek gericht op de meest voor de hand liggende plaatsen. Daaruit vloeit een tweede argument dat investeringen van personen binnen hetzelfde milieu van Gentse poorters meestal in dezelfde regio's plaatsvinden en dus vaak in mekaars buurt vertoeven, ook buiten de stadsmuren. Ze hadden immers dezelfde interesses. De aandacht voor het buitenstedelijk bezit van een dergelijke familie mag niet onderschat worden, want volgens het belang van de inkomsten vertegenwoordigt het buitensteedse bezit het grootste aandeel.¹⁶⁰ Ook het beeld dat we krijgen van de Brugse familie de Vos stemt zeer goed overeen met dit van het 14de – 15de eeuwse stadspatriciaat in de Bourgondische Nederlanden en hun typerende investeringsmentaliteit. Boudin I, II, III en IV bezaten allen talrijke huizen, gronden en renten. Boudin IV, vermoedelijk geboren in 1395 en gestorven in 1453, bezat naast een huis in de Burgstraat te Gent verschillende gronden in Kemzeke en Sint-Pauwels in het Land van Waas met een oppervlakte van niet minder dan 53 ha.¹⁶¹ Ook bij de poorters van Oudenaarde tijdens de tweede helft van de vijftiende eeuw is die typische investeringsmentaliteit weerspiegeld.¹⁶² In niet minder dan 63 % van de staten is er sprake van buitensteeds grondbezit. Deze politiek kadert ook in de sociale aspiraties van de toplaag: door het verwerven van lenen, die een aanzienlijk deel uitmaken van het buitensteedse grondbezit, poogde zij zich te assimileren met de adel.¹⁶³ Sedert de tiende en vooral in de elfde

¹⁵⁷ In verband met moeren, zie hoofdstuk 3.

¹⁵⁸ J. Wyseur, *De familie Utenhove en de Bourgondische staatsvorming (ca. 1384 – ca. 1460)*, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), pp. 113 – 122.

¹⁵⁹ *Ibidem*, pp. 94 – 97.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 122.

¹⁶¹ C. D'Hooge (m.m.v. E. Balthau), Een bijdrage tot de studie van het stadspatriciaat in de late middeleeuwen: De Brugse familie de Vos in de 14de – 15de eeuw, in: *Castellum. Driemaandelijks tijdschrift van de <vrienden van het slot van Laarne>*, VI, 1989, pp. 4 – 81.

¹⁶² C. Scheerlinck, Het immobilienbezit van de poorters te Oudenaarde en Pamele in de tweede helft van de 15de eeuw, in: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Oudenaarde*, XXXVI, 1996, pp. 197 – 200.

¹⁶³ Het doeltreffendste middel om als adel aanzien te worden, waren de adellijke allianties. Deze zienswijze bouwt verder op de stelling dat adeldom verkregen kon worden door het aannemen van een adellijke levenswijze. Naast adellijke huwelijken konden volgehouden kwaliteiten als grondbezit, leenbezit, bezit van heerlijke rechten en vorstelijke dienst na een paar generaties de familie de adellijke status verlenen.

en twaalfde eeuw raakte het grootgrondbezit verdeeld, een kenmerkend feit uit de evolutie van de feodaliteit, en dit zowel juridisch als economisch. Dit had een verarming van de leidende klassen tot gevolg. Dit verschijnsel bereikt haar hoogtepunt op het einde van de twaalfde eeuw. Er is dan een massa van kleine heren die dit grootgrondbezit aanvreten en er naar streven een stukje leen te bemachtigen. Er ontstaat een soort deconcentratie van de rijkdom, een beweging die tot het einde van de vijftiende eeuw zal aanhouden.¹⁶⁴ Dit verschijnsel is algemeen, en het gevolg is dat een leen, zelfs een heerlijkheid, nog slechts enkele tientallen bunder groot is, en dan soms nog verspreid ligt over verschillende dorpen.¹⁶⁵

In ons geval zijn er in de staten van goed 67 lenen aanwezig en 7 rente-lenen. Dit is enkel een totaal cijfer. In verhouding tot het aantal staten, namelijk 78, komen er in 35 % van de staten van goed lenen voor.¹⁶⁶ Daarnaast hebben we in de registers van de keure nog 103 goederen teruggevonden die in leen gehouden werden. De grondeigendom van de gegoede burgerij van Kortrijk in de vijftiende eeuw is grotendeels van leenroerige aard. Velen van hen waren leenmannen en vormden de schakel tussen de eigenaar en de vruchtgebruiker of pachter van de landerijen. Hun grondbezit was zelden geconcentreerd rond een heerlijkheid, meestal lag het verspreid in kleine domeinen van enkele bunders, over de verschillende parochies van de kasselrij Kortrijk.¹⁶⁷

Zie: J. Dumolyn en F. Van Tricht, Adel en nobiliteringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status quaestionis, in: Bijdragen en mededelingen voor de geschiedenis van de Nederlanden, CXV, 2000, pp. 197 – 222. en zie deel motivering

¹⁶⁴ A. Verhulst, De Boeren I. De middeleeuwen, in: Flandria Nostra, 1957 dl I, p. 96.

¹⁶⁵ E. Sabbe, Grondbezit en landbouw, economische en sociale toestanden in de kastelenij Kortrijk op het einde der XIVde eeuw, in: Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige kring van Kortrijk, XV, 1936, p. 3.

¹⁶⁶ Het leen, ontstaan in de Karolingische periode, is een tenure gegeven door de heer aan zijn vazal zodat hij zich daarmee kan onderhouden en zodat hij zijn heer de verschuldigde diensten kan leveren. Deze diensten, samengevat onder de benaming *auxilium* en *consilium* waren oorspronkelijk militair van aard. De feodale relatie was op de eerste plaats een persoonlijke relatie tussen de heer en vazal, waaruit vaak, maar niet altijd een zakelijke relatie voortvloeide. Dit beeld veranderde grondig in de 11de – 13de eeuw. Lenen waren erfelijk en vervreemdbaar geworden en het zakelijke karakter primeerde nu. De lenen bestonden niet enkel uit gronden, maar ook uit goederen die een permanent inkomen leverden, zoals heerlijke rechtspraak, cijnzen, renten, molens, visserijen, etc. Zie: R. Opsommer, 'Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerelt'. Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw, Brussel, 1995, 2 bdn. Ph. Godding, Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle, Brussel, 1987, pp. 158 – 162. G. Des Marez, Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen-âge et spécialement en Flandre, Gent, 1898, pp. 138 – 145.

¹⁶⁷ C. Pauwelyn, De gegoede burgerij van Kortrijk in de 15de eeuw (1433 – 1496), in: W. Blockmans e.a., Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en 15de eeuw, 1973, p. 210.

2.3 De realisatie van het bezit: wijze van verwerving en motivering

2.3.1 Wijze van verwerving

Om het bezit te verruimen waren er net zoals nu meerdere mogelijkheden. In het geval van de Gentse poorters kon worden nagegaan, hoe de aangroei van het bezit meer bepaald tot stand kwam door huwelijk, erfenis en ook door koop¹⁶⁸, naasting, ruil, tijd-en erfpacht en ten gevolge van beslaglegging door schulden.¹⁶⁹

We hebben er ook voor gekozen om een opsplitsing te maken tussen de transacties tussen privé-personen enerzijds en tussen instellingen en privé-personen anderzijds.

Voorafgaand dient wel nog te worden opgemerkt, dat we niet van elk goed te weten gekomen zijn hoe het in het bezit van een bepaald persoon is terecht gekomen. We denken hier dan voornamelijk aan schuldbekentenissen en geschillen waarbij de reden niet steeds is meegedeeld. We beschikken dus in dit opzicht over een onvolledige informatie, die echter nog kwantitatief voldoende is, om er de nodige gevolgtrekkingen te kunnen uit afleiden.

Beschouwen we nu in eerste instantie de goederen van de privé-personen en hun verwerving in het algemeen.¹⁷⁰ Het valt onmiddellijk op dat het buitengoed overwegend door koop werd gecreëerd (47 %).¹⁷¹ In de tweede plaats was het bezit het gevolg van erfenis (24 %).¹⁷² Ook tijdpacht (21 %) vormde een belangrijk onderdeel van de oorsprong van bezit buiten de vrijheid. Van nog geringere betekenis waren in dit opzicht huwelijksgiften (2 %) en schenkingen (2 %). Andere oorzaken van bezitsvorming zijn slechts heel sporadisch voorgekomen en bedroegen elk individueel niet meer dan 1 % van het totaalpakket.¹⁷³ Het gaat om de verdeling bij scheiding, ruil, erfpacht, lijfpacht, legaten en beslaglegging door schulden of "afwinningen". Nochtans is het algemeen bekend dat stedelingen en grootgrondbezitters, indien ze al geen stedeling waren, niet terugdeinsden voor beslagname van het tegenpand. Deze "afwinningen" ten gevolge van niet betaalde renten kwamen dan ook zeer frequent voor na iedere oorlogsperiode.

¹⁶⁸ Niet alle goederen zijn het gevolg van koop tussen de periode 1400 –1410. In de Staten van Goed komen ook goederen voor die het gevolg zijn van koop, maar we kunnen niet achterhalen wanneer ze precies gekocht zijn. Bijgevolg zullen een aantal goederen verworven zijn door koop vóór 1400.

¹⁶⁹ cfr bijlagen, tabel 5 – 6.

¹⁷⁰ cfr bijlagen, tabel 5.

¹⁷¹ In de categorie koop kwamen ook de bezitsvormen leen en cijns terecht, tenzij de transactie een vercijning was. Het bijzonder juridisch karakter van het goed werd hierbij buiten beschouwing gelaten. Zo ook werden leen- of cijnsgoederen die vererfd waren, in de categorie "erfenis" opgenomen. Een zelfde manier van verwerken werd aangenomen t.o.v. de andere transacties waarvan leen- of cijnsgoederen het onderwerp zijn geweest.

¹⁷² Het aantal goederen dat verworven werd via erfenis werden bijna uitsluitend aangetroffen in de Staten van Goed. Indien we dus meer Staten van Goed hadden onderzocht, zou het aandeel van de categorie "erfenis" nog veel groter geweest zijn.

¹⁷³ cfr bijlagen, tabel 5.

Ook andere niet betaalde lasten konden dergelijk landsverlies tot gevolg hebben.¹⁷⁴ Tenslotte was er nog de vercijnzing¹⁷⁵, de bezitsverwerving door het onderhoud van een persoon op zich te nemen en de naasting.¹⁷⁶ F. De Nave heeft voor het buitengoed van de Antwerpse stedeling aangetoond dat ook koop (56 %) en erfenis (21 %) de belangrijkste manieren waren om het bezit te verruimen.¹⁷⁷ Daarentegen was het aandeel van tijdpacht (8 %) in de Antwerpse casus veel geringer dan bij ons.¹⁷⁸

Indien we nu de bezitsverruiming bekijken via de instellingen, waarbij dus privépersonen via instellingen goederen verwerven, zien we dat de absolute meerderheid van de goederen via tijdpacht (88 %) is verworven.¹⁷⁹ Koop (10 %) vormde in veel mindere mate de oorsprong van bezit. Tenslotte was er nog erfpacht, lijfpacht en vercijnzing die elk individueel niet meer dan 1 % vertegenwoordigen in de wijze waarop bezit verworven werd.

¹⁷⁴ E. Thoen, *Oorlogen en platteland. Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen...*, op. cit., p. 374.

¹⁷⁵ Vercijnzing is de uitgifte van een goed waarbij de cijnsouder de heer een voortdurende (i.e. eeuwigdurende), periodieke en onveranderlijke uitkering in geld en/of natura, namelijk de cijns, betaalt in ruil voor het vruchtgebruik. Dit onveranderlijke karakter zorgde ervoor, gekoppeld aan de geldinflatie, dat de cijnzen in geld na verloop van tijd nog weinig voorstelden. Dit verschijnsel werd nog versterkt door de omzetting van cijnzen in natura in cijnzen in geld. Dit kwam natuurlijk de cijnsouder ten goede, maar waardoor de heer zich wel benadeelde. In sommige gevallen was de cijns van in het begin zeer laag en had ze slechts een recognievie functie. Door de periodieke betaling van de cijns werd de heerschappij van de heer over het cijnsgoed tot uiting gebracht. Naargelang hun oorsprong kan men grosso modo vier soorten cijnzen onderscheiden. Ten eerste zijn er de cijnzen die het gevolg zijn van de aankoop van oude karweien en diensten. Ten tweede cijnzen die zijn ontstaan als vorm van gronduitgifte door de heer. Dit kon woeste grond zijn die vercijnsd werd ter ontginning of stukken van de reserve die werden vercijnsd. Vervolgens konden cijnzen ook bestaan als onderuitgifte op het niveau van de tenurehouders, dit voornamelijk vanaf de 13de eeuw. Tenslotte waren er nog cijnzen die in verhouding stonden tot de opbrengst. Deze werden schoofrechten genoemd en behelsden een vast percentage van de oogst (1/3, 1/5, 1/9, enz.). Geleidelijk aan werden deze cijnzen vast en zelfs verpacht waardoor ze soms verward worden met deelpacht. Cijnsgronden waren in principe erfelijk en de cijnsouder (tenurehouder) was (meestal) vrij zijn cijnsgrond te verkopen, te verpachten, te vererven of op te splitsen en verder in cijns uit te geven. Men kon ook de cijnsgrond bezwaren met een andere grondlast, namelijk de rente die opduikt vanaf het einde van de 12de eeuw en reeds midden 13de eeuw algemeen verspreid is. Deze grondrente of anders genoemd, erfpacht, was ook een voortdurende, periodieke en onveranderlijke uitkering in geld en/of natura. Deze gelijkenis zorgde ervoor dat er nogal wat verwarring bestond tussen cijnzen en renten, temeer daar beide benamingen door elkaar gebruikt worden. Hierdoor is het niet altijd eenvoudig om het onderscheid te zien tussen goederen die in cijns of in erfpacht zijn uitgegeven. Toch is er een belangrijk verschil tussen beide. De cijnsheer heeft naast zijn cijns nog andere rechten. Hij heeft een eigen cijnshof en int taksen bij vervreemding of vererving. Bij een uitgifte in rente is er van dergelijke bijkomende rechten geen sprake. Het verschil tussen renten en cijnzen is ook een verschil van grootte. De cijnzen zijn vaak ouder en als dusdanig ook langer aan inflatie onderhevig zodat ze meestal ook lager uitvielen dan de renten. G. Des Marez, *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen-âge et spécialement en Flandre*, Gent, 1898, pp. 225 – 354. en Ph. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, pp. 162 – 174.

¹⁷⁶ Naasting was het recht, waarbij in geval van verkoop van een onroerend goed een gegeven persoon zich in de plaats van de koper in het contract mocht stellen mits vergoeding aan deze laatste van de verkoopprijs en verdere eventuele kosten. Bij schenking of ruil kon niet tot naasting worden overgegaan. Zie Ph. Godding, *Le droit foncier à Bruxelles au moyen age*, Brussel, 1960, op. cit., p. 260.

¹⁷⁷ F. De Nave, *Antwerpen, Stad en land...*, p. 378.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 378.

¹⁷⁹ cfr bijlagen, tabel 6.

Beschouwen we nu de diverse oorzaken van bezitsverruiming in direct verband met de kwaliteit van de goederen. Onmiddellijk valt op dat hoe het aandeel van de diverse goederen varieert in functie van de wijze van bezitsverwerving.¹⁸⁰ Bij de privé-personen zien we dat bij koop, huwelijksgift, tijdpacht en erfenis, land het meest aanwezig is. Bij erfenis maakt land zelfs 75 % uit van alle geërfde goederen. Van de erfrentes zien we dat ze voornamelijk gekocht, geërfd, geschonken en als huwelijksgift worden meegegeven. Bij sommige soorten van goed is koop de unieke oorsprong geweest, zoals bij hettinghe.¹⁸¹

Bij de instellingen werd moer het meest verkocht en zijn het de tienden die het vaakst in tijdpacht werden uitgegeven.¹⁸²

Indien we nu de diverse soorten van goed en hun wijzen van verwerving in relatie brengen met hun respectievelijke afstand ten opzichte van de stad, dan blijkt er geen specifiek patroon te bestaan zoals in het buitengoed der Antwerpse stedeling.¹⁸³ F. De Nave kwam tot de vaststelling dat het aandeel in de samenstelling van de patrimoniea door koop steeds kleiner wordt en het aandeel van erfenis en schenking van verwanten in de samenstelling van de patrimoniea steeds groter wordt naarmate men zich meer van de stad verwijderd. Een vaststelling die absoluut geldt voor het onroerend goed. Mogelijk is de stedelijke bezitter zelf een immigrant te Antwerpen geweest, die de contacten met zijn streek van herkomst heeft blijven onderhouden.

Het dient te worden opgemerkt dat het buitengoed van de stedelingen ook in het kader van de immigratie naar de stad, Gent in ons geval, moet worden beschouwd. Velen die het platteland verlieten om in de stad hun kansen te wagen, zullen niet allen hun goederen te land hebben opgegeven. Vele immigranten zullen hun goederen in hun plaats van herkomst behouden hebben, tenzij een dwingende noodzaak het anders bepaalde. Het is eveneens mogelijk dat tijdens de oorlogsjaren 1379 – 1385 een groep welstellende plattelandsbewoners in de stad migreert en een huis koopt om er tijdelijk in te wonen. Misschien werd dit tijdelijk wel definitief en werd de plattelandsbewoner dan een stedeling met buitensteeds bezit. J. Plesner toonde aan dat het overgrote deel van het grondbezit in de "contado" van Firenze tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw veroorzaakt werd door het feit dat de stedelingen zelf van het platteland afkomstig waren. Ze behoorden er tot de meest welstellende bevolkingslagen en hadden hun gronden behouden bij hun uitwijking naar Firenze.¹⁸⁴ Ook in het Lyon van de veertiende en vijftiende eeuw deed zich een dergelijke situatie voor. Maar in dit geval behoorden de immigranten hoofdzakelijk tot de gemiddelde en lagere klassen.¹⁸⁵

¹⁸⁰ cfr bijlagen, tabel 7 tot 22.

¹⁸¹ Hettinghe is het recht van beweiding, het recht om zijn vee ergens te laten weiden. Zie E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*. 11 delen, 's Gravenhage, 1885 – 1932.

¹⁸² cfr bijlagen, tabel 23 tot 27.

¹⁸³ F. De Nave, *Antwerpen, Stad en land...*, pp. 384 – 401.

¹⁸⁴ J. Plesner, *L'émigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIII siècle*, Kopenhagen, 1934, pp. 116 – 215.

¹⁸⁵ M.T. Lorcin, *Les campagnes de la région Lyonnaise aux XIVe et Xve siècles*, Lyon, 1974, p. 373.

Ook in ons geval, wanneer het gaat om de oorsprong van buitensteeds goederen van de stedelijke bezittende klasse, kan aan het vooropgestelde verband wellicht een hoge graad van waarschijnlijkheid worden toegemeten. Maar tastbare bewijzen ontbreken echter.¹⁸⁶

2.3.2 Motivering

Waarom is de Gentse poorter overgegaan tot het verwerven van goederen door koop, tijdpacht, ruil en beslaglegging door schulden? Waarom hield hij aan het behoud van het bezit dat hem min of meer op toevallige wijze toegekomen was door schenking, erfenis of als huwelijksgift? De bronnen geven ons niet zomaar een pasklaar antwoord op deze vragen. Nergens worden de motieven expliciet geformuleerd. Bij een verdere beschouwing blijkt er een gevarieerde reeks van motieven te bestaan, die in verband stonden met de sociale structuur van de bezittende klasse der Gentse poorters.

2.3.2.1 *Verraad van de burgerij?*

Het "verraad van de burgerij"; het is intussen een klassiek geworden these waarmee wordt bedoeld: de omschakeling door de burgerij van het economisch zinvol aanwenden van kapitaal in handel en ondernemingen op de 'verderfelijke' belegging in onroerende goederen in de vrijheid en daarbuiten, m.a.w. op een kapitaal dat nog slechts energie-loos interesten (renten) zocht op te stapelen.¹⁸⁷ We kunnen ons aansluiten bij K. Degryse wanneer hij stelt dat de uitdrukking vrij ongelukkig gekozen is daar de burgerij niet enkel bestond uit handelaars en ondernemers, maar ook in ruime mate uit mensen die niet betrokken waren in de handel en andere ondernemingen zoals grootgrondbezitters en renteniers.¹⁸⁸ H. Soly heeft in zijn onderzoek aangetoond dat de ondernemers, allen behorend tot de topklasse van de Antwerpse zakenwereld in de 16de eeuw, die investeerden in onroerend goed, steeds in de handel actief zijn gebleven.¹⁸⁹ Zij pleegden dus geen 'verraad'. In ons geval, wie waren de Gentse poorters die zich op verschillende manieren toegang verschafften tot buitenstedelijk bezit? Waren het vooral leden van het patriciaat of mensen uit het ambachtsmilieu of nog andere sociale gelegingen? Kunnen we m.a.w. de personen met buitenstedelijk bezit, aanwezig in ons

¹⁸⁶ In verband met immigratie naar Brugge in de late middeleeuwen, zie: E. Thoen, Verhuizen naar Brugge in de late middeleeuwen. De rol van de immigratie van de poorters in de aanpassing van de stad Brugge aan de wijzigende economische omstandigheden (14de – 16de eeuw), in: H. Soly, R. Vermeir (eds.), Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum Prof. M. Baelde, Gent, 1993, pp. 329 – 349. en Ibidem, Landbouweconomie en bevolking en Vlaanderen gedurende de late middeleeuwen en het begin van de moderne tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst, 2 vols., Gent, 1988, pp. 186 – 197.

¹⁸⁷ H. Soly, Het 'verraad' der 16de-eeuwse burgerij: een mythe? Enkele beschouwingen betreffende het gedragspatroon der 16de – eeuwse Antwerpse ondernemers, in: Tijdschrift voor Geschiedenis, LXXXIII, 1973, op. cit., p. 262.

¹⁸⁸ K. Degryse, Fortuin en sociaal prestige. Enkele beschouwingen over het 'verraad van de burgerij' tijdens het Ancien Régime, in: Tijdschrift voor sociale geschiedenis, 1977, IX, p. 283.

¹⁸⁹ Ibidem, op. cit., p. 266.

bronnenmateriaal, situeren binnen een bepaalde sociale klasse op basis van de uitgeoefende functie en/of het beroep?¹⁹⁰

We hebben dan ook via onze bronnen die informatie betreffende het beroep en/of de sociale rang proberen te achterhalen. Maar zoals reeds aangegeven in de bespreking van de registers van gedele, zijn de beroepsvermeldingen heel schaars. Slechts van een vijftiental personen hebben we min of meer het beroep kunnen achterhalen. We onderwierpen de registers van de keure aan hetzelfde onderzoek, maar ook hier bleek de voorhanden informatie vrij schaars. Hierdoor dienen de nodige reserves gemaakt te worden omtrent de conclusies die uit deze gegevens naar voor komen. Desondanks hebben we de beperkte gegevens verzameld in tabel 6 en op die manier gepoogd een minieme aanvulling te brengen op het terrein van de middeleeuwse sociale geschiedenis en meer bepaald een aanvulling op het beeld van de buitenstedse bezitter.

Maar is de ondernomen stratificatie op basis van het beroep en/of functie verantwoord voor het ophangen van een sociaal beeld van de vermogende klassen der Gentse poorters met goederen op het platteland? Het gebruik kan misschien als volgt verdedigd worden. Buiten het vermogen om is het beroep de voornaamste aanwijzer van klassenverschillen, zodat op grond van dit element een sociale piramide kan worden opgebouwd. Maar door onze beperkte gegevens blijft dit echter een impressionistische weergave. Ondanks onze beperkingen: het beroep en de functie roepen immers een zeker beeld op en van de inkomsten en van het sociaal prestige van de betrokken persoon, rekening houdend met de algemene economische context van de gehele stad.¹⁹¹ Maar met betrekking tot de beroepen is hun waardering onderhevig aan wijzigingen in de loop der tijden. Het beroep is een subjectief geladen criterium, dat derhalve met de nodige omzichtigheid moet worden gebruikt. Daardoor dient het sociaal prestige verbonden aan de voorkomende beroepen in de bestudeerde periode zoveel mogelijk achterhaald te worden. Vooraleer over te gaan tot de bespreking van de resultaten, dient opgemerkt te worden dat wat de bronnen vermelden als beroep in feite slechts het lidmaatschap is van een ambacht. Elk ambacht omvatte immers een brede waaier van tewerkgestelden, van de geschoolde dagloner, tot de kleine of grotere ondernemer in de weefsector of in andere bedrijven.¹⁹² De zaak wordt er niet eenvoudiger op wanneer men vaststelt dat dezelfde persoon tezelfdertijd lid kan zijn van verschillende ambachten.¹⁹³

¹⁹⁰ In verband met de theoretische discussie over het begrip 'klasse' binnen de geschiedschrijving: J. Dumolyn, Dominante klassen en elites in verandering in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen, in: Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis, V, 2002, pp. 69 – 71.

¹⁹¹ M. Boone, Gent en de Bourgondische hertogen..., p. 58.

¹⁹² W. Prevenier, Bevolkingscijfers en professionele structuren der bevolking van Gent en Brugge in de XIVe eeuw, in: Album Charles Verlinden, Gent, 1975, p. 293.

¹⁹³ M. Boone, Gent en de Bourgondische hertogen..., p. 58.

Socio- professionele groep	aantal per beroep
A. Nijverheid	
1. Voeding	
bakkers	3
brouwers	20
molenaars	5
olieslagers	1
vleeshouwers	1
2. Textielnijverheid	
droogscheerders	2
ververs	1
3. Confectie	
corduanier	2
lammerwerkers	1
4. Luxenijverheid	
goudsmeden	1
huidevetters	1
ledertouwers	1
5. Bouwnijverheid	
houtbrekers	2
smeden	3
ticheldekkers	3
timmerlieden	2
6. Meubilering en andere gebruiksvoorwerpen	
mandenmakers	1
kaarsgieters	1
B. Economische diensten	
1. Handel	
kaaskopers	1
kruideniers	3
lakenkopers	1
2. Vervoer	

schippers	7
3. Tapperij, logementhouders	
herbergier	6
C. Andere	
apothecaris	1
taelman	1
meester	22
valkenier	1
D. Maatschappelijke diensten	
1. wereldlijke overheid	
amman	1
baljuw Gent	1
knaap van de heer	1
meier	1
moormeester	2
onderbaljuw Gent	1
pointer en setter	1
rentmeester	1
schepen	3
2. geestelijkheid	
kanunnik	1
non	4
priester	39
E. Adel	28

**tabel 6: socio-professionele structuur van de Gentse bezitters van buitengoed
(uitgezonderd instellingen)**

Op bovenstaande tabel 6 zien we dus dat sommige beroepen minder of meer aanwezig zijn in ons bronnenmateriaal. De meeste beroepen komen slechts sporadisch voor met uitzondering van enkele die 5 of meer maal voorkomen: molenaars (5), herbergiers (6), schippers (7) en vooral brouwers (20).

M. Boone heeft op basis van een onderzoek naar de schepenambten die tussen de jaren 1397 en 1410 aan vertegenwoordigers van de kleine neringen toekwamen, kunnen vaststellen dat er een hiërarchische waardeschaal tussen de ambachten gold. Dit had

vooral te maken met de status van het beroep en de aard van de activiteit.¹⁹⁴ Naast de vleeshouwers en de viskopers, waren het de brouwers en de schippers die het meest aantal schepenambten bekleedden tussen 1397 en 1410.¹⁹⁵ Dit weerspiegelt het grote belang van de neringen die direct voor de voedselbevoorrading van de stad van belang zijn. Vlees, vis, brood en bier waren voor de gemiddelde Gentenaar belangrijke bestanddelen van zijn menu. Het belang van het schippersambacht is af te leiden uit hun rol in de graanbevoorrading, geconcretiseerd in de voor de stad vitale graanstapel.¹⁹⁶ Welnu, in ons geval zijn het dus de schippers en de brouwers, binnen de beroepsvermeldingen, die het meest aanwezig zijn als bezitters van buitensteeds goed. Dit kan er op wijzen, voor zoverre de verkregen resultaten niet het gevolg zijn van een eerdere toevallige optekening door de stadsklerken, dat het binnen de groep der ambachten de meest vooraanstaande ambachten zijn die buitensteeds bezit hebben. Misschien wijst dit op de sociale geleidingen van dergelijke bezitters? Maar wat we kunnen onthouden is dat ook ambachtslui buitenstedelijk bezit hadden. Wat ook opvalt is de frequente aanwezigheid van 'meester'. Dit is een vage beroepsaanduiding waarmee waarschijnlijk afgestudeerden van een artes- of rechtsfaculteit bedoeld worden. In dit verband is het betekenisvol dat in de groep van hogere stadsambtenaren relatief veel 'meesters' voorkomen en in de huizen- en rentenbelasting voor Sint-Jacobs behoren de meesters overwegend tot de gegoede burgerij.¹⁹⁷ Ook verschillende openbare functies komen voor, zoals de baljuw van Gent Dankkaart van Ogierlande.¹⁹⁸ Adel is ook sterk aanwezig in onze tabel. Maar de banden tussen de landadel en de hogere stedelijke burgerij worden heel nauw aangehaald dat een duidelijke scheidingslijn steeds moeilijker te trekken is. Het kan dus zijn dat sommige van deze personen oorspronkelijk deel uitmaakten van de burgerij maar door huwelijksbanden of andere manieren deel gingen uitmaken van de adel.¹⁹⁹ We hebben dus de verschillende beroepscategorieën en/of functies op een rij gezet en we menen op basis van de gegevens te mogen concluderen dat we die mensen mogen situeren binnen de gegoede lagen van de bevolkingen, zonder daar echt heel concreet te kunnen zijn. Maar, zoals reeds gezegd, zijn onze gegevens heel beperkt en komen we over de meerderheid van de mensen niets te weten wat betreft hun beroep en/of functie. Een blik op de namen in onze lijsten, en deze dan te vergelijken

¹⁹⁴ Ibidem, pp. 58 – 74.

¹⁹⁵ Ibidem, tabel 1 pp. 76 – 78.

¹⁹⁶ De graanstapel hield de verplichting in om alle via de Schelde en Leie aangevoerde graan een tijdlang voor de Gentse graanmarkt te reserveren, zie: L. Bigwood, *Gand et la circulation des grains en Flandre du XIV au XVIII siècle*, in: *Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, III, 1906, pp. 397 – 460. en P. Stabel, *Dwarfs among giants: The flemish urban network in the Late Middle Ages*, Leuven, 1997, pp. 163 – 173.

In verband met het schippersambacht, zie: F. Corryn, *Het schippersambacht te Gent (1302 – 1492)*, in: *H.M.G.O.G.*, I, 1944, pp. 165 – 204.

¹⁹⁷ W. Blockmans, *Peilingen naar de sociale structuren van Gent tijdens de late vijftiende eeuw*, in: W. Blockmans (e.a.), *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk, Gent in de 14de en 15de eeuw*, in: *Standen en Landen*, LVII, 1971 – 1973, pp. 233 – 234.

¹⁹⁸ M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen...*, p. 142 noot 69.

¹⁹⁹ R. Van Uytven, *Bronnen en methoden voor de studie...*, p. 388 en 391. J. Wyseur, *De familie Utenhove en de Bourgondische staatsvorming (ca. 1384 – ca. 1460)*, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 2000, p. 34.

met de schepenlijsten van het einde van de 14de eeuw en begin van de 15de eeuw,²⁰⁰ leert ons dat het vaak om namen gaat van de rijke patricische families zoals Sersanders, Sloeve, Van Vaernewijck, Borluut enz. Maar door de talrijke homoniemen, vooral in deze families is het een schier onmogelijke opdracht om precies te achterhalen wie deze personen nu echt zijn.²⁰¹ In verband met de beperkte beroepsgegevens, gaat het grotendeels om een nalatigheid van de bronnen of betreffen het hier misschien dan toch 'textielreuzen' die 'verraad' hebben gepleegd?²⁰² Het antwoord hierop is niet eenvoudig, hoewel voor de 14de eeuw is reeds aangetoond dat velen zich wel grotendeels hadden teruggetrokken uit de draperieproductie, maar niet uit de draperiehandel.²⁰³ Maar de beperkte informatie uit onze bronnen laat ons niet toe om definitief uitsluitsel te brengen of we nu al dan niet te maken hebben met een 'verraad'.

Maar vanwaar komt die interesse van die verschillende sociale geledingen? Vooreerst is er het streven een deel van het kapitaal veilig te stellen. Daarnaast is er de wens om vaste en regelmatige inkomsten te hebben.²⁰⁴ Deze beleggingen in onroerend goed en renten brachten weliswaar niet de hoge winsten op die verbonden waren aan handels- en andere ondernemingen, maar ze verschaften alleszins zekerheid en werden niet bedreigd door faillissementen, in beslagname en andere rampen, tenzij bij absoluut wanbeheer.²⁰⁵ Ook door de burgers van de Noord-Duitse steden Salzwedel, Stendal, Seehausen en Osterburg werd op het einde van de 14de eeuw in grond in de stedelijke omgeving geïnvesteerd om tegenslag in de handel op te vangen.²⁰⁶ Gronden en renten vormden aldus een veilige belegging en werden dan ook als middel gebruikt voor het aanleggen van reserves voor minder goede tijden. Lijfrenten, gekocht op de eigen persoon of op die van verwanten, hebben in die optiek een speciale betekenis gehad.²⁰⁷ Lijfrenten vormden een uitstekend middel om vrouw en kinderen te beveiligen in geval van overlijden, dat in de toenmalige onzekere levensomstandigheden nooit precies kon worden voorzien.²⁰⁸ Ten derde vervullen de onroerende goederen ook een kredietfunctie. Door het bezit van onroerende goederen kon men op tweeërlei manieren krediet verkrijgen. Dit kon enerzijds door er een rente op te verkopen of anderzijds door ze te

²⁰⁰ P. C. Van Der Meersch (ed.), *Memorieboek der stad Ghendt: van't jaer 1301 tot 1737*. Gent, 1852, 2 vol.

²⁰¹ M. Boone erkent ook het probleem van de homoniemen, wat tevens een aanduiding is van het relatief beperkt aantal families die in Gent de sociale en/of politieke high life vormden, zie: M. Boone, M. Dumon en B. Reusens, *Fiscaliteit...*, p. 223.

²⁰² D. Nicholas, *Town and countryside...*, pp. 267 – 268.

²⁰³ W. Prevenier, *Bevolkingscijfers en professionele structuren der bevolking van Gent en Brugge in de XIVe eeuw*, in: *Album Charles Verlinden*, Gent, 1975, p. 278 noot 18.

²⁰⁴ J. Lestocquoy, *Aux origines de la bourgeoisie. Les villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens (XI – XV siècles)*, Paris, 1952, p. 185.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 266. en F. De Nave, *Antwerpen, stad en land...*, p. 403.

²⁰⁶ E. Engel, *Bürgerlichen Lehnbesitz, bäuerliche Produktenrente und Altmärkische-Hamburgische Handelsbeziehungen im 14. Jahrhundert*, in: *Hansische Geschichtsblätter*, 1964, 82, p. 41.

²⁰⁷ C. Pauwelyn, *De goeode burgerij van Kortrijk in de 15de eeuw (1433 – 1496)*, in: W. Blockmans e.a., *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en 15de eeuw*, 1973, pp. 205 – 207.

²⁰⁸ A. Verhulst, *L' économie rurale de la Flandre et la dépression économique du bas Moyen Âge*, in: *Etudes Rurales*, X, 1963, pp. 69 – 72.

verpachten. Tenslotte hebben ook speculatieve overwegingen een rol gespeeld.²⁰⁹ Het exploiteren van moergronden of het ontginnen van poldergronden was winstgevend, al ging het om beleggingen in 'grond'.²¹⁰ Ook voor de Oudenaardse en Kortrijkse stedelingen vormden veiligheid, regelmatige inkomsten en bevoorrading drie zakelijke factoren waarom veel stedelingen een deel van hun vermogen in buitenstedse goederen belegden.²¹¹

De investeringen hadden dus een economisch doel. Tezelfdertijd kunnen de investeringen in de landbouw gezien worden als een uiting van het doelbewust domineren van het platteland. Hierdoor bouwden de stedelijke elites een institutionele greep op het platteland en op de landbouwsector. De versterking van de invloed op haar Kwartier die Gent permanent nastreefde, kaderde in de particularistische politiek die door de Vlaamse steden tijdens de middeleeuwen gevoerd werd.²¹²

Daarnaast vervulden die investeringen in onroerend goed ook een sociale rol.²¹³ Het kapitaalbezit werd, van zodra een bepaald niveau bereikt was niet enkel in nieuwe kapitaalgoederen of productiefactoren geïnvesteerd, maar automatisch omgezet in sociaal prestige.²¹⁴ Het bezitten van buitensteeds onroerend goed werd op die manier een uiting van klassenbewustzijn.²¹⁵ Het Gentse stadspatriciaat, alhoewel hun immense rijkdom gebaseerd was op succes in de textielindustrie en de handel, vertoonde een levenswijze die strookte met haar sociale aspiraties, namelijk 'vivre noblement' of het imiteren van de adel, de sociaal leidinggevende klasse van het moment.²¹⁶ Deze levensstijl uitte zich

²⁰⁹ H. Soly, *Het 'verraad' der 16de eeuwse burgerij...*, pp. 266 – 268.

²¹⁰ M. Boone, *De Zuidelijke Nederlanden (12de – 18de eeuw): een verhaal van verstedelijking en verburgerlijking*, in: I. Kockelbergh (red.), *Fascinerende facetten van Vlaanderen: over kunst en samenleving*, Antwerpen, 1998, op. cit., p. 81 – 82. Zie ook: M. Boone, *La terre, les hommes et les villes. Quelques considérations autour du thème de l'urbanisation des propriétaires terriens*, in: *La ville et la transmission des valeurs culturelles au bas moyen âge et aux temps modernes*, Brussel, 1996, pp. 163 – 175. In verband met grondspeculatie door het Gentse stadspatriciaat in de 13de eeuw: F. Blockmans, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen-s-Gravenhage, 1938, p. 291.

²¹¹ C. Scheerlink, *Het immobiëlenbezit van de poorters te Oudenaarde en Pamele in de tweede helft van de 15de eeuw*, in: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Oudenaarde*, XXXVI, 1996, p. 210. en C. Pauwelyn, *De gegoede burgerij van Kortrijk in de 15de eeuw (1433 – 1496)*, in: W. Blockmans e.a., *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en 15de eeuw*, 1973, pp. 209 – 213.

²¹² Deze particularistische werd definitief met succes beknot na de Vrede van Cadzand (1492).

²¹³ Elites, middengroepen en arbeiders in de stad en op het platteland, in: W. Prevenier (ed.), *Prinsen en poorters. Beelden van de laat-middeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden (1384 – 1530)*, 1998, p. 37

²¹⁴ K. Degryse, *Fortuin en sociaal prestige...*, p. 284. en M. Boone, *De Zuidelijke Nederlanden (12de – 18de eeuw):...*, p. 81.

²¹⁵ Vooraleer dit klassenbewustzijn zich kon ontwikkelen, zijn een bepaalde mate van industriële ontwikkeling vereist, een voldoende bedrijfsgrootte waardoor een massa arbeiders zich in dezelfde positie bevindt, en zodanige politieke en economische omstandigheden dat een polarisatie ontstaat. (verwijzen naar historische schets) E. Thoen, *Le réseau urbain et les campagnes en Europe, ca. 1350 – 1800. Rapport sur l'ancien comté de Flandre*, in: *Storia delle Città. Rivista internazionale di storia urbana e territoriale*, XXXVI, 1988, p. 59. en C. Pauwelyn, *De gegoede burgerij van Kortrijk...*, p. 209.

²¹⁶ Hun economische macht, hun bevoegdheden in lokale rechtspraak en bestuur, de titels, de eer, de militaire activiteit, het kasteel en de hofstede waren de prestigieuze attributen die van de laatmiddeleeuwse grondheer toch meer maakten dan een gewone rentenier. Zie: J. Dumolyn en F. Van Tricht, *Adel en nobiliteringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status quaestionis*, in: *Bijdragen en mededelingen voor de geschiedenis van de Nederlanden*, CXV, 2000, op. cit., p. 215.

in het bezit van paarden, van wapenuitrustingen, van eigen familiewapens en uiteindelijk ook van lenen en allodiaal²¹⁷ grondbezit buiten de stad.²¹⁸ Ze waren in het bijzonder geïnteresseerd in heerlijkheden, wegens het prestigieuze 'geleidelijk veredelende' karakter dat deze toch wel hadden.²¹⁹ De Gentse patriciërs hadden ook pachthoven in handen en in sommige gevallen trachtte men ze een zeker prestige mee te geven door ze van een opgekocht leen te voorzien.²²⁰ Niet zelden werden deze pachthoven omgeven door een gracht en in sommige gevallen werd het woonhuis op een motte of aarden ophoging geplaatst en kon men het erf pas bereiken door een poortgebouw of via een stenen brug. Deze pachthoven waren dan vaak een lusthof, een zomers verblijf voor de patriciërs.²²¹ Ook op deze manier probeerde men de adellijke levenswijze na te bootsen.

²¹⁷ Het allodium is het onroerende goed, inclusief huizen, waarover men de volledige zeggenschap heeft. Dit allodium is wel beperkter dan het hedendaagse eigendomsrecht. Ons eigendomsrecht is uitsluitend. De eigenaar, en hij alleen, beschikt met uitsluiting van anderen over zijn eigendom. De allodarius kon nooit over zijn allodium beschikken zonder rekening te houden met de rechten van zijn verwanten. Voor allodia diende dus geen cijns betaald te worden of prestaties geleverd. De allodarius moet wel nog het tiende betalen en de eventuele renten waarmee zijn goed bezwaard zijn, maar dit verandert niets aan het allodiale karakter van het goed. Allodia werden aangeduid met de termen *vry*, *eyghin* of *vry eyghin*. Van dergelijke allodia hebben we er 28 teruggevonden in de registers van de keure en 4 in de staten van goed. Dergelijke allodia kwamen dus zelden voor. Ook bij de burgerij van Kortrijk in de 15de eeuw waren allodia zeldzaam. Meestal waren het gronden van geringe uitgestrektheid, kleiner dan vijf bunder (zelf nagaan in eigen bronnen). Deze gronden lagen verspreid tussen hun andere bezittingen en vormden heel zelden een aaneensluitend geheel. (mss nog iets over interpretatie of zo bij Des marez!! + Pauwelyn p. 210) G. Des Marez, *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen-âge et spécialement en Flandre*, Gent, 1898, pp. 1 – 5, pp. 26 – 50. en Ph. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, pp. 153 – 157. C. Pauwelyn, *De gegoede burgerij van Kortrijk in de 15de eeuw...*, pp. 209 – 210.

²¹⁸ Volgens M. Boone was grondbezit tijdens de late middeleeuwen en de moderne tijden het symbool bij uitsteking van sociaal welzijn en maakte het eigenlijk weinig uit of dit grond was met een heerlijke titel eraan verbonden of grond was die zich binnens de stadsmuren bevond. Maar net zoals in de andere Vlaamse steden haalden de leden van het oude Gentse stadspatriciaat, *virii hereditarii*, hun politieke, economische en juridische macht uit hun stukje stadgrond. M. Boone, *De Zuidelijke Nederlanden ...*, op. cit., p. 79. Het grond- en rentebezit vormen de fundamenten van een rijkdom, vereist om de facto politieke functies te bekleden. Hieruit ontstaat het algemeen beeld van wat traditioneel de "laatmiddeleeuwse plutocratieën" genoemd wordt. Zie: M. Boone, M. Dumon en B. Reusens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit...*, op. cit., p. 226.

²¹⁹ J. Dumolyn en F. Van Tricht, *Adel en nobilitiseringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen...*, op. cit., p. 213. Ook voor de gegoede Gentse burgerij van de 18de eeuw was het een ideaal om opgenomen te worden in de eigenlijke adelstand. Ze streefden er naar om hun naam met een titel te versieren. Vandaar dat ze een heerlijkheid aankopen om de naam van het landgoed bij hun eigen naam te kunnen voegen. Zo liet Gillis Lucas Schamp zich heer van Sint-Bernaerts noemen, naar de gelijknamige heerlijkheid, die hij te Semmerzake bezit. Zie: H. Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria Theresia*, Brussel, 1952, pp. 155 – 159.

²²⁰ J. Wyseur toonde in zijn studie over de familie Utenhove aan dat het verwerven van lenen zorgde voor een zeker aanzien, maar dat het meer was dan enkel pronkerige imitatie van de adel. De auteur stelde dat het verwerven van een positie als belangrijk leenman invloed had op het verloop van een loopbaan. J. Wyseur, *De familie Utenhove en de Bourgondische staatsvorming...*, pp. 106 – 112.

²²¹ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking...*, pp. 514 – 516. Deze lusthoven of "hof van plaisantie" komen ook voor bij de gegoede burgerij in de 16de en 18de eeuw. In de 18de eeuw bestaan ze meestal uit een kasteel omringd door een park, bossen en vijvers. Ook hoort er doorgaans een hoeve en landerijen bij, die evenwel aan een pachter worden verhuurd. Die buitengoederen zijn gewoonlijk in de omgeving van de stad gelegen. Zie: J. Dambruyn, *Mensen en centen. Het 16de eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief*. Gent, 2001, pp. 42 – 43. en H. Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria Theresia*, Brussel, 1952, pp. 154 – 155.

In tijden van beroerten of 'wapeninghen' gingen de schepenen van de stad Gent zich gaan verschansen op hun buitengoederen. P. Rogghé, *Gent in de XIVe en XVe eeuw. De Gentse politiek en politici. Stad en vorst. Gentse koppigheid en fierheid*, in: *Appeltjes van het Meetjesland*, XIX, 1968, p. 239.

Maar het was een levensstijl die al grotendeels verleden tijd geworden was voor de adel, die zich in deze periode bij voorkeur in de stad vestigde.²²² De luthoven waren er niet enkel om de adel te imiteren, maar ze vervulden ook een zin voor recreatie en ontspanning. Niet alleen de Antwerpse stedeling uit het begin van de 15de eeuw spreidde deze levensstijl ten toon²²³, ze werd ook gedeeld door de 14de eeuwse burger van Lyon.²²⁴ Tastbare bewijzen inzake dit doeleinde zijn ons echter niet overgeleverd.

Maar het waren niet enkel de elites, maar ook de stedelijke middengroepen die zich naar het platteland gericht hadden.²²⁵ Het gaat hierbij om groepen voor wie het buitensteeds grondbezit niet noodzakelijk hoefde te leiden tot sociale promotie en zeker niet tot het verwerven van een adellijke titel. Wel stelde het de voedselbevoorrading zeker, vooral bij hongersnoden, en bracht het een welgekomen aanvulling op het familiale budget.²²⁶

Samenvattend kunnen we stellen dat enerzijds het behoud en de veiligstelling van het verworven kapitaal en anderzijds de interesse voor de opbrengst en aangroei van dit kapitaal de Gentse poorter ertoe gebracht hebben om te investeren in buitenstedse goederen. Verder is er het verlangen naar sociaal prestige en de belangstelling voor recreatie en ontspanning.

²²² D. Nicholas, *Town and countryside...*, op. cit., p. 250. en E. Thoen, *Het dagelijks leven van adel en ridderschap tijdens de veertiende eeuw. Leefwijze en levensstandaard van Jan, heer van Oudenaarde 1373 – 1378*), in: *Gedenkboek 750 jaar Pamelekerk*, 1985, p.

²²³ F. Nave, *Antwerpen, stad en land...*, p. 443.

²²⁴ M.-T. Lorcin, *Les campagnes de la région lyonnaise aux XIVe et Xve siècles*, Lyon, 1974, pp. 371 – 372.

²²⁵ cfr zie supra: deel historiek buitenstedelijk bezit.

²²⁶ M. Boone, *De Zuidelijke Nederlanden...*, op. cit., p. 83

3 DE EXPLOITATIE VAN HET BUITENSTEDELIJK BEZIT

Eenmaal men een bepaald goed in handen had, werd in de meeste gevallen een renderen op de een of andere manier betracht. Dit kon op diverse wijzen gebeuren, hetzij door directe, hetzij door indirecte exploitatie.

De eerste wijze omvat de exploitatie van het goed door de bezitter zelf, eventueel bijgestaan door eigen dienstpersoneel. Indirecte exploitatie van een goed kon verschillende vormen aannemen: in leen geven, verciijzing en verschillende vormen van pacht zoals daar zijn tijdpacht, lijfpacht en erfpacht. Op welke wijze de buitenstedelijke goederen door de Gentenaar werden besteed zal in de volgende paragrafen verder worden ingegaan.

3.1 De directe exploitatie

Over de eigen exploitatie van de goederen hebben we geen sporen gevonden in ons bronnenmateriaal. Dat nochtans goederen in directe exploitatie beheerd zijn geweest is evident en is trouwens geweten op onrechtstreekse wijze. Denken we in dit geval maar aan de buitenpoorters, die juist omwille van de rechtstreekse exploitatie van hun goed hoofdzakelijk buiten de stad verbleven.²²⁷ Hoewel dus meer concrete gegevens over directe exploitatie ontbreken, mogen we toch veronderstellen dat op ruime schaal tot deze vorm van uitbating een toevlucht is genomen. Vooral eigenaars van kleine stukken grond of kleine landbouwbedrijven in de onmiddellijke omgeving van de stad zullen aan deze exploitatievorm de voorkeur gegeven hebben.

Anderzijds werd misschien bij goederen, die omwille van hun waarde of rendement een bijzonder beheer vereisten, waarschijnlijk bij voorkeur tot directe exploitatie overgegaan. Meer bepaald betreft het bossen en moeren. F. De Nave poneert dat hierbij ook steenbakkerijen, tienden en misschien ook tollen mogen gerekend worden. Nader onderzoek heeft wel uitgewezen dat tienden een vrij groot deel omvatten van de verpachte goederen.²²⁸ We hebben tevens 2 steenbakkerijen, gelegen te Stekene en Burcht, en een tol gevonden die verpacht werden.²²⁹ In hoeverre onze gegevens representatief zijn, kunnen we ons moeilijk uitspreken daar we geen verdere aanknopingspunten hebben. Uit de steenbakkerijen werden *quareelen of tichels* geproduceerd, die ondermeer gebruikt werden als straatbedekking en andere openbare werken in de steden.²³⁰ Dat de steenbakkerijen in Burcht en Stekene gevestigd werden is geen toeval, want steenbakkerij en turfwinning gaan hand in hand door de enorme noodzaak aan brandstof die de steenbakkerij met zicht meebrengt. In het dorp Stekene bevonden zich in de 16de eeuw 30 steen- en tichelbakkerijen.²³¹ Voor Antwerpen heeft F. De Nave aangetoond dat de baksteennijverheid een bloeiende zaak was waardoor steenovens een kostbaar bezit wa-

²²⁷ P. Stabel, *Dwarfs among giants: The Flemish...*, pp. 94-106.

²²⁸ cfr. zie verpachting.

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ D. Nicholas, *Town and countryside...*, op. cit., p. 294.

²³¹ B. Augustyn, *De veenontginning (12de-16de eeuw)*, Beveren, 1999, pp. 104-105.

ren. Het feit dat het een winstgevende nijverheid betrof, wijst erop dat de steenbakkerijen in handen waren van zeer gegoede personen. Wat betreft de tol,²³² gelegen tussen Oudenaarde en Pamel, vinden we ze voor de eerste keer terug op 17 mei 1401 als onderwerp van een geschil over de verkoop ervan tussen Segher den Witten en Willem van Rechem. We treffen diezelfde tol nog eens aan op 12 januari 1407 waarbij de tol verhuurd wordt door Willem van Rechem aan Martin van Brakele. Heeft Willem van Rechem in tussentijd die tol zelf uitgebaat of heeft hij die reeds verpacht in 1401? Hierover tasten we in het duister.

Bossen werden omwille van hun waarde waarschijnlijk overwegend in directe exploitatie gehouden. Verpachting van een bos, waarmee we bedoelen dat het niet behoort tot een bedrijf of andere percelen akkerland en/of meers, is slechts eenmaal voorgekomen.²³³ Anderzijds treffen we vaak verpachte bedrijven en percelen akkerland en/of meers aan waartoe bos behoorde. Maar heel vaak treffen we in die gevallen bepalingen aan dat de pachter geen recht heeft op het opgaande hout of indien hij toch het hout mag houwen, hij verplicht is voor elke boom die hij houwt, er twee moet planten. Dit maakt ons wel duidelijk dat het bos in de middeleeuwen een bijzondere economische betekenis innam. Bossen waren interessant als jachtterrein en voor de varkenskweek (voornamelijk eikenbossen). Door de bevolkingstoename in de 12de – 13de eeuw werden bossen steeds meer leverancier van brand- en timmerhout en slonk het bosbestand dan ook uitermate snel.²³⁴ In de steden waren, behalve de openbare gebouwen, zoals kerken, schepenhuisen, kloosters en woningen van vooraanstaande patriciërs,²³⁵ de meeste gebouwen opgetrokken uit hout.²³⁶

Timmerhout werd buiten het bouwbedrijf ook aangewend als grondstof voor meubelen en andere huishoudartikelen. Hout werd tevens in grote hoeveelheden gebruikt door de stedelijke draperie, door kalkovens en andere stedelijke industrieën, zoals bij de huidvetterij waarbij de schors van eikenhout als grondstof gebruikt werd.²³⁷

Bossen waren dus vanuit diverse punten van primordiaal belang in het economische leven in de late middeleeuwen. Ze leverden gegarandeerde opbrengsten, onder meer door het uitbesteden van kappingen of rooiingen,²³⁸ en vroegen daarbij slechts weinig verzorging waardoor er weinig kosten mee gemoeid waren. Als we verder spreken over brandstof, komen we onvermijdelijk uit bij de moeren. Deze moeren verdienen zeker onze aandacht gezien het grote aantal vermeldingen in ons bronnenmateriaal.

²³² SAG, reeks 301, band 16, 1400-1401, F° 64 r° 3.

²³³ SAG, reeks 301, band 17, 1403-1404, F° 80 r° 1.

²³⁴ A. Verhulst, *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, Gemeentekrediet, 1995, p. 102. N. Picavet, *De houtvoorraad in de regio Gent in de 14de – 15de – 16de eeuw. Een economische en landschappelijke studie*, Gent, RUG (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1997. De auteur maakte in zijn onderzoek tevens gebruik van de door ons onderzochte registers van de keure.

²³⁵ Zie o.m. over het bouwen met steen door patriciërs, H. Van Werveke, *Gent. schets van een sociale geschiedenis*, 1947, 131 p.

²³⁶ D. Nicholas, *Town and countryside...*, p. 294.

²³⁷ A. Verhulst, *Landschap en landbouw...*, p. 78.
F. De Nave, *Antwerpen; stad en platteland...*, pp. 460-461.

²³⁸ SAG, reeks 301, band 19, 1406-1407, F° 39 r° 5; band 20, 1408-1409, F° 25 r° 4.

3.1.1 Moeren

De veenlaag waarvan sprake is in ons bronnenmateriaal, strekte zich uit van Brugge in het westen tot Antwerpen in het oosten over het grondgebied van de huidige Nederlandse provincie Zeeland, ten zuiden van de Westerschelde, en verder over het noorden van de Belgische provincies Oost- en West-Vlaanderen.²³⁹ Dit gebied maakte deel uit van een reusachtig laagveengebied dat zich van Noord-Frankrijk tot aan Friesland uitstrekte.²⁴⁰ Dit veengebied werd door verschillende transgressies uitgeschuurd en veel veen werd weggespoeld. Hetgeen overbleef kunnen we als eilanden van veen omschrijven.²⁴¹

In de middeleeuwen werd veengrond 'moer' genoemd. Met veen wordt zowel een ecologisch systeem als een geologische grondlaag bedoeld. In het kader van ons onderzoek zijn we vooral geïnteresseerd in de veenlaag. Er wordt dus een onderscheid gemaakt tussen hoog- en laagveen. Hoogveen is boven de waterspiegel gelegen en is opgebouwd uit veenmos, dat geleidelijk aan naar boven doorgroeit en onderaan afsterft. Laagveen is onder de zeespiegel gelegen en is in het water ontstaan. Veen dat onder invloed van de zee is ontstaan, is dus laagveen. Laagveen is een natuurlijke afzetting, dat het resultaat is van een verkolingsproces van planten en bomen onder invloed van water. De vergane planten- en bomenresten laten koolzuur en moerasgas vrij, het watergehalte neemt toe en het overblijvende product wordt rijker aan koolstof. Het zijn deze moerassige plaatsen die men 'moer', 'moor', 'mor' of 'morlanda' noemde.²⁴² Maar de veengrond die naar boven gehaald werd, kreeg ook de naam 'moer'. De stukken veen die men in de late middeleeuwen uit de veenlag stak, werden 'turven' genoemd. Met 'moeren' bedoelen we dus de gronden waaruit turf gewonnen werd.²⁴³ Deze turven hadden ongeveer dezelfde vorm en grootte van een baksteen, al kon deze grootte wel variëren. Eens de turf gedolven en gedroogd was, werd ze getransporteerd door platbodems over de kanalen of "leeden", die enerzijds gebruikt werden voor de afwatering van het veengebied en anderzijds dus als waterweg voor het vervoer van de turven.²⁴⁴ Er bestond een buitengewoon degelijk net van kanalen, dat dienst deed als verbinding met de moeren met het oog op het vervoeren van turf als brandstof voor de bevoorrading van Gent.²⁴⁵ Nadat het veen afgegraven was, kwam er een schrale zandbodem te voor-

²³⁹ B. Augustyn, *De veenontginning (12de – 16de eeuw)*, Beveren, 1999, p. 12

²⁴⁰ *Ibidem*, p. 13

²⁴¹ E. De Reu, *Historisch-geografisch onderzoek betreffende de moergronden in de Vier Ambachten tijdens de 12^e, 13^e en 14^e eeuw*, in: *Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten"*. Jaarboek, 1969, p. 34.

²⁴² *Ibidem*, p. 33.

²⁴³ B. Augustyn, *Zeespiegelrijzing, transgressiefasen en stormvloed in maritiem Vlaanderen tot het einde van de XVIde eeuw: een landschappelijke, ecologische en klimatologische studie in historisch perspectief*, Brussel, 1992, 2 v., op. cit., p. 436.

²⁴⁴ A. Verhulst, *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, 1985, p. 101.

²⁴⁵ E. De Reu, *Historisch-geografisch...*, pp. 51 – 55.

Dit net van kanalen oversteeg zijn functie als transportmiddel van turf, en moet gezien worden binnen een ruimer economisch kader als verbindingen met Gent. In 1314 werd vanuit Hulst een nieuwe turfvaart gegraven, waardoor Hulst een rechtstreekse verbinding kreeg met Gent via de Moervaart bij Moerbeke. Langs dit kanaal werd niet alleen turf, maar in stijgende mate bakstenen uit de steenbakkerijen van Stekene naar Gent gebracht. Zie: A. Verhulst, *Landschap en landbouw...*, p. 101.

schijn, dat 'wastine', 'wostyne' of 'le treffons' genoemd werd. Deze zandbodem kon tot cultuurland omgezet worden door het verbranden van de veenrestanten tot as die daarna vermengd werd met de magere zandbodem, ofwel door de restlaag rechtstreeks om te ploegen waardoor ze humificeerde en oxydeerde.²⁴⁶ Een andere mogelijkheid bestond erin om de uitgeveende moergronden te bebossen.²⁴⁷

Het gebruik van turf als brandstof klimt op tot de prehistorie. Via de Romeinse schrijver Plinius weten we dat er toen in onze streken veen werd opgegraven, gedroogd en verbrand.²⁴⁸ In de vroege middeleeuwen was men dus reeds vertrouwd met de ontginningmogelijkheden van veengronden, doch dit gebeurde geenszins systematisch. Daarenboven deden de veengebieden dienst als extensief weideland voor de schapenteelt.

In de loop van de 12de eeuw komt een grootschalige en "industriële" turfwinning op gang. Het is een periode waarin de Vlaamse steden een economische en demografische versnelling kennen in hun ontwikkeling, toen ook door een toenemende ontginning van het Vlaamse platteland de bossen schaarser werden en hout als brandstof, zowel als huisbrand als voor de stedelijke nijverheden (lakennijverheid, leerlooierijen, bierbrouwerijen, enz.) onbetaalbaar werd.²⁴⁹ Het is de graaf, eigenaar van de meeste veengebieden omwille van zijn 'wildernisregaal',²⁵⁰ die rond dat tijdstip concessies begint te verlenen voor de exploitatie van turf. Vanaf de tweede helft van de 13de eeuw nam de "uitverkoop" van de kostbare veengebieden door de Vlaamse graven een aanvang. Zij deden dit uit maximaal winstbejag door hun financiële noden. Zij konden immers in die tijd nog geen beroep doen op regelmatig geïnde rechtstreekse belastingen of "tallia" en door inflatie zagen ze de reële inkomsten van hun domeinen sterk dalen. Bovendien werd de schuldenlast nog verder uitgediept door herstelbetalingen na de oorlog tussen de Avesnes en de Dampierre (1247 – 1256). In de loop van de 14de eeuw kwam er maar weinig verbetering in de financiële situatie en de twee zware burgeroorlogen, de Kustopstand (1323 – 1329) en de Gentse opstand (1379 – 1385), dreven de Vlaamse graven naar een financiële afgrond.²⁵¹

Vanaf de 13de eeuw zien we naast de geestelijke instellingen, zoals ondermeer stedelijke hospitalen, ook massaal stedelijke poorters opduiken als opkopers van grafelijke veengronden. In het moer van Aardenburg, dat zich zuidoostwaarts tot Eeklo en noord-oostwaarts tot bij Watervliet uitstreckte, waren in de 13de eeuw rijke burgers uit Gent, Aardenburg en Brugge betrokken in de turfontginning. In het moer van Zelzate en in de omgeving van Wachtebeke en Moerbeke waren vooral Gentse poorters als turfontgin-

²⁴⁶ B. Augustyn, E. Thoen, Van veen tot bos. Krachtlijnen van de landschapsevolutie van het Noord-Vlaamse Meetjesland van de 12de tot de 19de eeuw, in: Historisch-geografisch tijdschrift, V, 1987, op. cit., p. 107.

²⁴⁷ Ibidem, op. cit., p. 108.

²⁴⁸ B. Augustyn, Zeespiegelrijzing, transgressiefasen en stormvloedend..., p. 429.

²⁴⁹ Ibidem, De veenontginning..., p. 19.

²⁵⁰ Dit is het landsheerlijke recht op 'wildernisse', of nog niet tot cultuurland omgezette gronden. Zie: Ibidem, op. cit., p. 20 noot 24.

²⁵¹ Ibidem, pp. 21 – 22.

We zien dat er een onderscheid gemaakt wordt tussen moer met en moer zonder de ondergrond. Het verschil tussen beide is van juridische aard. Wanneer een moer met de ondergrond verkocht werd, betekent dit dat de koper eigenaar is van de turf en van de ondergrond, die hij later tot vruchtbaar akkerland kon doen bewerken en op die manier kon uitgeven.²⁵⁴ Wanneer daarentegen moer zonder de ondergrond verkocht wordt, wil dit zeggen dat de koper alleen de turfexploitatie gekocht heeft en dat na de exploitatie de ondergrond terug in handen komt van de verkoper.²⁵⁵

Waren die moeren zomaar voor iedereen weggelegd? Na enkel maar eens naar de prijzen gekeken te hebben weten we dat niet zo is.²⁵⁶ Trouwens niet alleen de prijs voor de moerontginning kost een hele hoop geld. Vaak moest er nog een lede gemaakt worden, waren er transportkosten en hoge onkosten voor de bedijkingen. Men moest over meer dan een aanzienlijk kapitaal beschikken om zich te verrijken met een dergelijke moergrond.²⁵⁷

Tot zover wat betreft de diverse soorten van goed die rechtstreeks geëxploiteerd werden. Nog een laatste opmerking hierbij. Door het ontbreken van private boekhoudingen en het stilzwijgen van onze bronnen hieromtrent kon niet worden uitgemaakt of er een beroep werd gedaan op dagloners. Misschien kunnen we stellen dat er liever geen beroep werd op gedaan want hun bezoldiging betekende alleszins een extra last, welke men toch liever wou vermijden.

3.2 Indirecte exploitatie

3.2.1 Verpachting

Op een gegeven ogenblik was het niet langer voordelig om goederen rechtstreeks uit te baten of in cijns of leen uit te geven. Aangezien elke religieuze instelling de maximalisatie van haar inkomsten nastreefde, werd de veel aantrekkelijkere pachtexploitatie ingevoerd.²⁵⁸ In het landbouwleven van de 12de – 13de eeuw is de pacht een volkomen nieuw iets, een nieuwigheid die de middeleeuwse boer vreemd was. Zijn mentaliteit was immers doordrongen van de traditionele vormen waarin hij leefde. Hierin speelde de erfelijkheid van de tenure een belangrijke rol. De tenure was een familiegoed geworden waarvan de cijns die hij betaalde onveranderlijk zou blijven. Dit alles zette de boer ertoe zijn tenure als een eigen goed met toewijding te bebouwen en te verzorgen.

²⁵⁴ Op welke manier dit kon gebeuren, zie supra.

²⁵⁵ E. De Reu, *Historisch-geografisch...*, op. cit., p. 36.

²⁵⁶ cfr bijlage CD-ROM, gedele – moeren (prijs per ha)

²⁵⁷ M Boone, <Mon dit seigneur y a bien peu du sien>: Revenus domaniaux et relations sociales à travers les enquêtes concernant la gestion des <moeres> ducaux dans les Quatre Métiers (1424 – 1425), in: E. Thoen, J.M. Duvosquel (eds.), *Peasants and Townsmen in Medieval Europe*. Studia in honorem Adriaan Verhulst, Gent, 1995, pp. 583 – 602.

²⁵⁸ G. Duby, *L' économie rurale et la vie des campagnes dans l' Occident médiéval*, 1962, deel II, pp. 579 – 583.

Uitgifte in pacht kwam neer op het afsluiten van een contract tussen twee partijen - in tegenstelling tot cijns, waarbij het contract slechts eenzijdig is - waarvan het bedrag en de duur door wederzijdse onderhandeling worden bepaald en na afloop van het desbetreffende contract, indien gewenst, kunnen gewijzigd worden. In tegenstelling tot gronden die in leen of cijns waren uitgegeven bleven de verpachte gronden de volle eigendom van de verpachter en bleven zijn rechten er dus onverminderd op gelden. Daarenboven had de cijns een onveranderlijk karakter en dit zorgde ervoor dat bij geldontwaarding en veranderende economische omstandigheden het cijnsbedrag niet meer in verhouding stond tot de economische waarde van het goed. Het was er de verpachters immers precies om te doen dankzij dit nieuwe systeem van gronduitgifte de pachtprijs aan de evolutie van prijzen en lonen te kunnen aanpassen, dus in de meeste gevallen te verhogen. De pacht is waarschijnlijk in de loop van de 12de eeuw ontstaan uit een aanpassing van het vooral op vorstelijke en kerkelijke domeinen verspreide gebruik een volledig domein aan een ontvanger-ambtenaar, meier-rentmeester of een of andere aanzienlijke persoon af te staan tegen een forfaitaire som in geld en/of natura, en meestal voor het leven.²⁵⁹ Hieruit ontstond op het einde van de 12de eeuw en het begin van de 13de eeuw de lijfpacht of de pacht voor het leven, vervolgens de tijdspacht voor langere termijnen (10 à 30 jaar) en ten slotte in de loop van de 13de eeuw, de klassieke tijdspacht met korte termijnen (4/6/8 of 3/6/9 jaar). Tegenover deze vormen van zogenaamde geldpacht, waarbij de pachtsom meestal een forfaitair bedrag in geld bedroeg, stond de deelpacht. De deelpacht, ontstaan ca. 1200, ontstond uit de aanpassing van een vorm van éénzijdige gronduitgifte voor het leven waarbij de jaarlijkse betaling bestond uit de levering in natura van een vast gedeelte van de opbrengst. Wanneer de betaling de helft van de opbrengst bedroeg, spreken we van helftwinning. Deelpacht had aanvankelijk een groter succes dan geldpacht, omdat de pachter nog in grote mate betrokken was bij de exploitatie van het pachtgoed.²⁶⁰ De deelpacht werd in Vlaanderen verdrongen in de loop van de eerste helft van de 13de eeuw, wellicht onder invloed van de stedelijke economie.

De tijdspacht, en meer bepaald de geldpacht, kende haar eerste grote verspreiding vanaf het midden en het derde kwart van de 13de eeuw toen de meeste grote Benedictijnenabdijen (Sint-Pietersabdij te Gent, Sint-Maartens te Doornik, Saint-Amand aan de Scarpe,...) in grote financiële moeilijkheden geraakten omdat zij de schulden niet meer konden delgen van hun expansieve aankoop- en investeringspolitiek tijdens de eerste helft van de 13de eeuw.²⁶¹ Ze gaven de rechtstreekse exploitatie van hun grote landbouwbedrijven op en verminderden de exploitatie- en beheerskosten door radicaal over te scha-

²⁵⁹ L. Génicot, *L' économie rurale Namuroise au bas Moyen Age (1199 – 1429)*. I: La seigneurie foncière, Leuven, 1943, p. 277.

A. Verhulst, *Occupatiegeschiedenis en landbouweconomie in het Zuiden circa 1000 – 1300*, in: AGN, II, Haarlem, 1983, p. 102.

²⁶⁰ De deelpacht lag trouwens meer in de lijn van cijnsgronden waarvoor een deel van de opbrengst als cijns werd afgedragen aan de heer. Het was er misschien een meer soepele vorm van. Ze bestond oorspronkelijk hierin, dat verpachter en pachter alles deelden, zowel wat zij in de hoeve aan kapitaal (werktuigen, vee, zaaigoed) investeerden als wat de hoeve opbracht. Zie: A. Verhulst, *De boeren. I: de Middeleeuwen*, in: *Flandria Nostra*, I, 1957, op. cit., p. 103. of misschien eerder Verhulst, 1995, of 2001.

²⁶¹ Dit was ondermeer het gevolg van een dalende conjunctuur in de Zuidelijke Nederlanden na het midden van de 13de eeuw: dalend rendement en mislukking van de ontginning van marginale gronden, stijgende bedrijfskosten..., zie: Hoofdstuk 1: historische schets

kelen op de geldpacht. Ook andere abdijen zoals de Sint-Baafsabdij te Gent, de Cisterciënzerabdijen (Ter Duinen, Boudelo,...), stedelijke hospitalen en godshuizen volgden en schakelden over op de verpachting van hun goederen.²⁶² Tegen het midden van de 14de eeuw zou de pachtexploitatie ook toegepast worden door de kleinere grondbezitters.²⁶³ Dit verklaart meteen waarom de pachtexploitatie aanvankelijk van toepassing was voor de grote landbouwbedrijven die als centra van domeinen en domeinbeheer hadden gefungeerd. Geleidelijk aan werden ook afzonderlijke percelen weiland, molens, tienden, enz. verpacht. Hiermee komen we bij het verschil tussen bedrijfspacht en perceelspacht. Onder bedrijfspacht verstaan we de verpachting van een hoeve waarbij er dus melding gemaakt wordt van land, stallen, schuren, huizen of andere gebouwen die er op wijzen dat we te maken hebben met een landbouwexploitatie. Bij sommige van deze pachthoeven hoorden een hele reeks kleinere alleenstaande percelen die eveneens tot het bedrijf gerekend werden. Met perceelspacht bedoelen we de uitgifte van stukken land die al of niet één perceel uitmaken, maar die niet op zichzelf als landbouwexploitaties zijn ingericht door de eigenaar.²⁶⁴

Lijf- en termijnpacht deden het vroegst hun intrede in een aaneengesloten gebied lopende vanaf de Vlaamse kustgebieden, over het noordelijke deel van Vlaanderen, het westelijke en zuidelijk deel van het Hertogdom Brabant, Haspengouw tot het zuidelijke Nederrijng gebied. Ook in de nabijgelegen gebieden zoals Artesië, Kamerrijk, Henegouwen en Holland verscheen de pacht heel vroeg.²⁶⁵ Het was vooral Vlaanderen dat hierin het voortouw nam. In de andere regio's volgde de pacht met enige vertraging. In Vlaanderen verscheen reeds in de 12de eeuw de lijfpacht. De termijnpacht bestond er iets later, met name aan het begin van de 13de eeuw. Het is niet ontovallig dat de pacht eerst verscheen in de bovenvermelde gordel die liep van de Vlaamse kust tot het Nederrijng gebied. Deze regio's hadden in vergelijking met de rest van Europa een heel progressieve landbouweconomie. Juist op het moment dat de landbouweconomie in de vermelde streek verrijkt werd met nieuwe technieken, nieuwe vruchtwisselingsystemen en nieuwe gewassen, ontstond de pacht, die volledig kaderde in deze nieuwe landbouweconomie.²⁶⁶

Hoe heeft de verpachting zich nu voorgedaan? Lag deze exploitatievorm er ergens geconcentreerd? Bleef hij voorbehouden aan bepaalde soorten van goed? Welke waren de termijnen? Is er sprake van hulp voor de pachter vanwege de eigenaar? Op deze vra-

²⁶² In verband met de opgave van de rechtstreekse exploitatie van de 'reserves' (de grote domeinen met als centrum een hof of 'curtis', rechtstreeks geëxploiteerd door de instelling of verpacht) tussen Leie en Dender, E. Thoen, Landbouweconomie en bevolking..., pp. 307 – 310.

²⁶³ F. Blockmans, Het Gentse stadspatriciaat tot omstreeks 1302, 1938, pp. 400 – 419.

²⁶⁴ E. Thoen, Landbouweconomie en bevolking..., op. cit., p. 322.

Men kan dan verder het onderscheid maken tussen topografische percelen (één perceel op één plaats) of gebruikspcelen (deze konden meerdere topografische percelen bevatten die dan samen werden verpacht).

²⁶⁵ B. Delmaire, A l'origine du bail à ferme dans le Nord de la France: le rôle des chanoines séculiers (fin du XIIe – début du XIIIe siècle), in: E. Thoen, J.M. Duvosquel (eds.), Peasants and Townspeople in Medieval Europe. Studia in Honorem Adriaan Verhulst, 1995, pp. 529 – 539.

²⁶⁶ E. Thoen, Technique agricole, cultures nouvelles et économie rurale en Flandre au bas Moyen Age, 1992, pp. 51 – 67.

gen zullen we proberen een antwoord te geven in de volgende paragrafen. De reden dat we dieper op deze punten ingaan is het feit dat juist hierdoor de invloed van de stedelingen op het omliggende land kan worden aangetoond. Wel dient te worden opgemerkt dat een groot deel van het werk reeds gedaan is door J. Boon.²⁶⁷ Desalniettemin bleven een groot deel van de pachtcontracten onaangeroerd aangezien J. Boon zich baseerde op het werk van A. De Vos²⁶⁸ waardoor verpachte goederen die het onderwerp vormen van een verkoop, schuldbekentenis of andere overeenkomsten niet in het werk van J. Boon zijn opgenomen. Dit geldt evenzeer voor verpachting van molens, brouwerijen, steenbakkerijen, tienden, tollens, sluizen, enz. en ook voor gronden die kleiner zijn dan 3 bunder lokale maat, hetzij nagenoeg 4 ha.

3.2.1.1 *Tijdpacht (privé)*

Verpachting van goederen werd in de jaren 1400 – 1410 door de Gentse poorter al in ruime mate aangewend voor de uitbating van hun buitengoed. Binnen deze tijdspanne werden in totaal 236 pachtcontracten afgesloten. Bovendien werden nog 248 goederen aangetroffen, welke geen onderwerp vormen van een pachtcontract, maar die als verpacht door een Gents poorter verschijnen in akten van een andere aard zoals de staten van goed, schuldbekentenissen, verkopeningen, enz. Erfgeving kwam slechts in 5 gevallen voor en lijfpacht in 6. We kunnen hieruit besluiten dat verpachting als exploitatievorm bijzonder veel bijval genoot bij de Gentse poorter. Een min of meer gelijkaardige situatie deed zich voor in de omgeving van Antwerpen waar verpachting ook heel prominent aanwezig was in de indirecte exploitatie van het buitengoed. Het verschil met het verpachte buitengoed van de Gentse poorter is dat door de Antwerpenaar ook erfgeving vaak gebruikt werd om zijn goederen uit te geven. Verpachting en erfgeving houden elkaar praktisch in evenwicht, erfgeving kwam er slechts door een meeraandeel van 4 contracten op de eerste plaats.²⁶⁹ Volgens F. De Nave zou het aandeel van verpachting mogelijks nog groter geweest zijn, omdat niet alle overeengekomen verpachtingen schriftelijk werden vastgelegd.²⁷⁰ De toestand in de omgeving van Gent, beschreven in ons bronnenmateriaal, en die in het Antwerpse onderscheidde zich in dit opzicht totaal van deze elders. Zo heeft L. Génicot voor het graafschap Namen vastgesteld dat verpachting, hoewel hier reeds voorkomend van het begin van de dertiende eeuw, nog tot in de vijftiende eeuw op het achterplan bleef t.o.v. vercijnzing en erfgeving.²⁷¹

Niet alleen in de door ons bestudeerde periode, maar reeds in de veertiende eeuw was verpachting volop ingeburgerd in het graafschap Vlaanderen.²⁷² Dit moet wellicht toegeschreven worden aan de invloed van de Gentse poorter op het platteland en zijn uitge-

²⁶⁷ J. Boon, *De landbouweconomie en de pacht in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1964.

²⁶⁸ A. De Vos, *Inventaris der landbouwpachten in de Gentse jaarregisters van de Keure...*

²⁶⁹ F. De Nave, *Antwerpen, stad en land...*, p. 500.

²⁷⁰ *Ibidem*, p. 500, noot 66.

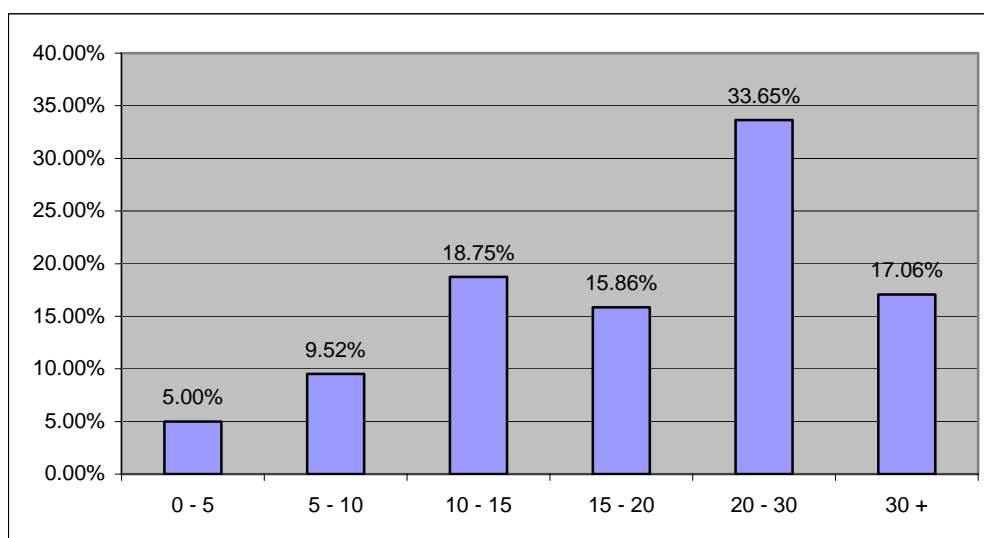
²⁷¹ L. Génicot, *L' économie rurale Namuroise...*, I: *La seigneurie foncière*, p. 277.

²⁷² D. Nicholas, *Town and countryside...*, p. 301.

spraken zin om zijn goederen op die wijze te besteden, welke het meest soepel hanterbaar was bij fluctuerende economische omstandigheden.²⁷³

3.2.1.1.1 Spreiding van de verpachte goederen

De verpachte goederen van de Gentenaren vinden we zowat overal terug in de omstreken van Gent, niet alleen in de onmiddellijke buurt van de stad, maar ook veraf zoals te zien is op onderstaande grafiek. Dit wijst er nog eens op dat de Gentse invloed op het omliggende land in de bestudeerde periode sterk doorgedrongen was. Als we de tabel bekijken met de spreiding van de verpachte goederen zien we dat ze min of meer overeenkomt met de grafiek die we gemaakt hebben van alle goederen.

Grafiek 1: spreiding van de verpachte goederen.

We zien dat 33, 27 % van de verpachte goederen binnen een straal van 15 km rond te stad liggen. Verpachte goederen dicht bij de stad gelegen konden gemakkelijk gecontroleerd worden door de eigenaar. Verwaarlozing van het goed kon door de pachter aldus steeds gemakkelijk worden vastgesteld en tegengegaan. Daarbij komt dat bij een gebrek aan betaling de verpachter zich gemakkelijk kon wenden tot de pachter om het verschuldigde bedrag op te eisen. De beperkte afstand verleende daartoe alle faciliteiten. Maar in ons geval zien we tevens dat 33, 65 % van de verpachte goederen zich bevond in een gebied dat tussen de 20 en 30 km van Gent verwijderd was. In de omgeving van Antwerpen daarentegen is verpachting overwegend voorgekomen in een zone van 15 km rond het stadscentrum. Nagenoeg de helft van het totaal aantal verpachte goederen bevond zich in een gebied op 5 à 10 km van het stadscentrum.²⁷⁴ In tegenstelling tot de omgeving van Antwerpen bevond de helft van de goederen zich binnen een straal van 20 km rond de stad en de andere helft logischerwijze in een straal verder dan 20 km van Gent. Vanwaar nu dit toch wel opmerkelijke verschil met Antwerpen? Ligt het misschien aan een groot aantal onvermoede buitenpoorters aanwezig in ons bronnen-

²⁷³ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking...*, p. 514.

²⁷⁴ F. De Nave, *Antwerpen, stad en land...*, p. 503.

materiaal? We zijn dus nagegaan in ons bronnenmateriaal van welke personen we de woonplaats meegedeeld kregen en die tevens goederen verpachten. In de registers van de keure hebben we twintig personen teruggevonden met een vermelding van de woonplaats te Gent.²⁷⁵ Daarnaast hebben we nog zeven staten van goed waarbij het opgegeven sterfhuis zich in Gent bevond van personen die goederen verpachten.²⁷⁶ De verzamelde gegevens hebben we in een tabel gegoten en hieronder weergegeven.

0 – 5 km	5 – 10 km	10- 15 km	15 – 20 km	20 – 30 km	30 + km
1	1	2	6	13	3

tabel 7: Spreiding van de verpachte goederen (woonplaats verpachter: Gent)

We zien dat in tabel 7 ook de categorie met goederen tussen de 20 en 30 km het meest vertegenwoordigd is en dat we een min of meer gelijkaardig beeld krijgen als in grafiek 1. Kunnen we hieruit afleiden dat het verkregen beeld, verschillend met de Antwerpse casus, niet te wijten is aan de buitenpoorters? Dit kan, maar het kan evengoed te verklaren zijn door het beperkt aantal akten waarin de woonplaats, in casu Gent, is meegedeeld. Op die manier zou het verkregen beeld eerder toevallig tot stand gekomen zijn. Een ruimer prosopografisch onderzoek van de personen met buitensteedse verpachte goederen zou misschien soelaas kunnen brengen, maar helaas ontbrak ons de tijd. Daarnaast zijn we nog van een aantal personen die goederen verpachten te weten gekomen dat ze niet in Gent woonden.²⁷⁷ Deze verpachters woonden respectievelijk in Aalst, Temse, Merelbeke, Zevergem, Schelderode, Vinkt, Waarschoot en Lochristi. Opmerkelijk hierbij is dat hun verpachte goederen stevast in dezelfde gemeente gelokaliseerd waren als die waar ze woonden. Vanwaar dit verschil met de verpachters die in Gent hun woonplaats hadden? Woonden de Gentse verpachters ooit buiten de stad en zijn ze geëmigreerd of ging het om goederen die ze ooit via een huwelijk of vererving, waarbij hun voorouders naar Gent verhuisd waren, in handen gekregen hadden? Bewijzen hiervan ontbreken en misschien zorgen toevallige optekeningen in de bronnen wel voor een dergelijk beeld.

Als we terugkeren naar grafiek 1 zien we dat de helft van de goederen verder dan 20 km van Gent verwijderd was. Controle van verder gelegen goederen was dus veel minder gemakkelijk. Misschien waren deze pachters vertrouwenspersonen, hoewel dit niet precies kon achterhaald worden.

In meerdere gevallen hebben de pachters van de goederen de nodige garanties moeten verstrekken, wanneer ze het goed in handen kregen. Vaak bestond dit uit het stellen van een generale waarborg, waarbij de pachter zijn eigen persoon en al zijn goed, roerend

²⁷⁵ SAG, reeks 301, band 16, F° 41 r° 8; band 17, F° 25 v° 1; band 18, F° 7 r° 5, F° 65 v° 2, F° 65 v° 3; band 19, F° 36 v° 1, F° 35 r° 8, F° 61 v° 3; band 20, F° 18 r° 10, F° 61 v° 3, F° 25 r° 2, F° 64 r° 1, F° 71 r° 2, F° 75 v° 2.

²⁷⁶ SAG, reeks 330, band 12, F° 56 v° 1, F° 105 v°; band 13, F° 60 v°, F° 69 v°, F° 76 v°, F° 110 r°, F° 137 r°.

²⁷⁷ SAG, reeks 301, band 16, F° 20 v° 8, F° 72 v° 1, F° 82 r° 1; band 17, F° 52 r° 3, F° 68 r° 7, F° 64 v° 2, band 18, F° 45 r° 5, F° 57 r° 11.
SAG, reeks 330, band 14, F° 52 r°.

en onroerend, verbond. Dit vinden we weer op het einde van het pachtcontract en luidt als volgt: *so heeft Jan gheloofd ende beloofd te versekeren up hem ende up alles dat ghestaen of gheleghen es binnen Ghent ende der buten.*²⁷⁸ Desalniettemin is deze vorm van waarborg niet in het merendeel van de contracten opgenomen. Een andere vorm van waarborg bestond erin dat de pachter een ander goed als waarborg stelde. Zo heeft Jan Polleins, wanneer hij een goed te Bambrugge van de abdij van Drongen pachtte, zijn goed te Burst als waarborg gesteld.²⁷⁹ Dezelfde vorm van waarborg vinden we bij Daneel van den Bossche en zijn vrouw Katelijne Inghelbrechts wanneer zij van Lisbette Coolmans het goed “ter Hulst” te Wetteren pachtten. De pachters stellen grond te Serskamp, Bellem en Zele met een totale oppervlakte van 8 ha 81 a 26 ca als waarborg.²⁸⁰ Sowieso zorgde de registratie van het pachtcontract voor een bijkomende garantie en rechtskracht bij eventuele betwisting.²⁸¹

Nochtans is in vele gevallen voor een betere zekerheid daarnaast nog een beroep gedaan op een of meerdere borgstaande personen, die soms verwanten bleken van de pachter.²⁸² Het aantal kon oplopen van 1 tot 9 borgen. Deze zijn waarschijnlijk opgetreden wanneer de pachter zelf geen voldoende waarborg kon bieden.

3.2.1.1.2 De soorten van verpachte goederen

Nadat we de lokalisering van de verpachte goederen onderzocht hebben, willen we nu nagaan welke soorten van goed door verpachting zijn uitgebaat. Hebben de Gentse poorters overwegend hoeven verpacht of gaven ze eerder de voorkeur om bijvoorbeeld losse stukken akker- en weiland te verpachten? En welke andere soorten van goed werden nog verpacht?

Het onderzoek, dat we ter beantwoording van deze vragenreeks instelden, leverde ons de volgende resultaten die we duidelijkheidshalve in een tabel hebben ondergebracht.²⁸³

De Gentse poorters hebben in het begin van de vijftiende eeuw meerdere categorieën van goed in pacht gegeven. Ze hebben brouwerijen, steenbakkerijen en veerponten op deze wijze besteed, evenals renten, tol en het ammanschap. Buiten deze categorieën valt onmiddellijk op dat iets minder dan de helft van de verpachte goederen bestaat uit land, al dan niet bestaande uit meerdere percelen, en 25 % uit hoeves. Daarnaast vormen ook tienden, bossen en molens een wezenlijk onderdeel van het totaal aantal goederen die op deze wijze rendabel gemaakt zijn.

Onder perceelspacht verstaan we daarentegen de gronden, meestal akkerland en meersen, die veelal aanzienlijk kleiner zijn en waarvoor in de bronnen geen sporen van enige gebouwen of bedrijfsinfrastructuur werden teruggevonden. Uit ons onderzoek mogen we besluiten dat in het begin van de vijftiende eeuw dit zeker het geval is aange-

²⁷⁸ SAG, reeks 301, band 19, F° 64 v° 2.

²⁷⁹ SAG, reeks 301, band 16, 1400-1401, F° 16 v° 6.

²⁸⁰ SAG, reeks 301, band 17, 1403-1404, F° 62 v° 2.

²⁸¹ M. Boone, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid...*, op. cit., p. 49.

²⁸² SAG, reeks 301, band 16, 1401-1402, F° 50 v° 5; F° 81 v° 9
SAG, reeks 301, band 19, 1407-1408, F° 45 r° 9; F° 1 v° 4; F° 37 v° 9; F° 66 v° 1.

²⁸³ cfr Bijlage tabel 21.

zien de perceelspacht bijna dubbel zoveel aanwezig is in onze bronnen dan bedrijfspacht. Verder onderzoek zou ons kunnen zeggen of dit verschijnsel zich tijdens de 15de eeuw nog versterkte of niet, maar dit was binnen deze studie niet mogelijk.

3.2.1.1.3 Bedrijfspacht en perceelspacht

We hebben nu het onderscheid gemaakt tussen bedrijfspacht en perceelspacht. E. Thoen heeft er dus reeds op gewezen dat de uitbreiding van de pacht en de perceelspacht samenviel met de toenemende infiltratie van stedelijk kapitaal op het platteland.²⁸⁴

Maar uit wat bestond zo een dergelijk bedrijf nu precies? En wat weten we over de opervlakte? Een dergelijk bedrijf bestond uit een woonhuis, schuren, stallen en andere gebouwen zoals een oven en in meerdere gevallen een duifhuis.²⁸⁵ Soms werden ze omringd door een gracht en kon men het erf pas bereiken door een poortgebouw met een valhekken²⁸⁶ of brug. Daarnaast was er akkerland, weiland, meers²⁸⁷ en in sommige gevallen broek.²⁸⁸ We zijn tevens ingelicht over de aanwezigheid van bossen, boomgaarden, hagen en andere soorten hout zoals wilgen en eiken. In de meeste gevallen had de pachter geen recht op het opgaande hout. Over de veestapel zijn we zowel rechtstreeks als onrechtstreeks ingelicht. Denken we maar aan de stallen, waarvan we soms weten of het een koe-²⁸⁹ of een schaapstal²⁹⁰ betrof of aan de naturaleveringen die vee betroffen. Rechtstreekse aanwijzingen hebben we tevens aangetroffen. Zo verkocht Kateline, weduwe van Jan Mayhuus, aan haar pachters Stasin de Costere en Mergriete, zijn echtgenote, een koe en een merrie.²⁹¹ Een belangrijke factor in de ontwikkeling van de veeteelt is zeker en vast de aanwezigheid van een nabije stad. Zo heeft A. Verhulst er op gewezen dat de veeteelt reeds in de eerste helft van de 14de eeuw een voorname plaats bekleedde op bedrijven van Gentse patriciërs in de onmiddellijke omgeving van de stad²⁹².

In sommige gevallen werden er bij bedrijfspacht ook cijnzen, tienden.²⁹³ schoofland en helftwinning verpacht. Schoofland en helftwinning zijn cijnzen die in verhouding staan tot de opbrengst, bv. 1/3, 1/5 of 1/9. Bij helftwinning was dit de helft van de opbrengst. Dit waren cijnzen die reeds vroeger waren uitgegeven en die geleidelijk aan een vast karakter verkregen en verpacht werden.

²⁸⁴ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking...*, p. 514.

²⁸⁵ cfr Bijlage tabel (bedrijfspachten keure en gedele)

²⁸⁶ SAG, reeks 301, band 18, F° 66 v° 3.

²⁸⁷ Onder meers verstaan we weiland dat door water omspoeld is.

²⁸⁸ Onder broek verstaan we een moerassige weide met bomen.

²⁸⁹ SAG, reeks 301, band 19, F° 44 r° 6.

²⁹⁰ SAG, reeks 301, band 20, F° 20 bis r° 12.

²⁹¹ SAG, reeks 301, band 18, F° 71 r° 1.

²⁹² A. Verhulst, *Bronnen en problemen betreffende de Vlaamse landbouw in de late middeleeuwen (XIIIde – Xvde eeuw)*, In: *Ceres en Clio. Zeven variaties op het thema landbouwgeschiedenis*, 1964, p. 216.

²⁹³ cfr. infra.

Wat betreft de oppervlakte hebben we de resultaten voorgesteld in tabelvorm waarbij we het onderscheid gemaakt hebben tussen de verpachte hoeves teruggevonden in de registers van de keure en degene uit de staten van goed.

Al sinds het einde van de dertiende eeuw was in vele regio's, zo ook in de omgeving van Gent, de meerderheid van de bedrijven uiterst klein. De meerderheid van de boeren die hun grond in tenure houden, bezitten er boerderijtjes van slechts 2 tot 3 ha. Op gronden die pas in de dertiende eeuw werden ontgonnen, iets verder van de stad gelegen, treffen we echter meer bedrijven van gemiddelde omvang aan, dit is van ca. 5 tot 10 ha. De grote en zeer grote uitbatingen bedragen er gewoonlijk 15 tot 30 ha, deze zijn meestal pachthoeven.²⁹⁴ Belangrijk hierbij te weten is dat een 'selfsupporting' bedrijf 4 à 6 ha groot diende te zijn om onafhankelijk te kunnen functioneren ('subsistentiebedrijf', 'peasant' bedrijf). Wanneer dus in het begin van de veertiende eeuw 50 tot 75 % van de landbouwbedrijven niet groter waren dan 4 tot 6 hectaren, betekent dit dat de helft tot drie vierde van de landbouwbevolking handarbeiders waren die hun inkomsten uit de landbouw moesten aanvullen met loonarbeid op de grote pachthoeven of door huisarbeid in het kader rurale textielnijverheid.²⁹⁵

Laten we nu terugkeren naar de door ons gevonden resultaten. In de registers van de keure hebben we in totaal 86 verpachte bedrijven teruggevonden, waarvan we van 60 bedrijven de oppervlakte kennen.²⁹⁶ Via de staten van goed hebben we 20 verpachte bedrijven teruggevonden en van 16 ervan kennen we de oppervlakte.²⁹⁷ Van de oppervlaktes hebben we een tabel gemaakt, ingedeeld naargelang de grootte.

opp (ha)	0 – 1	1 – 5	5 - 10	10 - 15	15 - 20	20 - 30	30 - 40	40 +
keure	1	6	2	4	6	19	10	12
staten van goed	4	5	0	3	2	1	1	0
	5	11	2	7	8	20	11	12

tabel 8: Indeling van de verpachte bedrijven volgens grootte.

We zien dus dat de door ons onderzochte bedrijven grotendeels groter zijn dan 5 ha. Slechts 16 bedrijven op 86 zijn kleiner dan 5 ha. Wat ook opvalt is het aantal kleinere bedrijven groter is in de staten van goed dan in de registers van de keure. Het verschil met de zopas beschreven toestand van de boerenbedrijven in de veertiende eeuw is wel enorm!

De reden dat in ons geval de bedrijven een vrij grote oppervlakte hebben is dat de pachters van deze grote pachthoeven vaak andere mensen dan boeren die op cijnsgronden

²⁹⁴ A. Verhulst, *Occupatiegeschiedenis en landbouweconomie in het Zuiden ca. 1000 – 1300*, in: AGN, II, Haarlem, 1982, p. 104. en E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking...*, p. 875.

²⁹⁵ Ibidem, p. 104.

Ook in de tweede helft van de zestiende eeuw was het overwicht van de bedrijven van minder dan 5 ha opvallend. In Meigem (ten Zuidwesten van Gent) en in Iddergem (Land van Aalst) bedroeg in 1571 het aantal bedrijven van minder dan 5 ha respectievelijk 66 en 93 % van het totaal aantal uitbatingen. Zie: C. De Rammelare, *Bijdrage tot de landbouwgeschiedenis in Zuid-Oostvlaanderen (1570 – 1790)*, in: H.M.G.O.G., XVI, p. 29.

²⁹⁶ cfr bijlage tabel verpachte bedrijven Keure

²⁹⁷ cfr bijlage tabel verpachte bedrijven gedele

leven, het zijn vaak stadsmensen, gewoonlijk mensen met kapitaal die een ondernemingslust en een zin voor risico vertonen.²⁹⁸ Deze grote hoeven zijn enerzijds integraal opgekochte hoeven, afkomstig van de vroegere reserve.²⁹⁹ anderzijds ging het om bedrijven die geleidelijk zijn samengekocht, een proces dat verscheidene generaties lang kon duren, en op die manier tot een groot bedrijf werden omgevormd.³⁰⁰ Soms vinden we hiervan een neerslag in ons bronnenmateriaal met de aanduiding dat het bedrijf bestaat uit diverse percelen.³⁰¹ Een voorbeeld hiervan levert ons Pieter van der Mersch die 6 ha 23 a 90 ca akkerland, meers en bos pacht van Ghiselbrecht van Coudenhove te Merendree. Dit akkerland, meers en bos zijn gelegen vlak naast de woning van Pieter van der Mersch.³⁰² Dit voorbeeld zorgt er wel voor dat we voorzichtig moeten zijn in onze interpretatie van de oppervlakte van de pachthoeven en losse percelen. Een gegeven oppervlakte kan klein lijken maar het kan gepacht worden als onderdeel van een groter bedrijf. Op die manier verkreeg het bedrijf een 'gemengd' karakter, d.w.z. dat ze deels bestond uit eigengeërfde goederen en deels uit pachtgoederen.³⁰³ Omgekeerd kan men een groot bedrijf pachten en sommige delen ervan doorverpachten aan derden. Hierbij komt dat hoe vruchtbaarder de bodem is, hoe kleiner de oppervlakte die nodig is om een zelfde opbrengst te bekomen als op een minder vruchtbare bodem. Een landbouwbedrijf kon dus bestaan uit één groot aaneengesloten stuk of kon bestaan uit meerdere kleine perceeltjes, die al of niet aan elkaar grensden of verspreid lagen. Via de registers van de keure zijn we hierover slechts schaars ingelicht, want slechts in vier gevallen worden we ingelicht dat het bedrijf bestond uit *diversche percelen*.³⁰⁴ Bestonden alle andere bedrijven dan allemaal uit één stuk? Het feit dat we hierover zo weinig informatie terugvinden in de registers van de keure, kan voornamelijk te maken hebben met de finaliteit van een dergelijke pachtbrief. Door de registratie van een dergelijke pachtbrief zocht men voornamelijk een verhoogde rechtszekerheid, hierbij was het niet nodig om elk perceel van het bedrijf nauwkeurig te beschrijven. Het is via de staten van goed dat we meer te weten komen of een dergelijk bedrijf bestond uit één stuk of uit meerdere, al dan niet aaneengesloten percelen. Van de twintig bedrijven, afkomstig uit de staten van goed, zijn er tien waarvan we weten dat ze bestonden uit verschillende percelen. Maar ook niet altijd werden de bedrijven zo nauwkeurig beschreven en in sommige gevallen beperkte men zich tot de vermelding *diversche percelen*.³⁰⁵

In tegenstelling tot L. Van Camp,³⁰⁶ die stelt dat de percelen die door abdijen zijn uitgegeven zeer klein zijn, hebben we kunnen vaststellen dat dit in ons geval niet zo is. We

²⁹⁸ A. Verhulst, *Occupatiegeschiedenis en landbouweconomie...*, p. 103.

²⁹⁹ *Ibidem*, p. 103. en E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking...*, pp. 514 – 515 en p. 869.

³⁰⁰ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking ...*, p. 515.

³⁰¹ SAG, reeks 301, band 19, F° 58 bis r° 1.

³⁰² SAG, reeks 301, band 17, F° 27 v° 3.

³⁰³ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking...*, p. 874.

³⁰⁴ SAG, reeks 301, band 16, F° 66 v° 1; band 18, F° 65 v° 2, F° 65 v° 3; band 19, F° 58 bis r° 1.

³⁰⁵ SAG, reeks 330, band 13, F° 23 r°, F° 137 r°.

³⁰⁶ L. Van Camp, *Het buitensteeds onroerend bezit van de Gentse gegoede burgerij in de 14de eeuw*, Gent, RUG (onuitgegeven licenciaatsverhandeling), 1965, pp. 140 – 141.

hebben reeds aangegeven dat we 5 vermeldingen hebben waarbij de oppervlakte groter is dan 5 ha., welnu 4 ervan zijn in handen van abdijen. Niettegenstaande deze grote oppervlakten verpachten zij ook stukken land die niet groter zijn dan 1,5 ha.³⁰⁷

Als we de gegeven oppervlaktes van de gegeven bedrijven vergelijken, komen we tot de conclusie dat meer dan 25 % ervan beantwoordt aan het criterium van een “groot” bedrijf in Vlaanderen, zijnde een landbouwuitbating met een totale oppervlakte van 30 ha of meer.³⁰⁸ We kunnen besluiten door te zeggen dat pachters van diverse percelen en hoeven boren tot een daarmee in verhouding staande sociale groep: een pachter van kleine percelen is een kleine pachter, die van een grote een welgestelde. Aangezien we na confrontatie met onze bronnen tot de conclusie kunnen komen dat de grote percelen het meest voorkomen, is de rekening gemaakt.³⁰⁹ Komt dit misschien omdat de evolutie van de burgerij die grond opkoopt en verzameld juist tot een hoogtepunt gekomen is, misschien versneld door de gebeurtenissen van 1379 –1385?

Bekijken we de losse percelen, dan zien we dat zij bestaan uit akkerland, meers, weiland, soms bos. Vaak zien we dat ze tezamen worden verpacht, waarbij er een licht overwicht is wat betreft akkerland. Ook in dit geval is het moeilijk sluitende conclusies te trekken omdat, zoals we al reeds eerder hebben aangegeven, losse stukken samengevoegd hebben om een bedrijf te vormen. Slechts heel zelden werden we ingelicht of de pachter reeds andere goederen in pacht had.

Wat werd er nog allemaal verpacht? We hebben er reeds op gewezen dat er ook tienden verpacht werden. Tienden zijn in oorsprong kerkelijke inningen die in verhouding staan met de opbrengst (1/10e, soms 1/11e of 1/12e). Vanaf de 9de eeuw kregen heel wat leken tienden in handen. Vanaf de 12de eeuw kwam er een recuperatiebeweging vanwege de kerk op gang en kwamen veel tienden in handen van abdijen. Tussen 1400 – 1410 waren niet meer dan 12,84 % van de verpachte goederen tienden. Zowel leken als enkele abdijen, zoals de abdij van Drongen en de Onze-Lieve-Vrouweabdij van Doornik, die meerdere tienden verpachtten, traden op als eigenaar. Tienden verschaffen niet alleen een sociaal prestige,³¹⁰ ze waren zeer interessant daar ze in natura uitbetaald werden en op die manier zorgden voor een vaste voedselvoorziening die niet onderhevig was aan geldontwaardingen. Tienden bestonden niet alleen uit gewassen maar in sommige gevallen ook uit de levering van vlees zoals ganzen en lammeren.³¹¹ Het pachten van tienden was wel niet voor iedereen weggelegd, want zoals J. Buntinx aantoonde was dit enkel weggelegd voor de beter gegoeden³¹².

Molens werden ook verpacht, 4,84 % van de verpachte goederen waren molens. Molens vormden in de toenmalige maatschappij een essentiële schakel in het dagdagelijk-

³⁰⁷ SAG, reeks 301, band 18, F° 66 v° 4.

³⁰⁸ E. Thoen, Landbouweconomie en bevolking..., pp 862-863.

³⁰⁹ E. Thoen, Oorlogen en platteland. Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen en de vroege moderne tijden, op. cit., p. 368.

³¹⁰ D. Nicholas, Town and countryside..., op. cit., p. 310.

³¹¹ SAG, reeks 301, band 18, F° 72 r° 13.

³¹² J. Buntinx, De sociaal-economische betekenis van de grote abdijpachthoeven en hun bewoners (late 13de eeuw – einde Ancien Régime), in: H.M.G.O.G., LII, 1998, p. 31.

se bestaan van de ganse gemeenschap.³¹³ We hadden wind- en watermolens, waarvan sommigen dienst deden als slag- of oliemolen.³¹⁴ Molens vormden ten opzichte van de andere verpachte zaken een uitzondering door de hoge kosten die ermee gepaard gingen voor de eigenaar. Daar waar herstellingskosten aan de infrastructuur van bedrijven niet zo veelvuldig voorkwamen, tenzij door oorlogen en andere omstandigheden, was er met de molens quasi altijd wel ergens een technisch probleem en waren de kosten bijzonder duur. Enkel de kostprijs van een windmolen stemde al met liefst 10 à 15 jaarlonen overeen. Aldus is het duidelijk dat de molenaar naast een economisch ook een sociaal prestige zou genieten hebben en misschien net onder het niveau van de plaatselijke elite mag geplaatst worden.³¹⁵

Belangrijk hierbij is het banmolenrecht, namelijk de verplichting om het graan te laten malen op een bepaalde molen.³¹⁶ Dit impliceerde dus een verzekerd inkomen voor de molenaar. Maar een veelheid aan molens binnen een beperkt gebied betekende dat de graanverwerking verdeeld werd en dat de molenaar zijn jaaropbrengsten drastisch zag slinken. Er werd dan ook moeite gedaan om de oprichting van nieuwe molens in de omgeving van bestaande te weren. Een dergelijk voorbeeld treffen we aan op 28 april 1410. Heer Jan van Ghistele verkocht aan Walraven, heer van Massemen, de helft van een molen. De andere helft had Walraven reeds in zijn bezit. Welnu, een van de koopbepalingen bepaalde dat Jan geen molen mocht optrekken binnen het gebied van Hulst in westelijke richting, daar waar de Axelambacht begint.³¹⁷

Andere banverplichtingen werden eveneens verpacht, in dit geval het banbrood en banbier, dit is het verplichte gebruik van bakoven en brouwerij³¹⁸, te Oudenaarde³¹⁹. In dezelfde overeenkomst werd eveneens de tol tussen Oudenaarde en Pamel verpacht.

3.2.1.2 *Erfpacht*

Een andere vorm van indirecte exploitatie is de erfgeving. Op deze wijze werden er slechts 9 goederen besteed, een enorm verschil in vergelijking met het aantal goederen dat in tijdpacht is uitgegeven. Tevens bemerken we dat in de omgeving van Antwerpen de erfgeving tijdens de periode 1394 – 1402 veel meer bijval kende dan in de omgeving van Gent. In de Antwerpse omgeving waren tussen 1394 – 1402 de helft van de goederen uitgegeven in erfpacht en de andere helft in tijdpacht.³²⁰ Vanwaar dit opmerkelijk verschil met Gent? E. Thoen heeft aangetoond dat door de tanende inkomsten de grondbezitters een restauratiepolitiek hebben gevoerd, vooral vanaf de jaren 60 van de 14de eeuw. De algemene trend is dat lijfpachten, en indien het lukte ook de erfpachten,

³¹³ C. Vandenbroeke, *Molinologie en economische geschiedenis: enkele terreinverkenningen*, in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge*, CXXIII, 1986, 1-2, op.cit., p. 6.

³¹⁴ SAG, reeks 301, band 20, F° 38 bis v° 8.

³¹⁵ C. Vandenbroeke, *Molinologie en economische geschiedenis ...*, op. cit., p. 11.

³¹⁶ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking, ...*, p. 454 e. v.

³¹⁷ SAG, reeks 301, band 20, F° 62 v° 1.

³¹⁸ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking, ...*, p. 474.

³¹⁹ SAG, reeks 301, band 19, F° 16 r° 5.

³²⁰ F. De Nave, *Antwerpen; stad en land...*, p. 476 e.v.

in tijdpacht werden omgezet. Pacht was dus geëvolueerd tot een contract van relatief korte duur, erfpacht of levenslange pacht werd een uitzondering.³²¹

Onder erfgeving (le bail à rente) verstaan we de periodieke en eeuwigdurende betaling in geld of natura van een vastgesteld bedrag in ruil waarvoor een persoon (de erfgever) een onroerend goed, met alle rechten eraan verbonden, aan een andere persoon (de erfnemer) verkocht. Ze ontstond uit het verlangen van de tenurehouder om te profiteren van de geldontwaarding en zijn tenure aan een ander in erfpacht te geven tegen de betaling van een rente die hoger lag dan de cijns die hij er zelf moest voor betalen.³²² Vanuit juridisch standpunt werd deze vorm niet zozeer beschouwd als koop, dan wel als ruil, de ruil van een onroerend goed (datgene dat in erf werd gegeven) tegen een recht (de erfpacht) dat even reëel en blijvend was als dat onroerend goed. Erfgeving bracht dus geen wijzigingen in het patrimonium van der erfgever, althans wanneer het niet ging om een gedeeltelijke verkoop of om een bedekte vorm van deze transactie.³²³

Zowel de erfgever als de erfnemer konden voordeel halen uit dit systeem. De erfpacht vereiste van de erfnemer niet het ineens opbrengen, zoals bij een verkoop, van een ruime geldsom. Dit impliceert dat de erfnemer niet zo bijzonder kapitaalkrchtig moest zijn, zoals wel vereist was van de koper, een zeer belangrijke factor in een periode dat de conjunctuur in de landbouw nog niet gunstig was. Indien de erfnemer toch flink van liquiditeiten voorzien, dan moest hij toch niet een groot deel van zijn kapitaal immobiliseren. Hiervan afgezien beschikte de erfnemer over dezelfde rechten als de koper en kon de erfnemer zijn goed wegschenken, verkopen, verpachten of het zelf verder in erf geven. Voordelig voor de erfgever was dat hierdoor gemakkelijk erfnemers dan kopers gevonden werden. Voordelig was evenzeer dat de erfgever kon beschikken over een vast jaarlijks inkomen. Tenslotte werd het patrimonium van de erfgever niet gewijzigd, vermits de rente als een onroerend goed beschouwd werd.

Erfgeving was vooral de uitbatingvorm voor de meer verwijderde en veraf gelegen goederen. Van de 9 vermeldingen bevinden zich er 6 tussen een zone van 20 – 30 km van de stad, één zelfs meer dan 30 km. De 2 andere bevinden zich tussen een zone van 5 – 10 km.³²⁴ Het zou natuurlijk al te voorbarig zijn om hier verregaande conclusies uit te trekken gezien de zeer beperkte gegevens. Verder zien we dat deze exploitatievorm beperkt bleef tot onroerende goederen zoals losse stukken bouwland, meers, hofsteden met huizingen en ook molens. Het is zeer begrijpelijk dat men molens in erf wou nemen, aangezien het goederen zijn die het nodige kapitaal vereisten, ondermeer door het onderhoud.

3.2.1.3 Lijfpacht

Een laatste vorm van indirecte exploitatie is de lijfpacht. Ontstaan rond het einde van de 12de, begin 13de eeuw, blijkt deze exploitatievorm in het begin van de 15de eeuw zeer

³²¹ J. Mertens, "Landbouw", in: A.G.N., Haarlem, 1980, deel IV, p. 16.

³²² Ph. Godding, *Le droit privé au Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, op. cit., p. 173.

³²³ H. Soly, *de schepenregisters als bron...*, p. 523.

³²⁴ cfr bijlage CD-ROM, keure – ligging 2.

schaars toegepast door de Gentenaren.³²⁵ Zoals we reeds vermeld hebben, werd gepoogd deze pachtvorm vanaf de jaren 60 van de 14de eeuw om te zetten in tijdpacht. We hebben slechts 7 vermeldingen teruggevonden van lijfpacht. Vier ervan tussen een zone van 5 – 10 km en 3 tussen 10 – 15 km van de stad. Net zoals bij erfpacht zijn de gegevens veel te schaars om er conclusies uit te trekken. Lijfpacht werd gebruikt voor akkerland (4 vermeldingen), meers (1), tiende (1) en een hoeve (1). De termijn was dus in principe levenslang, hetzij zolang de pachter leeft, hetzij zolang de verpachter leeft.³²⁶ Hierbij dient te worden opgemerkt dat we op een pachtcontract gestoten zijn waarbij de termijn duurt zolang de pachter wil. Op 6 augustus 1407 (n.s.) lezen we dat Jan Borluut en zijn vrouw Kateline van den Hamme een meers te Oostakker verpachten aan Janne van Denremonde voor 6 s. gr. jaarlijks zolang Janne wil. Indien Janne er tichels³²⁷ wil uit delven, moet hij 2 gr. per 1000 tichels betalen en is hij ontslagen van de 6 s. gr. jaarlijks.

3.2.2 De renteverkoop op het buitenstedelijk goed

De laatste exploitatievorm, die we nader gaan onderzoeken, is het gebruik van het buitengoed voor het betrekken van kapitalen. De renteverkoop, een kredietinstrument, zowel privé als publiek, werd reeds verschillende malen bestudeerd.³²⁸ Voor een beter begrip zal in de volgende paragrafen de renteverkoop gedefinieerd worden, alsmede zijn oorsprong en aard.

De renteverkoop ('constitution de rente') vond zijn oorsprong in het feit, dat de onroerende goederen na verloop van tijd bij een gunstige conjunctuur een bepaalde meerwaarde kregen in stijgende grond- en huurprijzen. De eigenaar wenste voordeel te halen uit de waardevermeerdering van zijn onroerend goed en kon dit door het onroerend goed te verkopen of de huurprijs ervan te verhogen, maar ook door een rente op zijn huis of grond te verkopen.³²⁹ Bij een renteverkoop verkocht de bezitter van het goed aan een ander persoon (de rentekoper) het recht om op een gegeven goed een vaste, periodieke opbrengst in geld en/of natura (de rente) te ontvangen. De rente kon eeuwigdurend zijn of tijdelijk zijn. In het eerste geval spreken we van erfrente, in het tweede van lijfrente, die op 1, 2 of 3 levens gevestigd werden; dit kon zowel op het leven van de verkoper als de koper zijn.³³⁰

³²⁵ A. Verhulst, *Occupatiegeschiedenis...*, p. 102.

³²⁶ SAG, reeks 301, band 20, 1408-109, F° 53 v°8.

³²⁷ SAG, reeks 301, band 19, 1406-1407, F° 66 v° 6.

³²⁸ H. Soly (m.m.v. J. Jaspers en L. Meulenare), de schepenregisters als bron voor de conjunctuurgeschiedenis van Zuid- en Noordnederlandse steden in het Ancien Régime. Een concreet voorbeeld: de Antwerpse immobiliënmarkt in de 16de eeuw, in: T.V.G., 87, 1974, pp. 521-544.

M. Boone, M. Dumon, B. Reusens, *Immobiliënmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent 1483-1503*, Kortrijk, 1981, aan te vullen met H. Degreve, I. Schoups, *Vijf jaar aanvulling op de Gentse immobiliënmarkt van 1483-1503: 1478-1483*, in: J. De Belder, W. Prevenier, C. Vandenbroeke, eds., *Sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late middeleeuwen tot de 20^e eeuw*, Gent, 1983, pp. 23-40. Zie voor renteverkopen door de stad Gent: M. Boone, *Geld en macht: de Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)*. Gent, Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde, 1990, 260 p. en in het bijzonder M. Boone, 'Plus dueil que joie' renteverkopen door de stad Gent in de Bourgondische periode, in: *Gemeentekrediet*, 45, 1991, pp. 3-26.

³²⁹ H. Soly, *De schepenregisters als bron...*, pp. 24-25.

³³⁰ E. Thoen, *Lanbouweconomie en bevolking...*, pp. 894 e.v.

De renteverkoper ontving voor de verkoop een bepaalde koopsom die meestal recht evenredig was met de omvang en de waarde van het onroerend goed waarop de rente gevestigd was.³³¹ Op die manier verkreeg de verkoper een kapitaal tegen een lage interest waarmee andere operaties konden gefinancierd worden. Juridisch beschouwd gold de rente als onroerend goed. De renteverkoop was niets anders dan de verkoop van een deel van de inkomsten van een gegeven goed. De rente kreeg daardoor dezelfde juridische aard van het goed waarop ze stond.³³² Het gevolg hiervan is dat de renteverkoper verplicht was de rente te betalen zolang hij het bezette goed in bezit had. De rente ging dus over met het goed en de renteverkoper kon zich van de betaling bevrijden door zich van het bezette goed te ontdoen.

De renteverkoop als kredietmiddel was reeds bekend in de 13de eeuw³³³ en kende een groot succes als toegelaten door de Kerk, want door het gebruik van de renten kon men het kerkelijk verbod op interest en woeker omzeilen. Maar dit alleen verklaart het succes van de renteverkoop niet. In de praktijk leverde de renteverkoop tal van voordelen, zowel voor de rentekoper als de renteverkoper.

De rentekoper kon door de rentekoop zijn kapitaal productief maken, zonder dat hij gebonden was aan de lasten die verbonden zijn met het beheer van andere soorten van goed zoals huizen en gronden. Anderzijds verwierf de renteverkoper een bepaald kapitaal dat hij, zoals reeds vermeld, niet onmiddellijk en tegen een hoge interest diende terug te betalen, zoals integendeel wel vereist is bij een lening. Om het onderscheid met een lening duidelijk te maken, was er de clause dat de rentekoper het ter beschikking gestelde kapitaal niet kon terugvorderen. Wel ontstond na verloop van tijd de praktijk die toeliet dat de renteverkoper de rente kon terugkopen door vrijwillig het oorspronkelijke kapitaal terug te betalen zonder de reeds gedane betalingen in mindering te brengen. In dit geval sprak men van een losrente.³³⁴ De reden waarom renten aflosbaar werden is meer dan waarschijnlijk van religieuze aard.³³⁵

Weliswaar was het goed van de renteverkoper belast door de verkochte rente, maar dit werd goedge maakt door de meerwaarde die zijn goed verkreeg na verloop van tijd op voorwaarde dat het goed onderhouden werd.

Interessant voor de rentekoper is dat hij zijn oorspronkelijk geïnvesteerde kapitaal na verloop van tijd zoveel maal kreeg uitgekeerd, weliswaar aangetast door inflatie en geldontwaardingen, een probleem waaraan slechts weinig aan kon verholpen worden.³³⁶

³³¹ H. Soly, *Het 'verraad' der 16de eeuwse burgerij...*, p. 262.

³³² Ph. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, Académie royale de Belgique, 1987, pp. 480-485.

³³³ L. Genicot, *L'économie rurale Namuroise au bas moyen âge (1199-1492)*, I, La seigneurie foncière, Leuven, 1974, p. 187 e. v.

³³⁴ M. Boone, 'Plus dieul que joie'... pp. 8-9. Ph. Godding, *Le droit foncier...*, op. cit., pp. 213-217.

³³⁵ Het was de Kerk die er in de 15de eeuw op aandrong om de renten aflosbaar te maken om op die manier woeker te vermijden. zie Ph. Godding, *le droit foncier...*, p. 221.

³³⁶ F. De Nave, *Antwerpen; stad en platteland...*, pp. 571 – 573.

De renteverkoop manifesteerde zich dus in twee soorten van renten, namelijk de erf- en lijfrenten. Bekijken we nu op welke manier deze renten werden toegepast door de Gentenaar op zijn buitengoed.

Er werd op ruime schaal gebruikt gemaakt van deze exploitatiewijze voor het productief maken van het buitengoed. Er zijn in totaal 269 vermeldingen opgedoken uit ons bronnenmateriaal die betrekking hebben op hetzij erfrenten, hetzij lijfrenten. Met 122 vermeldingen van erfrenten overtreffen ze lichtjes die van de lijfrenten, namelijk 147.³³⁷

Deze renten werden bezet op diverse soorten van goed, zoals hofsteden, losse percelen land, vijvers enz. Ook de oppervlaktes van de bezette goederen spelen weinig of geen rol, oppervlaktes variëren van 1 tot 30 en zelfs meer ha. Voor renten bezet op het buitengoed der Antwerpse stedelingen kwam men tot de conclusie dat renten eerder bezet werden op goederen met een eerder geringe omvang welke de 4 ha niet overschreden.³³⁸

Ongetwijfeld zal de kwaliteit van de bodem en daarmee gepaard gaande de ligging ervan ook een rol gespeeld hebben. Opmerkelijk is dat er slechts heel weinig renten teruggevonden zijn die bezet zijn op goed dat gelegen is in de onmiddellijke nabijheid van de stad.

Over de bodemgesteldheid spreken we ons niet uit, maar wat we wel zijn tegengekomen, is dat de koper die een erf- of lijfrente koopt uitdrukkelijk bepaalt dat de rente niet mag bezet worden op een goed in de Vier Ambachten.³³⁹ In één geval wordt de reden hiervoor meegedeeld. De rente mag er niet bezet worden omdat het onderhoud van dijken teveel kost. Alhoewel we er reeds op gewezen hebben dat een van de voordelen voor de koper is, dat hij niet gebonden is aan de grond en de lasten die ermee gepaard gaan. Vanwaar dan deze bepaling? Wijst dit erop dat de koper rekening houdt met een eventuele beslaglegging door het niet betalen van de rente, en indien dit gebeurt, wil hij misschien zeker zijn dat hij een goed in handen heeft die hij snel en zonder veel kosten rendabel kan maken? Bij de ligging is er nog een ander aspect waarmee we rekening moeten houden. De renten moesten normaliter, tenzij het anders bepaald werd door een bijzondere clause, door de koper geïnd worden op de plaats waar het goed, waarop de rente gevestigd was, gelegen was.³⁴⁰

Tevens zijn we op verschillende renten gestoten waar de ligging niet precies bepaald is. Enkel de afstand tot de stad weergegeven, en deze afstand kon 2, 3, 4 of 5 mijl³⁴¹ bedragen.³⁴²

Eenmaal wordt er zelfs bepaald dat de rente moet bezet zijn op een goed binnen 3 mijl van de stad aan de zee kant.³⁴³

³³⁷ In tegenstelling tot het Antwerpse buitengoed waar er dubbel zoveel erfrenten dan lijfrenten werden aangetroffen. F. De Nave; Antwerpen, stad en platteland..., p. 578.

³³⁸ Ibidem, p. 588.

³³⁹ SAG, reeks 301, band 19, 1406-1407, F° 51 v° 8; F° 15 v° 5.

³⁴⁰ Ph. Godding, Le droit foncier..., p. 216.

³⁴¹ Een mijl bedroeg ongeveer 5500 m. Zie H. De schrijver, De oude landmaten in Vlaanderen, p.30.

³⁴² SAG, reeks 301, band 17, 1403-1404, F° 69 v° 10.

Net zoals E. Thoen³⁴⁴ hebben we kunnen constateren dat men zich niet steeds aan de kerkelijke voorschriften hield. Renten moesten op een onroerend goed bezet worden om het onderscheid met een zuivere lening duidelijk te maken. In verschillende gevallen zien we dat de koper de erf- of lijfrente belooft te bezetten op een onroerend goed, en dit meestal binnen een periode van 3 jaar.³⁴⁵ Daarenboven bemerken we dat voor verschillende erf- en lijfrenten niet meegedeeld is waar en op welk goed ze bezet zijn. Het betreft hier steeds renten die dienden als betaalmiddel van bijvoorbeeld een stuk land³⁴⁶. Eenmaal hebben we zelfs een lijfrente aangetroffen die gebruikt werd als betaalmiddel voor een erfrente.³⁴⁷

In verband met de aflosbaarheid van de renten hebben we 5 gegevens gevonden. In 3 gevallen betreft het een schuldbekentenis, in de 2 andere komen we te weten hoe de rente kan afgelost worden.³⁴⁸ In het eerste geval kan de lijfrente van 12 lb. par. afgelost worden door 10 lb. gr. te betalen. In het tweede geval is de afkoopmodaliteit nog preciezer weergegeven. Jan van Mourseele pacht van Robrecht van Gramees en zijn vrouw Mergriete van den Hecke zijn tiende, hofstede en al het land dat er bij hoort te Nukerke. Uit dit gepachte goed gaat een lijfrente van 6 Franse kronen die Robrecht en Mergriete moeten betalen. Nu wordt bepaald dat Jan van Mourseele die erfrente moet betalen en daarvoor 2 b. land te Nukerke als waarborg stelt. Er wordt bepaald dat het laatste jaar van de pacht, Jan van Mourseele die lijfrente mag aflossen door voor elke penning 8 penning neer te tellen.

Dit brengt ons bij het laatste punt wat betreft de erf- en lijfrenten, namelijk de penningverhouding. Dit is de verhouding tussen de rente en de koopsom, die steeds werd aangegeven in penningen. 'Tegen de penning zestien' betekende dat de rente werd verkocht tegen een jaarlijkse uitkering die een zestiende deel van de koopsom bedroeg. De rentevoet was dus 1 op 16 of 6,25 %. Over de penningverhouding zijn we slechts sporadisch ingelicht en deze gegevens hebben we hieronder in een tabel geplaatst.

³⁴³ SAG, reeks 301, band 19, 1407-1408, F° 48 v° 11.

³⁴⁴ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking...*, pp. 902-906.

³⁴⁵ SAG, reeks 301, band 20, 1408-1409, F° 79 v° 12. In dit geval belooft Jan van der Dict, de verkoper, de rente te bezetten binnen 1 maand op een erf te Sinaai.

³⁴⁶ SAG, reeks 301, band 19, 1407-1408, F° 52 v° 2. enz.

³⁴⁷ SAG, reeks 301, band 17, 1402-1403, F° 69 v° 10.

³⁴⁸ SAG, reeks 301, band 18, 1405-1406, F° 34 r° 1; band 20, 1409-1410, F° 83 r° 1.

folionr.	datum	erf- lijf- rente	jaarlijkse rente	eindsom	penningverhouding
F° 42 r° 7	28 febr.1401	erfrente	1 lb. gro. tourn.	16 lb. gro.	16
F° 3 r° 6	24 sept. 1404	erfrente	8 lb. gro tourn.	129 lb. gro. tourn.	16,125
F° 51 r° 5	09 juni 1407	erfrente	8 s. gro.	6 lb. 8 s. gro.	16
F° 18 r° 5	10 nov.1407	erfrente	48 s. par.	3 lb. 4 s. gro.	16
F° 43 r° 8	20 jan. 1410	erfrente	16 lb. par.	25 lb. gro.	18,75
F° 70 v° 2	30 mei 1410	erfrente	10 lb. gro. tourn.	192 lb. gro. tourn.	19,2

tabel 9: penningverhouding erfrentes

Onze gegevens zijn dus zeer schaars wat betreft de penningverhouding en laten dus niet toe er verregaande conclusies uit te trekken.

We kunnen besluiten dat de renteverkoop hier nog het best gekarakteriseerd kan worden als een reële exploitatievorm van onroerend goed waarbij de rente de functie van kredietmiddel vervulde, maar nog geen volwaardig kredietinstrument was, alhoewel ze zeker al in die richting evolueerde.³⁴⁹ Pas vanaf het ogenblik dat de renteverkoper het recht had de rente af te lossen, kon de rente als een lening op lange termijn beschouwd worden³⁵⁰.

³⁴⁹ F. De Nave, Antwerpen; stad en land..., pp. 592 – 594.

³⁵⁰ H. Soly, De schepenregisters als bron..., op. cit., p. 526.

3.3 Besluit

In het voorgaande exposé werden de methode, gevolgd bij het ondernomen onderzoek, en de hierbij bekomen resultaten op gedetailleerde wijze ontwikkeld. Bij wijze van besluit zal nu betracht worden om de belangrijkste bevindingen in het daglicht te stellen, die naar onze mening als wezenlijk belangrijk uit het gevoerde onderzoek naar voor zijn gekomen.

Vooreerst dwong de massa van het verzamelde en gebruikte bronnenmateriaal ons tot de creatie van een systematische aanpak voor de behandeling van de gegevens, die misschien bij soortgelijk onderzoek als leidraad van dichtbij of van op afstand zal kunnen gevolgd worden. We hopen dan ook dat vele toekomstige vorsers zich in de thematiek van het buitenstedelijk bezit zullen verdiepen.³⁵¹

Wat betreft de waarde van het bronnenmateriaal, de Gentse jaarregisters van de keure en van gedele (meer bepaald de staten van goed), kunnen we wel besluiten dat ze overweldigend zijn. Maar juist daardoor worden ze een beetje afschrikwekkend wegens het enorme tijdrovende karakter die een uitpluizen van deze bronnen met zich meebrengt. Door het ontbreken van een registratieverplichting weten we dat niet alle gegevens betreffende het buitenstedelijk bezit aan bod kwamen. Daarenboven zorgen de kosten, die een registratie met zich meebrengen, ervoor dat ons onderzoek reeds op voorhand in een bepaalde richting werd geduwd, met name een onderzoek van het buitenstedelijk goed van de gegoede klassen. Het grootste nadeel aan ons bronnenmateriaal was het meestal ontbreken van de woonplaats van de betrokken personen. Andere bronnen, zoals poorterlijsten stonden niet ter onzer beschikking. Door dit ontbreken was het quasi onmogelijk om iemand te definiëren hetzij als poorter, wonende te Gent, hetzij als buitenpoorter. Hiermee hebben we dan ook steeds rekening moeten houden bij de interpretatie van de diverse verkregen resultaten.

Doorheen het onderzoek kwamen een aantal zaken naar voor. Eerst en vooral de frequentie en de ligging van de goederen. Hieruit bleek dat Gent beschikte over een zeer ruime invloedssfeer, die tot 30 km en soms nog veel verder reikte, waarbij de Schelde en de Leie een belangrijke rol speelden. Dit kan gekoppeld worden aan de wens van Gent zelf om zijn hinterland te domineren en op die manier bijna een 'stadstaat' te vormen. Maar het dergelijke beeld van een ruime verspreiding kan ook te maken hebben met een groot aantal buitenpoorters in de verschillende regio's rond Gent en met de specifieke bodemgesteldheid in het toenmalige graafschap Vlaanderen. De hoge concentratie van moeren in onze bronnen, hebben zeker een groot aandeel in het verkregen beeld, aangezien ze op minimum 20 km van Gent verwijderd zijn.

De Gentse poorter heeft de buitenstedse goederen op verschillende manieren verworven, maar hoofdzakelijk door koop. Aan de Gentse poorter kan een bepaalde politiek tot het vergaren van bezit buiten Gent worden toegemeten. De onroerende goederen die in zijn bezit kreeg, zijn renten en andere soorten van goed zijn in de eerste instantie het

³⁵¹ Betreffende het buitenstedelijk bezit van de Gentenaar heeft enkel L. Van Camp zich gewaagd aan een dergelijk onderzoek. L. Van Camp, Het buitensteeds onroerend bezit van de Gentse gegoede burgerij in de 14de eeuw, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1965.

voorwerp geweest van een weloverwogen planning. Hierbij werd hij geholpen door de veranderende economische omstandigheden zoals daar zijn landbouwcrisisen, met lage grondprijzen, oorlogen en ziektes, waardoor de weg vrij lag voor het verwerven van buitenstedelijk bezit. Zijn voorkeur is hierbij uitgegaan naar soorten van goed, hoofdzakelijk 'land', die hem de beste garanties konden bieden voor de verwachtingen die hij in zijn bezit buiten Gent had gesteld, namelijk kapitaalsbehoud en –rendement. Deze laatste doelstelling resulteerde enerzijds in het betrekken van nieuwe kapitalen door middel van renteverkoop op zijn buitenstedse goederen en anderzijds in het bekomen van de o zo begeerde levensmiddelen en grondstoffen.

De verworven goederen konden dan op verschillende manieren geëxploiteerd worden, waarbij de voorkeur uitging naar de indirecte exploitatie. Het was vooral tijdpacht dat in deze regio, zoals ook in de Antwerpse regio maar veel minder in Henegouwen en het Naamse, reeds heel populair was. Het is in deze tijdpacht dat we een uiting vinden van de 'moderne' geest, een nieuwe mentaliteit, gepaard met een uitgesproken zin voor het doorbreken van sinds eeuwen gevestigde tradities en gericht op de verbetering van het rendement van zijn goederen. Hij heeft financiële en materiële steun verleend aan de uitbaters van zijn bezit en onder de vorm van rentekopen leverde hij de boerenbevolking kredieten die nodig waren voor het herstel en de expansie van de bedrijven.

Deze goederen waren voornamelijk geconcentreerd in handen van het patriciaat, maar waren ook verspreid over andere sociale groepen, al is het moeilijk om hier precies een uitsluitsel te geven. Trouwens, aan het soort akten alleen al, kan men te weten komen tot welke sociale geledingen ongeveer iemand behoorde. Denken we hierbij aan de schenkingen: alleen wie rijk genoeg is, kan toch een deel van zijn bezit zomaar weggeven. Ook het soort goederen kan ons iets meer vertellen over de bezitter zelf. De grote oppervlakten van de pachthoeven wijzen op de aanwezigheid van grote pachters. Molens waren essentieel in een landbouwmaatschappij. Waterwegen waren de belangrijkste transportmiddelen, dit zegt dan weer iets over de waarde van sluizen. Wat voor personen het waren, is ook grotendeels afhankelijk van de economische structuur van de stad. Gent was een uitgesproken industrieel centrum, waar meer dan de helft van de bevolking betrokken was in de draperieproductie. Buitenstedelijk bezit in handen van Gentenaren was niet alleen interessant voor de persoon in kwestie, het zorgde er ook voor dat de stad zijn greep op het hinterland kon vergroten. We kunnen dus besluiten dat de wisselwerking tussen stad en land op verschillende wijzen, juridisch, economisch of politiek, om zich heen greep door de verwerving van buitensteeds goed door de Gentse poorter in het begin van de 15de eeuw.

4 BIJLAGEN

tabel 1: Aantal per kasselrij

Kasselrij	Aantal	%
Artois	1	0,07
Bailleul	1	0,07
Cassel	1	0,07
Lille	1	0,07
Tienen	1	0,07
Antwerpen	3	0,22
Brabant	3	0,22
Brussel	4	0,29
Veurne	5	0,36
Henegouwen	10	0,73
Ieper	10	0,73
Brugse Vrije	30	2,19
Land van Dendermonde	54	3,94
Kortrijk	99	7,23
Oudenaarde	99	7,23
Land van Waas	160	11,68
4 Ambachten	179	13,07
Oudburg	253	18,47
Land van Aalst	456	33,28
Totaal	1 370	100,00

tabel 2: Aard van het bezit (privé)
--

Aard	Aantal	%
herberg	1	0,06
tol	1	0,06
steenbakkerij	2	0,11
speye (sluis)	2	0,11
hettinghe	2	0,11
inkomsten uit rechtspraak	3	0,17
brouwerij	5	0,28
schoofland	5	0,28
wostine	7	0,39
helftwinning	7	0,39
vijver	9	0,50
renten	19	1,05
vruchtgebruik	20	1,11
molen	40	2,22
huizen	41	2,27
bos	44	2,44
tiende	54	2,99
erfrentes	119	6,59
lijfrentes	122	6,76
moer	123	6,81
bedrijven (hoeve)	233	12,91
land	946	52,41
Totaal	1 805,00	100,00

meers	110
weiland	45
broek	17
heide	7
schorre	1

tabel 3: Aard van het bezit (privé en instellingen)
--

Aard	Aantal	%
herberg	1	0,05
tol	1	0,05
steenbakkerij	2	0,10
speye (sluis)	3	0,15
hettinghe	2	0,10
inkomsten uit rechtspraak	3	0,15
brouwerij	5	0,25
schoofland	11	0,55
wostine	7	0,35
helftwinning	12	0,60
vijver	12	0,60
renten	22	1,10
vruchtgebruik	21	1,05
molen	43	2,15
huizen	41	2,05
bos	59	2,94
tiende	110	5,49
erfrentes	124	6,19
lijfrentes	125	6,24
moer	135	6,74
hoeve	266	13,27
land	999	49,85
Totaal	2 004,00	100,00

akkerland	406
meers	131
weiland	55
broek	18
heide	8
schorre	1

tabel 4: Aard van het bezit (instellingen)

Aard	Aantal	%
speye (sluis)	1	0,50
vruchtgebruik	1	0,50
molen	3	1,51
vijver	3	1,51
renten	3	1,51
lijfrente	3	1,51
helftwinning	5	2,51
erfrente	5	2,51
schoofland	6	3,02
moer	12	6,03
bos	15	7,54
hoeve	33	16,58
land	53	26,63
tiende	56	28,14
Totaal	199	100,00

weiland	10
meers	21
broek	1
heide	1

tabel 5: Wijze van verwerving (privé)
--

Aard	Aantal	%
naasting	1	0,07
onderhoud	2	0,15
vercijncing	2	0,15
beslaglegging door schulden	3	0,22
legaat	4	0,29
lijfpacht	4	0,29
erfpacht	5	0,37
ruil	6	0,44
verdeling	6	0,44
verdeling-scheiding	6	0,44
schenking	29	2,13
huwelijksgift	48	3,52
tijdpacht	243	17,83
erfenis	291	21,35
verkoop	713	52,31
Totaal	1 363	100,00

tabel 6: Wijze van verwerving (instellingen)

Aard	Aantal	%
erfpacht	1	0.52
lijfpacht	1	0.52
vercijsning	1	0.52
verkoop	19	9.95
tijdpacht	169	88.48
Totaal	191	100.00

tabel 7: verkoop (privé)

Aard	Aantal	%
5de schoof	1	0.16
tol	1	0.16
inkomsten rechtspraak	1	0.16
wostine	2	0.32
helftwinning	2	0.32
tiende	5	0.79
molen	6	0.95
bos	11	1.75
vruchtgebruik	13	2.07
huis	23	3.66
erfrente	53	8.43
lijfrente	62	9.86
hoeve	102	16.22
moer	104	16.53
land	243	38.63
Totaal	629	100.00

meers	36
weiland	8
broek	2
heide	1

tabel 8: Erfenis (privé)

Aard	Aantal	%
wostine	1	0.35
helftwinning	1	0.35
hettinghe	2	0.70
inkomsten uit rechtspraak	2	0.70
brouwerij	2	0.70
schoofland	3	1.05
tiende	3	1.05
huis	4	1.40
bos	8	2.81
rente	17	5.96
land	242	84.91
Totaal	285	100.00

weiland	15
meers	4
broek	4
heide	1

tabel 9: Schenking (privé)

Aard	Aantal	%
tiende	1	3.70
rente	2	7.41
moer	2	7.41
land	6	22.22
lijfrente	7	25.93
erfrente	9	33.33
Totaal	27	100.00

meers	1
-------	---

tabel 10: Huwelijksgift (privé)
--

Aard	Aantal	%
rente	1	3.13
lijfrente	1	3.13
tiende	1	3.13
pont	1	3.13
hoeve	3	9.38
erfrente	6	18.75
land	19	59.38
Totaal	32	100.00

weiland	1
meers	1
broek	1

tabel 13: Legaat (privé)

Aard	Aantal	%
erfrente	1	25.00
land	3	75.00
Totaal	4	100.00

tabel 14: Ruil (privé)

Aard	Aantal	%
land	1	16.67
moer	1	16.67
tiende	1	16.67
lijfrente	3	50.00
Totaal	6	100.00

tabel 15: Onderhoud (privé)

Aard	Aantal	%
land	2	100.00
Totaal	2	100.00

tabel 16: Beslagname door schulden (privé)

Aard	Aantal	%
land	3	100.00
Totaal	3	100.00

tabel 17: Naasting (privé)

Aard	Aantal	%
lijfrente	1	100.00
Totaal	1	100.00

tabel 18: Verdeling-scheiding (privé)
--

Aard	Aantal	%
land	3	50.00
tiende	1	16.67
erfrente	2	33.33
Totaal	6	100.00

tabel 19: Erfpacht (privé)

Aard	Aantal	%
hoeve	1	20.00
land	2	40.00
molen	2	40.00
Totaal	5	100.00

tabel 20: Lijfpacht (privé)

Aard	Aantal	%
tiende	1	20.00
land	4	80.00
Totaal	5	100.00

tabel 21: Tijdpacht (privé)

Aard	Aantal	%
kosterij	1	0.26
recht op banbrood - banbier	1	0.26
tol	1	0.26
heerlijkheid	1	0.26
ammanschap	1	0.26
renten	1	0.26
huis	1	0.26
schoofland	1	0.26
brouwerij	4	1.05
hettinghe	2	0.53
steenbakkerij	2	0.53
veerpont	2	0.53
speye (sluis)	2	0.53
helftwinning	3	0.79
vijver	10	2.63
molen	18	4.74
bos	21	5.53
tiende	33	8.68
hoeve	98	25.79
land	177	46.58
Totaal	380	100.00

akkerland	14
weiland	7
meers	53
broek	8
heide	3
wostine	1

tabel 22: Vercijncing (privé)

Aard	Aantal	%
hoeve	2	100.00
Totaal	2	100.00

tabel 23: Tijdpacht (instellingen)

Aard	Aantal	%
heide	1	0.52
broek	1	0.52
speye	1	0.52
renten	3	1.56
molen	4	2.08
helftwinning	5	2.60
schoofland	6	3.13
akkerland	8	4.17
weiland	10	5.21
bos	15	7.81
meers	18	9.38
hoeves	26	13.54
land	40	20.83
tiendes	54	28.13
Totaal	192	100.00

tabel 24: Verkoop (instellingen)

Aard	Aantal	%
erfrente	1	5.26
bilevinghe	1	5.26
molen	1	5.26
land	1	5.26
hoeve	2	10.53
huis	2	10.53
lijfrente	4	21.05
moer	7	36.84
Totaal	19	100.00

tabel 25: Vercijzing (instellingen)

Aard	Aantal	%
hoeve	1	100.00
Totaal	1	100.00

tabel 26: Erfpacht (instellingen)

Aard	Aantal	%
hoeve	2	100.00
Totaal	2	100.00

tabel 27: Lijfpacht (instellingen)

Aard	Aantal	%
hoeve	1	100.00
Totaal	1	100.00

Tabellen bedrijfspacht: keure en gedele

opmerking: het cijfer tussen haakjes bij tabel gedele is de som van de verschillende percelen.